

Chingiz AYTMATOV

SARVQOMAT DILBARIM

Qissa

Asil Rashidov tarjimasi

MUQADDIMA O‘RNIDA

Kasbim jurnalist bo‘lganligi sababli Tyan-Shanda tez-tez bo‘lib turishga to‘g‘ri kelardi. Bundan bir yarim yil muqaddam, bahor kunlaridan birida meni shoshilinch suratda redaksiyaga chaqirib qolishdi. Bu vaqt men Tyan-Shan oblastining markazi Norinda edim. Avtostantsiyaga yetib kelsam, bundan bir necha minut ilgari avtobus jo‘nab ketgan ekan. Navbatdagi mashinani yana besh soatlar chamasi kutish kerak edi. Xullas, birorta yo‘lovchi mashinada ketishga urinib ko‘rishdan boshqa iloj qolmagan edi. Shu maqsadda shahar chekkasidagi tosh yo‘lga qarab yugurdim.

Muyulishdagi benzin kolonkasi oldida bir yuk mashinasi turardi. Shofyor mashinaga endigina benzin quyib bo‘lgan ekan. Sevinib ketdim. Kabina oynasiga xalqaro qatnov belgisi «511» — «Sovet Ittifoqi», deb yozib qo‘yilgan edi. Demak, mashina Xitoydan Ribachedagi chet ellar bilan aloqa qiladigan transport avtobazasiga kelayotgan ekan. U yerdan istagan vaqtda Frunzega ketish mumkin edi.

— Siz hozir jo‘naysizmi? Meni ham Ribachegacha olib ketsangiz! — deb iltimos qildim shofyordan.

U o‘g‘irilib, yelkasi osha menga qarab qo‘ydi-da, qaddini rostlab, xotirjamgina:

— Yo‘q, og‘a, ilojim yo‘q, — dedi.

— O‘tinib so‘rayman, meni zarur ish bilan Frunzega chaqirtirishibdi.

Shofyor menga yana xo‘mrayib qaradi.

— Tushunyapman, ammo xafa bo‘lmang, og‘a. Hech kimni olmayman.

Men hayron bo‘lib qoldim. Kabinasi-ku bo‘sh, bir kishini olib ketsa nima qilarkin. Shoshilib turganimni, nafasim bo‘g‘zimga tiqilib ketayotganini ko‘rib turgan bo‘lsa.

— Men jurnalistman. Juda shoshilyapman. Istaganingizcha haqini to‘lashim mumkin...

— Gap pulda emas, og‘a! — deb so‘zimni shartta bo‘ldi shofyor. So‘ngra jahl bilan ballonni tepib ko‘rdi. — Boshqa safar bepul ham olib ketaman. Ammo hozir sira ilojim yo‘q. Mendan ranjimang. Hademay boshqa mashinalarimiz ham kelib qoladi, xohlaganingizga tushib ketishingiz mumkin, lekin men olib keta olmayman...

Yo‘lda kabinaga birovni olsa kerak, deb o‘yladim va:

— Kuzovda-chi? — deb so‘radim.

— Baribir... Kechirasiz meni, og‘ajon.

Shofyor soatiga bir qaradi-yu, jo‘nashga shoshildi.

Juda boshim qotib, yelkamni qisib qo‘ydim-da, boyadan beri budka darchasidan bizni jimgina kuzatib turgan benzinchi keksa rus ayoliga hayron bo‘lib qaradim. U go‘yo: «Tegmang, uni o‘z holiga qo‘ying», — deyayotgandek bosh chayqardi. Qiziq.

Shofyor kabinaga o‘tirdi va og‘ziga tutatilmagan papirosni qistirib, motorni yurgizib yubordi.

U hali yosh, o‘ttizlar chamasidagi, bir oz bukchaygan, ammo baland bo‘yli yigit edi. Uning rul chamberagini ushlab olgan salmokdor chayir qo‘llari, g‘amgin, o‘ychan ko‘zlari va charchab-horiganidan salqib ketgan qovokkari xotiramda saqlanib qoldi. Yo‘lga tushishdan oldin u yuzini kafti

bilan siladi va chuqur xo‘rsinib qo‘ydi, tog‘ oralab ketadigan yo‘lga tashvishlanib nazar tashladi. Mashina yeldek uchib ketdi.

Tyan-Shan shofyorlari ko‘rinishdan badjahl bo‘lsalar ham, joy bo‘lsa yo‘lovchilarning iltimosini hech qachon rad etmas edilar. Bu gal esa qandaydir tushunib bo‘lmaydigan qaysar bir shofyorga uchrab qoldim.

Benzinchi ayol budkadan chiqdi. Aftidan, u meni yupatmoqchi bo‘ldi shekilli:

— Xafa bo‘lmang, hozir siz ham ketasiz, — dedi.

— Shoshib turmaganimda mayli edi-ya!.. — deb to‘ng‘illadim alamimga chiday olmay.

— Modomiki shunday ekan...

— Nima edi?

— Yo‘q, shunchaki aytdim-da! — deb ayol kimgadir achingandek qo‘l siltadi va shlangni kolonka oldiga yig‘ishtirib qo‘yar ekan, xo‘rsinib qo‘ydi: — Bu voqeaning tarixi uzoq...

Men jim turardim.

— Yigit bechoraning boshiga tashvish tushgan. Bir vaqtlar u biz bilan shu yerda, dovondagi bazada ishlardi.

Benzinchi ayolning gapini oxirigacha tinglash menga nasib bo‘lmadi. Yo‘lovchi «Pobeda» kelib qoldi, biz yo‘lga tushdik.

Yuk mashinasiga hadeganda yetib ololmadik, faqat Do‘lan dovoni etaklaridagina yetib oldik. U hatto ko‘pni ko‘rgan Tyan-Shan shofyorlariga ham ruxsat etilmaydigan g‘oyat tezlik bilan uchib borardi. Mashina burilishlarda ham tezligini kamaytirmay, qoyalar ostidan g‘uvillab o‘tib borar, shiddat bilan balandliklarga uchib chiqar va birdan xuddi ag‘darilib ketgandek pastga tomon sho‘ng‘ir, yana bir zumda ustiga yopilgan brezentning chekkalari shalop-shaloplab bortga urilib, hirsiragancha oldinda paydo bo‘lar edi.

Baribir «Pobeda» «Pobeda»ligini qildi. Biz yuk mashinasini quvib o‘ta boshladik. Men o‘girilib qaradim: bu odam muncha umidsizlikka tushgan, qayoqqa bunchalik yelib ketyapti? Shu payt yomg‘ir aralash do‘l sharros quyib berdi. Bizda, dovonda bunday yog‘ingarchilik tez-tez bo‘lib turardi. Qiyalab, chaparastasiga urayotgan do‘l aralash yomg‘ir tomchilari orasidan ranglari oppoq oqarib ketgan, papiros tishlab olgan jiddiy tusdagi qiyofa kabina oynasi orqasidan lip etib ko‘rinib o‘tdi. Uning qo‘llari rul chamberagida tez-tez harakat qilardi. Kabinada ham, kuzovda ham hech kim yo‘q edi.

Mana shu tasodifiy uchrashuvdan so‘ng oradan ko‘p o‘tmay meni Qirg‘izistonning janubiga, o‘sh oblastiga komandirovkaga yuborishdi. Odatdagicha biz jurnalistlarning vaqtimiz hamma vaqt ziq bo‘ladi. Oqshom poezd jo‘nashi oldidan vokzalga chopganча yetib keldim va vagonga sakrab chiqib, o‘z kupemga kirdim, hadeganda derazadan tashqariga qarab o‘tirgan passajirga e‘tibor ham bermabman. Nazarimda, bu kupega ikkalamizdan boshqa hech kim chiqmaydiganga o‘xshardi. Hamrohimga qayrilib qaramadi ham. U boshini oynaga qadaganча yo shunchaki tashqariga tikilib o‘tirardi, yoki bo‘lmasa allanimalar haqida o‘ylardi.

Poezd tezligini oshira bordi. Radiodan muzika ovozi yangradi: tanish kuy ijro etilayotgan edi. Bu qirg‘iz klassik kuyi menga doim g‘ira-shira oqshom payti dashtda ketib borayotgan yolg‘iz otlarning ashulasini eslatardi. Yo‘l uzoq, bepoyon dasht. Egarda o‘tirib xayol surib, bironta ashulani asta xirgoyi qilinsa ham bo‘ladi. Xirgoyi qilganda ham qalbdan chiqarib kuylasang. Axir ot tuyoqlarining tapir-tupur sadolari ostida yolg‘iz o‘zi xirgoyi qilib borayotgan yo‘lovchining qalbida turli xil o‘y-xayollar ozmuncha bo‘ladi deysizmi?.. Ariqdagi suv mayda yaltiroq toshlar ustidan shildirab oqayotgandek, qo‘biz torlaridan orombaxsh mayin kuy asta-sekin taralardi. Qo‘biz adirlar orqasiga yonboshlayotgan quyosh haqida, har yoqqa salqinlik taratayotgan mayin shabada haqida, yo‘l yoqalab ketgan ko‘m-ko‘k yovshan va sap-sariq chalovlarning sekin-sekin tebratib, gul changlarini to‘kayotgani haqida kuylardi. Dasht ham chavandozning ashulasini tinglaydi va u bilan birga o‘ynab, birga kuylaydi...

Ehtimol, hozir biz poezdda yelib borayotgan bu yerdan o‘sha chavandoz ham qachonlardir

yurgandir... balki o‘shanda, xuddi hozirgidek, dasht ufqida shafaq sekin-asta och-sariq tusga kirib, so‘na borgan, tog‘ bag‘ridagi qor esa xuddi hozirgidek quyoshning so‘nggi shu‘lalarini emib, pushti rangga kirgan-u yana darhol xiralashib so‘nib qolgandir.

Deraza ortidan bog‘-rog‘lar, tokzorlar, qulf urib yotgan ko‘m-ko‘k makkajo‘xori dalalari o‘tib borardi. Yangi o‘rilgan barra yo‘ng‘ichqa ortilgan qo‘sh otli arava temir yo‘l chorrahasi tomon yo‘rtib borardi. U shlagbaum oldida to‘xtadi. Quyoshda qoraygan, rangi unniqib ketgan yirtiq mayka kiyib, ishtonini tizzasigacha shimarib olgan aravakash bola o‘rnidan turdi-da, poezd tomon havas bilan boqib, iljayganicha kimgadir qo‘l siltadi.

Radiodan taralayotgan kuy poezdning taraqa-turug‘uga jo‘r bo‘lib, kishini hayratga solarli darajada bir-biri bilan uyg‘unlashib ketardi. Otning dukur-dukuri relslarning tutashgan joyiga urilayotgan g‘ildirak tovushi bilan almashingandek edi. Qo‘shnim bo‘lsa qo‘lini stolchaga tirab, ko‘zlarini hamon tashqaridan uzmay o‘tirardi. Nazarimda, u ham o‘zicha o‘sha tanho otliqning ashulasini unsiz kuylayotgandek edi. U xafami yoki biron narsani o‘ylayaptimi, harqalay, uning qiyofasidan boshida qandaydir chuqur qayg‘u, yuragida o‘chmas alam borligi sezilib turardi. U o‘zini shu qadar unutgan ediki, kupeda mening o‘tirganimni ham payqamasdi. Men uning yuzini ko‘rishga intildim. Qaerda uchratgan edim bu odamni? Hatto bug‘doyrang qo‘llari, uzun va baquvvat barmoqlari ham tanish ko‘rinadi.

Nihoyat uni tanidim: bu meni mashinasiga olmagan o‘sha shofyorning xuddi o‘zginasi edi. «Biron yoqqa o‘z ishi bilan ketayotgan bo‘lsa kerak», — deb o‘yladim va shu bilan xotirjam bo‘ldim. Chamadondan kitob oldim. O‘zimni unga tanitishimning hojati bormidi? Ehtimol, u allaqachonlar unutib yuborgandir. Shofyorlarga yo‘lda ozmuncha yo‘lovchi duch keladi deysizmi?

Shunday qilib, biz yana ancha vaqtgacha o‘zimiz bilan o‘zimiz ovora bo‘lib, jim ketdik. Kech kirib, qosh qoraya boshladi. Hamrohim chekmoqchi bo‘lib yonidan papiros chiqardi va gugurt chaqish oldidan chuqur xo‘rsinib qo‘ydi. So‘ngra boshini ko‘tardi-yu, hayratlanib menga qaradi va shu zahotiyuq qizarib ketdi. Tanidi.

— Salom, og‘a! — dedi u aybdor kishidek kulimsirab. Men ham unga qo‘l cho‘zdim.

— Uzoqqa ketyapsizmi? — deb so‘radim.

— Ha... Uzoqqa! — dedi u papiros tutunini taratarkan va bir ozdan keyin qo‘shib qo‘ydi: — Pomirga.

— Pomirga! Demak, hamroh bo‘lar ekanmiz-da. Men O‘shga ketyapman.

— Men ham xuddi o‘sha tomonga.

— Juda soz bo‘ldi, zerikmas ekanmiz.

— Ehtimol, — deya ishonchsizlik bilan to‘ng‘illadi u.

— Dam olganimi? Yoki o‘sha yoqqa ishga joylashmoqchimisiz?

— Ha, shunga o‘xshashroq... Chekasizmi? — deb papiros uzatdi u.

Biz papirosni tutatib, bir oz jimib qoldik. Dastlab boshqa hech qanday gapimiz qolmagandek tuyuldi. Hamrohim yana xayolga cho‘mdi. U boshini quyi solib, poezd harakatiga mos tebranib borardi. U, nazarimda, birinchi uchrashganimizdagiga qaraganda juda o‘zgarib ketgandek ko‘rindi. Ancha o‘zini oldirib qo‘ygan, peshonasidagi uch qator ajin yanada ichkariroq botib kirgan, chimirilgan qoshlari esa yuziga g‘amgin soya solib turgandek edi. U to‘satdan boshini ko‘tardi-da, qiyiq qo‘yko‘zlarini menga tikib:

— Siz o‘shanda mendan qattiq xafa bo‘lgandirsiz-a, og‘a? — deb so‘radi ma’yus jilmayib.

— Qachon? Negadir eslolmayapman, — men uning noquvay ahvolga tushib qolishini istamas edim. Rostini aytganda, o‘tgan ish xafa bo‘lishga arzimadi ham. Lekin u menga shunday bir samimiyat bilan tikilib turardiki, mening tezda iqror bo‘lishdan boshqa ilojim qolmagan edi. — E, ha... unga ancha bo‘ldi-ku... Arzimagan gap edi, esimdan ham chiqib ketipti. Buning nimasi bor ekan. Yo‘lda har xil hodisa sodir bo‘lishi mumkin. Siz o‘sha uchrashganimizni hali eslab yuribsizmi?

— Boshqa vaqtda bo‘lganda, ehtimol, unutib yuborgan ham bo‘lardim. Lekin o‘sha kunni

unutilmayman...

— Nima bo‘lgan edi? Biror falokat yuz berganmi-di?— deb so‘radim men undan beixtiyor, uning o‘sha kungi mashinani qanday boshqarayotganini eslab.

— Yo‘q, nima desam bo‘larkin? Falokat yuz bermagan edi! — dedi u bir oz durustroq so‘z tanlab, so‘ng kulib yubordi, to‘g‘rirog‘i, o‘zini kulishga majbur qildi.— Hozir bo‘lsa, istagan tomoningizga mashinada sayr qildirib kelar edim-u, ammo ko‘rib turibsiz, o‘zim ham yo‘lovchiman...

— Hechqisi yo‘q, ot bir bosgan izidan ming marta yuradi, deydilar-ku, ehtimol, vaqt-soati kelib, yana yo‘lda uchrashib qolarmiz...

— Agar nasib qilib uchrashib qolsak, albatta o‘zim zo‘rlab kabinaga chiqarib olaman, — dedi u boshini silkib.

— Demak, kelishdikmi? — deb hazillashdim men.

— So‘z beraman, og‘a! — dedi u xursand bo‘lib.

— Shunday qilib, nega o‘shanda meni olib ketmagan edingiz?

— Nega deysizmi? — dedi-yu, shu ondayoq ma‘yus bo‘lib qoldi.

U tarvuzi qo‘ltig‘idan tushgandek jim qolib, papiros tutunini jon-jahdi bilan torta boshladi. Men o‘rinsiz savol berganimni payqab qolib, gapni boshqa yoqqa burishga intildim. Biroq vaqt o‘tgandi. U papirosini o‘chirdi-da:

— Ilojim yo‘q edi... O‘g‘limni o‘ynatib olib yurgan edim... — dedi zo‘r-bazo‘r g‘o‘ldirab.

— O‘g‘limni? — Hayron bo‘ldim men. — Kattaginami u?

— Yo‘q! — deya jilmaydi u, endi uning ko‘zlari menga tabassum bilan boqardi. — Hali yosh, endi beshga qadam qo‘ydi...

— Nima, u sizni biron joyda kutib turganmidi?

— Ha, dovonda.

— Xo‘sh, keyin nima bo‘ldi? — men hali ham hech narsa tushuna olmayotgan edim. Qiziq, nega o‘g‘li u yerda bo‘ladi, umuman, bolaning bu gapga nima aloqasi bor?

— Bilasizmi... Gap bunday... Sizga qanday tushuntirsam ekan... — deb u peshanasiga sizib chiqayotgan ter qatralarini artdi, hayajonini bosish uchun chekdi, so‘ng menga jiddiy tikildi.

Ana shunday qilib, men shofyorning o‘z taqdiri haqidagi hikoyasini eshitishga muyassar bo‘ldim. Lekin u hech kimga, ayniqsa, menga — jurnalistga o‘z hayoti to‘g‘risida batafsil gapirib bermasligiga qattiq ishonardim. Keyinroq bilishimcha, bu odam duch kelgan yo‘lovchiga yuragidagi sir-asrorini to‘kib soladigan odamlardan emas ekan. Ammo shofyorning boshidan kechirgan sarguzashtlari shunday ediki, uning xohishi-istagidan qat‘iy nazar, voqeani birma-bir aytib berishga majbur edi. Aks holda men hatto Tyan-Shan yo‘lida oramizda bo‘lib o‘tgan arzimasi hodisani ham tushunib yetmagan bo‘lardim.

Manzilga yetguncha hali vaqtimiz ko‘p edi. Poezd O‘shgacha deyarli ikki kecha-kunduz yuradi. Men uni shoshirmasdim va turli savollar berib gapini ham bo‘lavermasdim. Kishi o‘z kechirganlarini qayta boshidan kechirayotgandek his etib, goh so‘zi og‘zida qolib to‘xtab, goh o‘ylanib, entikib hikoya qilib bersa — juda maroqli bo‘ladi. Ammo uni hikoyasiga qo‘shilib ketmaslik uchun men o‘zimni zo‘r-bazo‘r tutib turardim. Chunki men kutilmaganda shuni bilib qoldimki, sharoitga ko‘rami yoki o‘zimning har narsaga aralashib ketaveradigan jurnalistlik kasbimga ko‘rami, harholda, shaxsan bu yigit haqida bo‘lmasa ham taqdir unga uchratgan, ammo shofyorga uncha tanish bo‘lmagan kishilar to‘g‘risida uncha-muncha narsa bilardim. Shuning uchun ham men uning hikoyasini davom ettirishim, ba‘zi tafsilotlar bilan to‘ldirishim, unga noma‘lum bo‘lgan ko‘p narsalarni so‘zlab berishim mumkin edi. (Darvoqe, qissaning ikkinchi hikoyasida xuddi mana shu tafsilotlar bayon etiladi). Ammo men buni shofyorning hikoyasini oxirigacha tinglab bo‘lganimdan keyin aytib berishga qaror qildim. So‘ngra esa u fikrimdan ham qaytib, unga hech narsa gapirmadim. Shunday qilganim yaxshi bo‘ldi, deb o‘ylayman. Nega? Chunki bu tafsilotni keyinroq, qissaning eng oxirida so‘zlab berishni lozim ko‘rdim.

Modomiki asosiy mavzudan chetlashib ketgan ekanman, shunga ko‘ra bu o‘rinda bir lirik chekinish qila qolay.

Ehtimol, o‘quvchilar «Ikki hikoyadan iborat qissa» degan g‘alati sarlavhachaga e‘tibor qilishgandir. Ha, darvoqe, shunday. Bu shunchaki avtorning xohishi bilan bo‘lgan narsa emas. Ma‘dumki, odatda, agar zarurat tug‘ilsa, adabiy asarlarni bo‘lim, bob va qismlarga ajratiladi. Hikoya esa o‘z-o‘zidan ma‘lumki, alohida mustaqil adabiy asardir. Biroq bu yerda gap forma haqida ketayotgani yo‘q.

«Bu voqeaning tarixi uzoq!» — degan edi benzin kolonkasidagi ayol. Haqiqatan ham men so‘zlab bermoqchi bo‘lgan voqea juda uzoq va ehtimol, odatdagi hikoyalarga mutlaqo o‘xshamas. Men bu haqda allaqachon avtor tilidan kichkinagina qissa ham yozgandim. Ya‘ni, tashqaridan kuzatib turib, voqea-hodisalar va kishilar xarakterlarini chizib bergandim. Shunday qilib, tasvirlanayotgan hayot qaynovida avtor sifatida o‘zim ham qatnashgandim. Qissani o‘qib chiqish uchun o‘rtoqlarimga berarkanman, birdaniga ustimga do‘lday ta‘na va tanbehlar yog‘ila boshladi. Aytilgan fikrlar hech bir-biriga to‘g‘ri kelmasdi: ba‘zilar meni haq, avtor o‘z qahramonlariga nisbatan shunday pozitsiyada bo‘lishi kerak, deyishsa, ba‘zilar meni koyishib, g‘azablanib, avtor nohaq, asarni bunday emas, boshqacharoq yozish kerak edi, dedilar. Ayniqsa, qissaning xotima qismi ko‘pchilikning achchig‘ini keltirgandi. Xullas, ular har to‘g‘rida bahslashishardi. Axloq haqida, qahramonlarning hatti-harakatlari haqida tortishishib, yo ularni qoralashar, yo ma‘qullashardi. Ammo kishilarning hayotga nisbatan bu shaxsiy qarashlari bilan bog‘liq bo‘lgan barcha e‘tirozlari menga, avtorga qaratilgan bo‘lib, go‘yo bularning hammasi mening xohishim bilan ro‘y bergandek edi.

O‘rtoqlarimdan qaysi birining fikri qanchalik to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligini muhokama qilib o‘tirishni o‘z zimmamga olmayman, tahlil qilish niyatim ham yo‘q. Biroq uzoq fikr yuritishlardan so‘ng shunday xulosaga keldim, ya‘ni qissani hayotda qay tarzda eshitgan bo‘lsam, xuddi shu tarzda yozishim kerak. Men bu qissani ikki kishidan eshitganman, shuning uchun ham qissa ikki hikoyadan tashkil topgan. U ikki kishining boshidan kechirganlaridir. Men nimani eshitgan bo‘lsam, shuningina yozyapman. Yaxshisi, qahramonlarning o‘zlari hikoya qilib bera qolishsin.

ShOFYoR HIKOYASI

...Bularning hammasi hech kutilmaganda yuz berdi. O‘sha kezlarda men motorlashtirilgan qismda harbiy xizmatni o‘tab bo‘lib, armiyadan endigina qaytib kelgan edim. Harbiy xizmatga borgunimcha o‘n yillikni tamomlab, shofyorlik qilardim. O‘zim bolalar uyida tarbiyalanganman. Do‘stim Alibek Jonturin mendan bir yil oldin harbiy xizmatdan bo‘shab kelib, Ribachedagi avtobazada ishlayotgan edi. Xizmatni o‘tab bo‘lgach, men ham to‘ppa-to‘g‘ri o‘sha avtobazaga keldim. Biz Alibek ikkimiz Tyan-Shanda yoki Pomirda ishlashni doim orzu qilib yurardik. Avtobazada meni yaxshi kutib olishdi. Yotoqxonaga joylashtirishdi. Hatto biror yeri ham lat yemagan yap-yangi «ZIL» mashinasini berishdi. To‘g‘risini aytsam, mashinamni odamni sevgandek sevardim. Motori juda kuchli, ajoyib mashina edi. Shunday bo‘lsa ham biz unchalik ortiqcha yuk bilan yurmasdik. Tyan-Shan yo‘lini o‘zingiz yaxshi bilasiz — bu avtotrassa dunyodagi eng baland tog‘li yo‘llardan biri, qanchadan-qancha daralar, dovonlar bor. Tog‘da suv istagancha topiladi, shunga qaramay, hammavaqt ehtiyotdan suv olib yurishga to‘g‘ri kelardi.

Ehtimol, kuzovning oldi burchagidagi ustunchaga osib qo‘yilgan suvli kameraga ko‘zingiz tushgan bo‘lsa kerak. Yuk yoz bo‘lsa ham, olis va o‘nqir-cho‘nqir yo‘llarda motor tez qizib, radiator erib ketishi hech gap emas. Shuning uchun doim suv olib yurish kerak. Dastlab men ham qanday bo‘lmasin, mashinaga ko‘proq yuk ortish choralarini ko‘zlab uzoq vaqt bosh qotirdim. Biroq hech nima chiqmadi. Harqalay, tog‘ tog‘ligini qiladi.

Shunday bo‘lsa ham o‘z ishimdan ko‘nglim to‘q edi. Bu yerning o‘zi ham, tabiati ham menga yoqardi. Avtobazamiz shundaygina Issiqko‘lning qirg‘og‘ida joylashgan edi. Bu yerga chet ellik

turistlar ham kelib turishardi. Ular ko‘l sohilida sehrlangandek bir necha soatlab tomosha qilib turib qolishardi, ana shunday paytlarda men o‘zimcha: «Qarang, Issiqko‘limiz qanday ajoyib! Bunchalik go‘zal, bunchalik ko‘rkam manzarani topa olish mumkinmi?..» — deb faxrlanardim.

Dastlabki kunlarda negadir bir oz siqilib yurdim. Bahor, ishlar qaynagan payt, sentabr Plenumidan keyin dastlabki kunlardan oq kolxozchilar qurilish ishlarini avj oldirib yuborishgan edi. Ular butun vujudi bilan ishga sho‘ng‘ib ketishdi-yu, ammo texnika yetishmasdi. Shuning uchun ham avtobazadagi mashinalarning bir qismini kolxozlarga yordamga yuborishardi. Ayniqsa, ishga yangi kirganlarni, shu jumladan, meni ham nuqul o‘sha yoqqa yuborishardi. Trassaga o‘tib, endi yo‘lga ko‘nikdim deganda, yana u yerdan olib ovullarga haydashardi. Ishning qanchalik muhim va zarur ekanligini tushunardim. Ammo men harholda shofyorman, mashinaga jonim achirdi-da. Mashina emas, balki men o‘zim o‘nqir-cho‘nqirlardan sakrab otilib, qishloq bo‘ylab loy kechib borayotgandek bo‘lardim. Yo‘llar shunaqangi rasvoki, bunaqasini hatto tushingizda ham ko‘rmagansiz.

Kunlardan birida yangi molxona uchun kolxozga shifer olib borayotgandim. Bu ovul tog‘ etagida joylashgan bo‘lib, unga boradigan yo‘l ham xuddi ana shu tog‘ yonbag‘ridagi dasht bo‘ylab o‘tardi. Mashina bemalol borayotgan edi, yo‘l ham selgib qolgan ekan. Biroq ovulga yetay deb qolganimda, mashinam birdan qandaydir ariqqa tiqilib qoldi. Bu yo‘l bahordan beri yurilaverib shunchalik ag‘dar-to‘ntar qilib tashlangan ediki, hatto tuya cho‘kib ketsa ham topib olish qiyin edi. Unday qilib ko‘rdim, bunday qilib ko‘rdim, mashinani turli tomonga haydab ko‘rdim — hech narsa chiqmadi. La‘nati loy uni qa‘riga shunchalik tortib ketgan ediki, xuddi qisqichda tutib turgandek, hech qayoqqa qo‘zg‘atmasdi. Buning ustiga rulni jahl bilan qattiq burib yuborgan ekanman, mashinaning qaeridir shilq etib chiqib ketdi. Yana uning ostiga kirishga to‘g‘ri keldi. Hammayog‘im loyga belanib qora terga tushib, yo‘lni og‘zimga kelgan so‘zlar bilan so‘kib yotgan edim, kimningdir shu tomon yurib kelayotgan oyoq sharpasini eshitib qoldim. Yotgan joyimdan menga faqat rezina etikkina ko‘rinardi. Etiklar yaqinlashib kelib, qarshimda qimir etmay turaverdi. Jahlim chiqib ketdi. Nimani tomosha qiladi-ya, tsirk bormi bu yerda!..

— Qani, tepamda turma, yo‘lingga ravona bo‘l! — deb qichqirdim mashina ostidan. Eskirib, go‘ng tegib iflos bo‘lib ketgan ko‘ylak etagiga ko‘zim tushib qoldi. Nazarimda, allaqanday kampirga o‘xshadi, ovulga olib borib qo‘yar, deb kutib turgan bo‘lsa kerak.

— Yo‘lingdan qolma, kampir! — dedim unga yana. — Bu yerda hali ancha vaqt aylanishib qolaman, kutaverib toqating toq bo‘ladi...

U bo‘lsa:

— Men kampir emasman! — dedi.

U bu so‘zlarni qandaydir ishonchsizlik bilan uyalinqirab aytgan edi.

— Kimsan bo‘lmasa? — dedim achchig‘im chiqib.

— Qiz bolaman.

— Qiz bolaman? — deb etiklariga yana ko‘z qirimni tashladim. Jerkib berganligim uchun xijolat tortib, buyog‘ini hazilga burdim:

— Chiroylimisan? — deb so‘radim.

Etiklar ketishga hozirlanib, chetga qarab odimlay boshladi. Shunda men darrov mashina ostidan chiqdim. Qarasam, haqiqatan ham qoshlari jiddiy chimirilgan va kattakon, ko‘rinishidan otasiniki bo‘lsa kerak, kamzulini yelkasiga tashlab olgan qizil durrachali, nozikkina bir qiz turibdi. U menga jimgina termilib turardi. Men bo‘lsam yerda o‘tirganimni ham, loy va balchiqqa belanganimni ham unutib yuborib:

— Chakki emas! Chiroyli ekansan-ku! — deya uning boshidan oyog‘igacha nazar tashlab chiqar ekanman, iljayib qo‘ydim. U haqiqatan ham go‘zal edi:

— Shu oyoqlaringga tuflichalar bo‘lsami! — deb hazillashdim o‘rnimdan turarkanman.

Qiz to‘satdan shartta burildi-da, orqasiga qayrilib ham qaramay, jadallagancha keta boshladi.

Nima bo‘ldi unga? Xafa bo‘ldimi? Hazil-mutoyiba qilib o‘tirishning vaqti emas! Es-hushimni

yig'ib oldim, ortidan yugurib yetib olmoqchi bo'ldim, keyin yana orqaga qaytib, asboblarni tezda yig'ishtirib oldimu kabinaga irg'ib chiqdim va mashinani goh oldinga, goh orqaga zarb bilan haydab tebrata boshladim. Faqat birgina narsani — unga yetib olishni o'ylardim, xolos. Motor esa zo'r berib tirillar, mashina silkinar edi. Biroq u joyidan bir qadam ham siljimasdi. Qiz bo'lsa borgan sari uzoqlashib borardi. Men loyga botib, turgan joyida dirillab aylanib yotgan g'ildiraklarning ostiga qarab:

— Qo'yib yubor! Qo'yib yubor deyapman! Eshityapsanmi? — deb baqirardim, kimga qichqirayotganimni o'zim ham bilmay.

Joninning boricha akseleratorni siqdim. Mashina o'kirib sekin-asta olg'a siljiy boshladi va qandaydir bir mo'jiza bilan botqoqdan otilib chiqdi. O'zimga yo'q quvonib ketdim! Mashinani yo'lga chiqarib, ro'molcha bilan yuzimdagi loyni artdim va sochlarimni silab tartibga soldim. Qizga yonmayon kelgach, mashinaga tormoz berdim, bunchalik jur'at qaerdan paydo bo'ldi menda, o'zim ham bilmayman, o'rindikda o'tirgan yerimda yonboshlaganacha abjirlik bilan kabina eshigini shartta ochdim-da:

— Marhamat! — deb ehtirom bilan qo'l uzatdim. Qiz to'xtamadi. «Ana xolos!» — deya boshimni qashiy boshladim. Boyagi jasorat va ehtiromdan asar ham qolmagandi. Men unga yana yetib oldim. Bu gal uzr so'rab, iltimos qila boshladim:

— Xafa bo'lmang. Men, axir, shunchaki... O'tiring. Ammo qiz lom-mim demadi.

Shunda men uni quvib o'tib, mashinamni yo'lga ko'ndalang qilib qo'ydim-da, kabinadan sakrab tushib, o'ng tomonga yugurib o'tdim, eshikni ochib, uni ushlab turaverdim. U, obbo, muncha yopishib oldi bu tentak, degandek hadiksirab menga yaqinlashdi. Men hech narsa demadim, nima ham qila olardim. Bosh egib kutib turaverdim. Menga rahmi keldimi yoki shunchakimi, haytovur, bir bosh chayqab qo'ydi-da, indamay kabinaga chiqib o'tirdi.

Biz yo'lga tushdik.

Men indamay o'tirardim, qanday gap boshlashni o'ylardim. Qizlar bilan birinchi marta uchrashayotganim yo'q, shunday bo'lsa ham hozir u bilan gaplashishga yuragim dov bermay turardi. Nega shunday-a? Rul chambaragini aylantirar ekanman, unga zimdan qarab qo'yardim.

Qop-qora nozik va mayin sochlari qo'ng'iroq-qo'ng'iroq bo'lib bo'yniga tushib turardi. Kamzuli esa yelkasidan sirg'alib tushib ketdi, uni tirsagi bilan tutib turardi, o'zi bo'lsa menga tegib ketishdan qo'rqib, nariroq surilib o'tirdi. Qarashlari jiddiy bo'lsa ham, umuman, qiyofasidan mehribonlik va samimiylilik sezilib turardi. Yuzlari oydek, rangi tiniq edi. Peshanasini tirishtirib, chimirilmoqchi bo'lardi-yu, biroq uddalay olmasdi va yo'l-yo'lakay ehtiyotkorlik bilan menga qarab-qarab qo'yardi. Ko'zimiz ko'zimizga tushib qoldi. U jilmayib qo'ydi. Ana shundan keyin men gap boshlashga qaror qildim.

— Siz u yoqda, mashina oldida nega to'xtagan edingiz? — deb og'zimga kelganini so'rab qo'ya qoldim.

— Sizga yordamlashmoqchi edim.

— Yordamlashmoqchi? — deb kulib yubordim. — Darhaqiqat, yordamingiz tegdi! Agar siz bo'lmaganingizda, kechgacha o'sha yerda qolib ketgan bo'lardim... Siz doim shu yo'ldan yurasizmi?

— Ha. Fermada ishlayman.

— Juda yaxshi! — deb quvonib ketdim, ammo dar-rov o'zimni o'nglab olib, so'zimni to'g'rilab qo'ydim. — Yo'l juda yaxshi!

Xuddi shu payt mashina chuqurlikka tushib qattiq silkingan edi, yelkalarimiz bir-biriga tegib ketdi. Men tomoq qirib qo'ydim, ko'zlarimni qayoqqa yashirishni bilmay, qip-qizarib ketdim. U esa kulib yubordi. Shunda men ham o'zimni tutib turolmay, xaxolab kulib yubordim.

— Men bo'lsam kolxozga bormayman deb yuribman-a, — dedim kulgi aralash. — Agar yo'lda sizga o'xshagan yordamchi uchrashini bilganimda edi, dispetcher bilan adi-badi aytishib o'tirmagan bo'lardim... Eh, Ilyos, Ilyos! — deya o'zimni o'zim koyidim. — Bu mening ismim, — deb

tushuntirdim so‘ng qizga.

— Mening ismim Asal...

Biz ovulga yaqinlasha boshladik. Endi yo‘l ancha tekis edi. Men mashinani yana qichabroq haydadim. Shabada kabina derazasiga urilib, Asalning boshidagi durrachasini yulqilar va sochlarini to‘zitar edi. Biz churq etmasdik. Ikkimiz ham iliqlik hislar quchog‘iga cho‘mib borardik. Tirsagi tirsagingga tegay-tegay deb o‘tirgan mana shu qiz haqida bundan bir soat ilgari sen hech narsa bilmadings, endi bo‘lsa nima uchundir faqat uning to‘g‘risida o‘ylaging keladi. Shunday paytlarda mashinani haydash ham juda oson, juda marokli bo‘lar ekan... Asalning ko‘nglida nimalar kechayotganini bilmasdim, ammo uning ko‘zlari tabassum bilan porlardi. Ehtimol, u ham menga o‘xshab hech qachon ajralmaslik uchun uzoq va tinimsiz yurishni istayotgandir. Bu mening orzuxayollarim, albatta. Shu chog‘ mashina ovul ko‘chalaridan o‘tib borayotgan edi. Shunda Asal mashinada ketayotgani to‘satdan esiga tushib qolgandek:

— To‘xtating, tushaman! — dedi cho‘chinqirab. Men mashinaga tormoz berdim.

— Yetib keldik shekilli? Shu yerda turasizmi?

— Yo‘q, — dedi u negadir hayajonlanib, bezovtalanib. — Yaxshisi, shu yerda tushib qo‘ya qolay.

— Nega endi? To‘ppa-to‘g‘ri uyingizga olib borib qo‘yaman! — deb uning e‘tiroz biddirishiga imkon bermay, mashinani yana haydab ketdim.

— Shu yerda tushaman, — dedi Asal nihoyat. — Rahmat!

— Marhamat! — dedim arang, so‘ng: — Agar ertaga mashinam yana boyagi yerda tiqilib qolsa, yordam berasizmi? — dedim hazil aralash jiddiylik bilan.

U javob berishga ulgurolmadi. Yaqindagi hovlining ko‘cha eshigi ochilib, allanimadan tashvishlangan keksagina ayol yugurib chiqdi.

— Asal! — deb qichqirdi u nimadandir ogohlantirmoqchi bo‘lgandek, qo‘li bilan og‘zini berkitib.

— Qayoqlarda daydib yuribsan, xudo ko‘tarsin seni! Bor, tezroq kiyimlaringni almashtir, sovchilar kelishdi!

Asal uyalib ketdi. Yelkasidan kamzulini ham tushirib yubordi, so‘ngra uni yerdan oldi-da, itoatkorona onasi orqasidan ketdi. U eshik oldiga borganda orqasiga bir qayrilib qaradi, ammo shu zahotiyoq eshik «taq» etib yopildi.

Men ko‘chadagi qoziqda bog‘log‘liqlik turgan egarlangan va uzoq yo‘l yurib terga botib kelgan otlarni endigina payqabman. O‘tirgan yerimdan turib, devor osha hovliga qaray boshladim. O‘choqboshida xotin-xalaj uymalashib yurishardi. Katta rux samovardan burqsab tutun chiqib turardi. Ikki kishi ayvonda yangi so‘yilgan qo‘y terisini shilmoqda. Xullas, sovchilarni ko‘ngildagidek kutib olishayotgan edilar. Mening bu yerda qiladigan ishim qolmagandi. Borib yuklarni tushirishim kerak edi.

Avtobazaga kech kirganda qaytdim. Mashinani yuvib, garajga kiritib qo‘ydim. Bu yerda ancha vaqtgacha o‘ralashib yurdim, mashinaning u yoq-bu yog‘ini ko‘zdan kechirib, tuzatgan bo‘ldim. Bugungi voqeani ko‘nglimga shunchalik yaqin olganimni negadir o‘zim ham tushunmasdim. Butun yo‘l bo‘yi o‘zimni o‘zim dam koyirdim, dam yupatardim: «Xo‘sh, senga nima? Qanaqa ahmoqsan o‘zing? Axir u sening kimning bo‘ladi o‘zi? Qaylig‘ingmi? Yo singlingmi? Tasodifan yo‘lda uchrashib qolib, uyiga olib borib qo‘yibsan, xo‘sh, nima bo‘pti? Go‘yo ilgaridan bir-birlaringni sevib yurgandek kuyunishingni qara-yu! Ehtimol, u sening haqingda o‘ylashni ham istamas. Senga juda ko‘zi uchib turgani ham yo‘qdir! Axir qizning aytirib qo‘ygan kuyovi bo‘lsa, sen uning kimi bo‘lasan, hech kimi! Yo‘lda uchragan begona shofyor bo‘lsang, senga o‘xshagan shofyorlar son-sanoqsiz-ku, axir... Yana birovlarining ishiga aralashishga nima hadding bor: ular quda-anda bo‘lishyapti, yaqinda to‘y qilishadi, ularning ishiga tumshug‘ingni suqib nima qilasan? Hammasiga tupur. Sening ishing nima? Yaxshisi, rulingni aylantirib yuraver!..»

Ammo butun balo shunda ediki, o‘zimni har qancha avrasam ham u qizni yodimdan chiqara olmasdim.

Mashina oldida qiladigan ishim ham qolmadi. Yotoqxonaga borsam bo'lardi. U yerda shovqin-suronli, gavjum joy — qizil burchak ham bor. Mening u yoqqa borgim yo'q. Ko'nglim yolg'iz bo'lishni istardi. Qo'llarimni boshim ostiga qo'yib, mashina qanotiga chalqanchasiga yotdim. Yonginamda, mashina ostida Jontoy degan shofyor ivirsib yurgan edi. U chuqurdan boshini chiqardi-da:

— Senga nima bo'ldi, chiroyli yigit? Xayol suryapsanmi? — dedi masxaraomuz to'ng'illab.

— Ha, pul haqida! — deb shartta kesdim gapini. Men uni yoqtirmasdim, u uchchiga chiqqan xasis, ayyor va hasadgo'y yigit edi. U boshqalarga o'xshab yotoqxonada turmasdi. Allaqanday bir ayolnikida ijaraga turardi. Aytishlaricha, unga uylanishga va'da berganmish, nima bo'lsa ham uy-joyli bo'lib oladi-da.

Men teskari o'girilib oldim. Hovlida, mashinalar yuviladigan joyda yigitlarimiz qiy-chuv ko'tarib, hazil-huzul qilishyapti. Kimdir kabinaga chiqib olib, navbat kutib turgan shofyorlar to'dasiga qarata brandspoytdan vishillatib suv sepmoqda. Ular butun avtobazani boshlariga ko'tarib qahqahlashardi. Otilib chiqayotgan suv shunchalik kuchli ediki, borib urilgan odamini bemalol gandiraklatib yuborardi. Boyagi yigitni kabina ustidan tushirishmoqchi bo'lishar edi-yu, ammo u turgan joyida irg'ishlab, go'yo avtomatdan o'q yog'dirayotgandek, kishilarning orqasiga suv bilan savalab, bosh kiyimlarini uchirib yuborar edi. Birdan otilib chiqayotgan suv osmonga ko'tarildi-yu, quyosh nurlari ostida kamalakka o'xshab egilib tusha boshladi. Qarasam, dispetcherimiz Xadicha turibdi. Suv esa uning ustidan uchib o'tmoqda. Biroq u qimir etmasdi. Xadicha o'z qadr-qimmatini bilardi, hammaning o'ziga suqlanib qarashini ham sezardi. U o'zini qanday tutishni yaxshi bilar, uncha-muncha odamni o'ziga osonlikcha yaqin yo'latmasdi. Hozir ham u ishonch bilan hech narsadan cho'chimay, qani sepib ko'rchi, o'zlik qilasan, degandek, parvoyi falak turardi. Etikli oyoqlarini kerib, shpilkalarni og'zida tishlab, kulimsiraganicha uni sochlariga qadardi. Mayda, kumushsimon suv zarrachalari uning boshi uzra tushayotgan edi. Yigitlar qahqahlashib, kabina ustidagi yigitni gij-gijlashardi.

— Xadichani cho'miltirib qo'y!

— Bir bopla!

— Qo'lidan kelmaydi!

— Qochib qol, Xadicha!

Yigit jur'at eta olmay, otilib chiqayotgan suv oqimini yuqorilatib-pastlatib o'ynardi. Uning o'rnida men bo'lganimdami, boshidan oyog'igacha suvga cho'miltirardim, shunda ham u menga hech narsa demagan bo'lardi, kulardi-qo'yardi, xolos. Men buni maqtanchoqlik qilib aytayotganim yo'q. Xadichaning boshqalarga qaraganda menga qandaydir boshqacha munosabatda ekanini doim sezib yurardim. U men bilan gaplashganda boshqacharoq: muloyim, sal tantiqroq bo'lib qolardi. Hazillashib tegajoqlik qilsam ham, boshini silasam ham unga yoqib ketardi. Uning doim men bilan bahslashib, janjallashib qolib, yana darhol, hatto nohaq bo'lsamda, taslim bo'lishini yaxshi ko'rardim. Ba'zan uni kinoga olib tushardim, uyi yotoqxonaga yo'lida bo'lgani uchun kuzatib ham qo'yardim. Uning oldiga, dispetcher xonasiga to'ppa-to'g'ri kirib boraverardim, boshqalar esa faqat tuyukcha orqali murojaat qilishardi.

Ammo hozir Xadicha ham ko'nglimga sig'masdi. Mayli, u erkalgini qilaversin.

Xadicha so'nggi shpilkasini qadab bo'ldi:

— Bas, yetar endi shuncha o'ynashganing! — dedi u amirona.

— Xo'p bo'ladi, o'rtoq dispetcher! — deb kabina ustidagi yigit qo'lini chakkasiga qo'yib chest berdi-yu, hukmni osonlik bilan bajo keltirdi. Atrofdagilar xaxolashganicha yigitni kabina ustidan sudrab tushirdilar.

Xadicha esa biz turgan garajga qarab kelaverdi. U Jontoyning mashinasi yonida to'xtab, kimnidir izlay boshladi. U xiyla paytgacha meni payqamadi. Oramizda garajni xona-xona qilib ajratib turuvchi sim to'rlar bor edi. Jontoy chuqurdan boshini chiqarib:

— Salom, suluv qiz! — deb salomlashdi.

— E, Jontoy...

U ko'zlarini lo'q qilib, Xadichaning oyoqlariga tikilib turardi. Xadicha esa ensasi qotgandek yelkasini qimtib qo'ydi-da:

— Xo'sh, namuncha tikilasan? — deb etikchasining uchi bilan Jontoyning iyagiga sal turtib qo'ydi.

Boshqa odam bo'lganda, ehtimol uni so'kib bergan yoki ranjib qolgan bo'larmidi. Bu bo'lsa go'yo bo'sa olgandek og'zi qulog'iga yetib, chuqurga sho'ng'ib ketdi.

Xadicha to'siqqa yaqinlasharkan, menga ko'zi tushib qolib:

— Dam olyapsanmi, Ilyos? — dedi.

— Ha, par to'shakda yotgandek!

U yuzini sim to'rga qadab, menga tikilib qaradi va sekingina:

— Dispetcherxonaga kir, — dedi.

— Xo'p.

Xadicha ketdi. O'rnimdan turib, ketishga hozirlandim. Jontoy yana boshini chiqardi:

— Yaxshi narsa-ya! — dedi qo'llarini ishqalab, menga ko'z qisib.

— Ammo sening tenging emas! — deb gapning po'skallasini aytdim-qo'ydim.

Men uning jahli chiqar, men bilan urishib ketar, deb o'ylagan edim. Urish-janjal ishqibozlaridan emasmanu, ammo yuragim shu daraja azob chekayotgan ediki, o'zimni qo'yarga joy topa olmay turgan edim. Biroq Jontoy xafa bo'lishni xayoliga ham ketirmadi:

— Hechqisi yo'q! — deb to'ng'illadi u. — Omon bo'lsak, ko'rarmiz...

Dispetcher xonasida hech kim yo'q edi. Nima balo? Qayoqqa yo'q bo'ldi u: ichkari kirishim bilan eshik yopildi. Orqaga o'girildim-u ko'kragim Xadichaning ko'kragiga qadalib, to'qnashib qoldik. U boshini orqaga tashlab, eshikka suyanib turardi. Ko'zlari kipriklari ostida chaqnardi. Qaynoq nafasi yuzimga urilardi. U mening quchoqlab olishimni, o'pishimni kutib turgandek edi. O'zimni tuta olmay qoldim. U tomon intildim-u, yana shu zahotiyuq orqaga tislandim. Bu gap qanchalik g'alati tuyulmasin, men o'sha daqiqada o'zimni Asalimga xiyonat qilayotgandek his etdim. Bunday fikrning juda kulgili ekanligi xayolimga ham kelmadi.

— Nega chaqirding? — deb so'radim norozi ohangda.

Xadicha hamon menga jimgina boqib turardi.

— Gapir, nima? — dedim toqatim toq bo'lib.

— Nahotki nimagaligini bilmasang? — dedi u dili og'rigandek. — Negadir qiyo boqmaydigan bo'lib qolding. Yoki boshqa birontasi topilib qoldimi?

Men dovdirab qoldim. Nega mendan o'pkalayapti? Qayoqdan bila qoldiykin?

Shu paytda tuynukchaning zulfini shiqillab qoldi.

Jontoy boshini tiqib mo'raladi. U qisiq ko'zlarini o'ynatib tirjayib turardi. Poylamoqchi bo'libdida! Eh, ko'nglimda nimalar borligini bilganda edi, bunday qilmagan bo'lardi!

— Marhamat, o'rtoq dispetcher! — dedi u ichiqoralik bilan Xadichaga qandaydir qog'ozni uzatarkan.

Xadicha jahl bilan unga xo'mrayib qaradi-yu, qog'ozni olmadi. Alam bilan yuzimga to'rsillatib gapira ketdi:

— Sen uchun yo'llanmani kim oladi? Alohida taklif qilishlarini kutib yuribsanmi?

Xadicha qo'li bilan meni chetlatib, stol tomon tez o'tdi.

— Ma! — deb yo'llanmani uzatdi.

Men uni oldim. Ertalik yo'llanma yana o'sha kolxozga berilgan edi. Yuragim muz bo'lib ketdi: Asalning qay ahvoldaligini ko'ra bila turib, yana o'sha yoqqa boramanmi... Nega o'zi doim meni kolxozma-kolxoz haydashgani-haydashgan?

G'azabim qaynab, qizishib ketdim.

— Yana kolxozgami? Yana go'ng-u g'isht tashishgami? Bormayman! — deb yo'llanmani stolga

uloqtirdim. — Bas, shuncha loy kechganim yetar. Boshqalarni ham yuborishsin!

— Baqirma! Naryading bir haftalik! Lozim bo'lsa tag'in yuborishadi! — dedi Xadicha menga.

Men esa xotirjamlik bilan:

— Bormayman! — dedim qat'iy.

Har galgidek hozir ham Xadicha birdan shashtidan tushib qoldi.

— Xo'p, mayli. Men boshliqlar bilan gaplashib ko'raman, — dedi.

U stoldan yo'llanmani oldi.

«Demak, bormaydigan bo'ldimmi? — deya o'yladim men. — Endi Asalni ham hech qachon ko'rmaymanmi?» Battarroq qiynala boshladim. Negadir tezda o'z hukmimdan qaytdim-da, yana uyoqqa borishga ahd qildim. Agar shunday qilmasam, keyin umr bo'yi afsuslanib yurishim menga ayon bo'ldi. «Mayli, nima bo'lsa bo'lsin, ammo boraman!..»

— Mayli, buyoqqa ber! — deb yo'llanmani tortib oldim.

Tuynukchadan mo'ralab turgan Jontoy piqillab kulib yubordi-da:

— Ovuldagi buvinga salom aytib qo'y! — dedi. Men hech narsa demadim. Tumpgug'iga boplab tushirsang! Eshikni taraqlatib yopdim-da, yotoqqa ketdim.

Ertasi yo'lda ketayotib chor tarafga nazar tashlab, ko'zlarim to'rt bo'ldi. Qani u? Qani endi, uning sarvnoz qomati ko'rina qolsa. Qizil durrachali sarvqomatim! Ehtimol, rezina etik, otasining kamzulini kiyib olgan dersiz! Bekor gap! Men uning qanaqa ekanligini o'z ko'zim bilan ko'rganman! Uning nimasi meni rom etdi, qalbimni nega bunchalik o'rtayapti?

Tevarak-atrofga nazar tashlab bormoqdaman. Yo'q, hech qaerda ko'rinmaydi. Bu safar emas, turgan-bitgani azob bo'ldi. Qani u, uni qanday topsam ekan? Ovulga yetdim, so'ngra qishloq ko'chasi bo'ylab haydadim, uning hovlisiga yaqinlasharkanman, mashinani sekinlatib, oxiri to'xtadim. Ehtimol, u uyidadir? Qanday chaqiraman, unga nima deyman? U bilan yana uchrashish menga nasib etmas ekan-da. Yukni olib borib tashlash uchun mashinaga gaz berdim. Yukni tushirishyapti-yu, ko'nglimda hamon umid uchqunlari yonmoqda. Balki qaytishda uchratib qolarman? Biroq qaytishda ham uchratmadim. Shundan keyin mashinani ferma tomon burdim. Ularning ko'hna fermasi anchagina chekkada, ovuldan uzoqda ekan. U yerga yetib kelib, bir qizdan so'radim. U, Asal yo'q, bugun ishga chiqmadi, dedi. «Demak, yo'lda men bilan uchrashmaslik uchun atayin ishga chiqmagan», — deb o'yladim-da, juda xafa bo'lib ketdim. Avtobazaga g'amgin bo'lib qaytdim.

Ikkinchi kuni yana yo'lga chiqdim. Ammo endi uni uchratishni xayolimga ham keltirmasdim. Darvoqe, mening unga nima keragim bor? Agar qiz unashtirilgan bo'lsa, uni bezovta qilishdan nima foyda? Ammo negadir bunday bo'lishiga sira ishongim kelmasdi. Axir ovullarimizda hanuzgacha qiz bilan yigitni bir-biriga ko'rsatmay, orqavoratdan fotiha qilib yuboraveradilar-ku! Bu hakda necha marta gazetalarda ham o'qidim. Biroq yozgan bilan foydasi qancha? To'ydan keyin nog'ora chalishning foydasi yo'q, fotihani buzib bo'lmaydi. Unashtirilgandan keyin gap tamom. Fotihani buzish — xayrli ish emas, ikki yoshning turmushi buzildi, degan gap... Mana shunday o'y-xayollar miyamda chuvalashib ketgandi...

O'sha kezlar ayni bahor chog'i edi. Tog' etaklarida lolalar tovlanardi. Bolaligimdanoq men bu cho'g'dek qip-qizil gullarni sevardim, yalangoyoq chopqillab yurib quchoq-quchoq lola tersang-u unga keltirib bersang! Ammo qani endi u, topib ko'rchi...

Bir mahal, qarasam, Asal. Ko'zlarimga ishongim kelmaydi! O'tgan gal mashinam tiqilib qolgan joyning naq o'zginasida bir chetda, xarsang tosh ustida o'tiribdi. Birovni kutib o'tirganga o'xshaydi. U cho'chib o'rnidan turdi va sarosimaga tushib, boshidan durrasini yulqib oldi-yu, qo'lida g'ijimlay boshladi. Asal bu safar chiroyli ko'ylak va tufli kiyib olgan edi. Yo'l shunchalik olis bo'lsa ham u poshnali tufli kiyib olibdi. Mashinani to'xtatishga shoshildim. Yuragim esa taka-puka bo'lib o'ynardi.

— Salom, Asal!

— Salom, — dedi u sekingina.

Men kabinaga o'tirishga yordamlashmoqchi bo'ldim, u burilib, yo'l bo'ylab asta yurib ketdi.

Demak, kabinaga chiqishni xohlamayapti. Mashinaning eshigini ochganimcha u bilan yonma-yon sekin haydab ketaverdim. Shu zaylda, u yo‘l chekkasida, men esa rulda jimgina borardik. Men nima hakda gapirishni ham bilmasdim, bir payt u:

— Kecha fermaga kelgan sizmidingiz? — deb so‘rab qoldi.

— Ha, nima edi?

— Shunchaki o‘zim. U yerga bormang.

— Sizni ko‘rmoqchi edim. U hech narsa demadi.

Miyamdan esa o‘sha la‘nati unashish sira nari ketmasdi. Nima bo‘lganini bilгим kelardi. Ammo so‘rashga tilim bormasdi. Yuragim dov bermasdi. Uning nima deb javob berishidan cho‘chirdim.

Asal menga qarab qo‘ydi.

— O‘sha gap rostmi?

U bosh irg‘adi. Rul qo‘limdan chiqib ketayozdi.

— To‘y qachon? — deb so‘radim.

— Yaqinda, — dedi u ohista.

Mashinani g‘izillatib, boshim oqqan tomonga ketib qolishimga sal qoldi. Tezlikni oshirish o‘rniga aksincha qilib qo‘yibman. Motor bekorga gurillab aylanardi. Asal cho‘chib o‘zini chetga oldi. Men esa hatto undan uzr ham so‘ramabman, o‘sha mahal uzr so‘rash esga kelarmidi.

— Endi boshqa uchrashmas ekanmiz-da? — dedim.

— Bilmadim. Uchrashmaganimiz ma‘qulroq.

— Men esa, men baribir... Istasangiz-istamasangiz doim sizni izlayman!

Biz yana jim qoldik. Ehtimol, ikkimiz ham bir narsa haqida o‘ylayotgandirmiz, ammo ikkimiz ikki yo‘ldan ketayotgandek, go‘yo o‘rtamizda mening unga yaqinlashishimga, uning esa mening kabinamga o‘tirishiga imkon bermaydigan qandaydir devor turgandek edi.

— Asal! — dedim. — Mendan o‘zingizni tortmang. Sizga hech ham xalal bermayman. Sizni uzokdan ko‘rib yuraman. Maylimi?

— Bilmadim, balki...

— O‘tiring, Asal.

— Yo‘q, mayli, ketavering. Ovulga yaqinlashib qoldik.

Shundan keyin ham biz uchrashib turdik, har safar uchrashganimizda go‘yo tasodifan to‘qnashib qolgandek bo‘lardik. Yurishimiz ham avvalgidek. U yo‘l chetidan, men esa kabinada borardim. Juda alam qilardi, ammo nima qila olardim, birovni zo‘rlab kabinaga chiqarib bo‘lmaydi-ku, axir.

Kuyov haqida og‘iz ochmasdim. Noqulay ahvolda qolishi mumkin, qolaversa, so‘rashni ham istamasdim. Ammo so‘zlarimdan tushunishimcha, Asal uni yaxshi bilmas ekan. U ona tomondan bir oz chatishgan ekan, o‘zi esa uzoqda, tog‘dagi o‘rmon xo‘jaligida yasharmish. Bu oilalar qadimdan bir-birlari bilan qiz berishib, qiz olishib, shu bilan avlodma-avlod qarindosh-urug‘chilik aloqalarini saqlab kelisharkan. Bizda esa bunday urug‘-aymoqchilik juda hurmat qilinadi. Asalning ota-onasi uni begonaga berishni xayollariga ham keltirmasdi. Men haqimda so‘z ham bo‘lishi mumkin emasdi. Men kim bo‘libman? Allaqanday kelgindi, tag-zotining tayini yo‘q bir shofyorman-da. Ochig‘ini aytganda o‘zim ham qizdan umidvor bo‘lib og‘iz ocholmagan bo‘lardim.

O‘sha kunlari Asal kamgap bo‘lib qoldi. G‘am-g‘ussa chekib, doim aldanimalar haqida o‘ylab yurardi. Mening esa butun umid va ishonchlarim sovurilgan edi. Uning takdiri hal bo‘lmoqda, uchrashish ham befoyda edi. Biroq biz xuddi yosh bolalardek, gapirishganda bu haqda so‘z ochmay, chetlab o‘tardik va u bilan shu taxlitda uchrashaverdik, chunki uchrashmasdan turolmas edik. Ikkalamizga ham busiz yashash mumkin emasdek tuyulardi. Ammo bizni oldinda nimalar kutayotganini tasavvur ham qila olmasdik.

Oradan besh kun o‘tdi. Shu kuni ertalab avtobazada yo‘lga tayyorgarlik ko‘rayotgan edim. Bir o‘rtog‘im kelib, seni dispatcherxonaga chaqirishyapti, dedi. Chopib ketdim.

— Suyunchi ber! — dedi quvonch bilan Xadicha. — Seni Sintszyan yo‘liga o‘tkazishdi!

Men turgan yerimda qotib qoldim. Sintszyanga meni birinchi marta yuborayotganlari yo‘q edi. Shunday bo‘lishi turgan gap edi, ammo keyingi kunlarda menga umrbod kolxozga qatnashim shartdek bo‘lib qolgandi.

Xitoyga qatnash ko‘p kunlik yo‘l, kim bilsin, Asalni ko‘rishga vaqt topa olarmikinman. Uni xabardor qilmasdan to‘satdan g‘oyib bo‘lib ketamanmi?

— Senga ma‘qul tushmadi deyma-a? — dedi Xadi-cha.

— Kolxoz nima bo‘ladi? — dedim hayajonlanib. — U yerdagi ishlar ham tamom bo‘lgani yo‘q-ku.

Xadicha yelkasini qisib qo‘ydi:

— Uyoqqa borishni ilgari o‘zing istamagan eding-ku. «Obbo, qo‘lga tushirdi-yu!» — deb o‘yladim men va jahlim chiqib:

— Ilgari istamagan bo‘lsam istamagandirman-da! — dedim.

Stulga o‘tirdim, nima qilishimni bilmay qoldim.

Jontoy yugurib kirib keldi. Ma‘lum bo‘lishicha, mening o‘rnimga uni kolxozga yuborishayotgan ekan. Men sergaklanib turdim. Jontoy bosh tortsa kerak, chunki qishloqqa qatnaganda norma kamayib ketar edi. Bu esa qo‘lga oz pul tegadi degan so‘z. Ammo u, bilmadim, nima uchundir, yo‘llanmani oldi, yana buning ustiga mamnun bo‘lib:

— Xohlagan tomoningga yuboraver, Xadicha, dunyoning narigi chekkasiga bo‘lsa ham mayli! Hozir ovulda qo‘ylarning ayni qo‘zilayotgan payti, senga ham olib kelaymi? — dedi. Keyin buyokda men o‘tirganimni ko‘rib: — Kechirasan, xalaqit berdim shekilli, — deb qo‘ydi.

— Yo‘qol bu yerdan! — deb o‘shqirdim boshimni ko‘tarmasdan.

— Xo‘sh, nega o‘tiribsan, Ilyos! — deb yelkamga turtdi Xadicha.

— Kolxozga men borishim kerak, meni yubor, Xadicha! — deb iltimos qildim undan.

— Akding joyidami o‘zi, ilojim yo‘q, naryad tamom bo‘lgan, — dedi-da, menga tashvishlanib tikildi. — Namuncha kolxozga qatnaging kelib qoldi?

Men hech narsa demay, chiqib ketdim. Garajga keldim. Jontoy meni masxara qilgandek yonimdan mashinasini g‘izillatib o‘tib ketdi, qanoti bilan urib ketishiga sal qoldi.

Mashina yonida allamahalgacha ivirsib yurdim, ammo biron iloj topa olmasdim. Yuk ortiladigan stantsiyaga bordim. U yerda bir to‘da shofyorlar navbat kutib turishgan edi.

O‘rtoklarim papiros chekishamiz, deb chaqirishdi, ammo men kabinadan chiqmay o‘tiraverdim. Ko‘zimni yumdim-u Asalning yo‘lda meni behuda kutib o‘tirganini ko‘z o‘ngimga keltirdim. Bir kun kutar, ikki kun, uch kun... So‘ng mening haqimda nima deb o‘ylashi mumkin? Qo‘rqoq, qochib qoldi, deb o‘ylasa-ya!

Mening navbatim esa yaqinlashmoqda edi. Oldimdagi mashinaga yuk orta boshlashdi. Kran qandaydir katta-katta yashiklarni kuzovga tushirmoqda. Yana bir ozdan keyin kran ostiga mening mashinam turishi kerak. «Kechir meni, Asal! — deb o‘yladim men. — Kechir, meni, go‘zalim, sarvqomatim! Seni ogohlantirolmadim!» Ammo shu payt to‘satdan miyamga oddiygina bir fikr kelib qoldi: axir men u yoqqa allaqachonoq borib unga aytib qaytishim mumkin edi-ku. Yo‘lga bir necha soat kechikib chiqsam, osmon qulab yerga tushmas?

Avtobaza boshlig‘iga keyinchalik tushuntirarman, balki tushunar, tushunmasa bir oz koyir, hayfsan e‘lon qila qolar yoki juda zo‘r kelsa ishini olar. Allaqachon shunday qilishim kerak edi! Ketdim!

Mashinamni orqaga yurgizmoqchi bo‘lib, darhol motorni yurgizdim. Ammo ortimda mashinalar tirband edi. Bu orada oldimdagi yuk ortilgan mashina o‘z joyini bo‘shatdi. Navbat menga keldi. Men sal hayallab qoldim.

— Mashinangni keltir! Hey, sen! — deb baqirdi kranchi menga qarab.

Yuk olish uchun mashinamni oddinga siljitdim. Kranning xartumi tepamga yaqinlashib kelmoqda. Bo‘ddi, ish tamom! Eksport yuki bilan biron yoqqa jilib ko‘r-chi. Nega axir shuni ilgariroq o‘ylab ko‘rmabman-a? Safarga jo‘natuvchi kishi kelib, hujjatlarga belgi qila boshladi. Men kabinaning orqa derazachasiga qaradim. Tepadan kuzovga konteyner tebranib tushmoqda edi. U borgan sari kuzovga

yaqinlashib kelaverdi.

Ana shunda men:

— Po'sht! — deb qichqirdim-da, mashinani shiddat bilan konteyner ostidan olib qochdim. Xayriyatki, motor o'chirilmagan edi. Orqadan qichqiriq, hushtak va so'kish ovozlari eshitildi. Biroq men e'tibor bermasdan mashinani omborlar, taxlab qo'yilgan yog'ochlar va ko'mir uyumlari yonidan g'izillatib borardim. Pastqam yo'llar bilan shahardan chiqib oldim va tog' etagiga, kimsasiz yo'lga yetib kelgach, rulga mahkam yopishib oddim. Mashina yelib borardi, «ZIL» goh u tomon, goh bu tomon chayqalib ketardi. Ammo biz bunga ko'nikib qolgan edik.

Ko'p o'tmay Jontoyini quvib yetdim. Oddinga o'tib ketmoqchi bo'lib signal berdim. U kabinadan boshini chiqarib xo'mrayib qaradi. Dovdirab qolib, ko'zlari qinidan chiqib ketayozdi: meni tanidi. Ablahni qarang! Birovning shoshilayotganini ko'rib turgandan keyin unga yo'l berish kerak-da. Ammo u-chi, yo'l bergisi kelmaydi, boshimni aylantirmoqchi. Shunda men mashinani chetga burdim-da, uni to'g'ri paykal bilan quvib boraverdim. Jontoy ham mashinasini qistay boshladi. Endi u yo'lga chiqib olishga imkon bermasdi.

Biladiki, atrofda harakat qoidalarini buzganligi uchun javobgarlikka tortadigan biron kimsa yo'q. Buning ustiga, hozir uni hech nima qila olmasligimni biladi. Shu zaylda uchib borardik: u yo'lda, men paykal ichi bilan. Ikkalamiz ham rulga yopishib olganmiz, yirtqichlardek bir-birimizga ko'z olaytiramiz, so'kinamiz.

— Sen qayoqqa? Nega? — deb baqirdi u menga. Men unga musht o'qalib do'q qilardim. Harholda mening mashinam yuksiz edi. Uni quvib o'tdim, orqamga qayrilib qaragam, u endi shoshmay, tinchgina kelardi. Ha, iblis, menga desa battar bo'l.

Asalni hech qaerda uchratolmadim. Ovulga kelib, mashinani ularning hovlisi oldida to'xtatdim. Xuddi piyoda chopib kelgandek nafasim bo'g'zimga tiqila boshladi. Hovlida ham, ko'chada ham hech kim ko'rinmasdi. Faqat egarlangan otgina qoziqqa bog'lokdik turardi, xolos. Nima qilsam ekan? Kutishga ahd qildim. Mashinani ko'rib ko'chaga chiqar, deb o'yladim o'zimcha. Go'yo bir narsani tuzatayotgandek motorni ochib, u yoq-bu yog'ini qaray boshladim, ammo o'zim eshikdan ko'zimni uzmasdim. Unchalik uzoq kutmadim: eshik ochilib, ichkaridan Asalning onasi va to'ladan kelgan, qora soqolli, ikki qavat to'n kiygan chol chiqdi. Qo'lida ajoyib qamchi. Aftidan, u hozirgina choy ichgan bo'lsa kerak, terlab-pishib, bo'rsib ketgandi. Ular ot bog'langan qoziqqa yaqinlashdilar. Asalning onasi izzatu ikrom bilan uzangini ushlab turib, cholning egarga chiqib olishiga yordamlashdi. Bilsam u sovchini kuzatayotgan ekan.

— Biz sizdan xursandmiz, quda! — dedi u. — Ammo bizdan ham ko'nglingiz to'q bo'lsin. O'z qizimiz uchun hech narsani ayamaymiz. Xudoga shukur, qo'limiz quruq emas.

— E,-e, boyvuchcha, xafa bo'lmaymiz, — dedi u egarga tuzukroq o'r'nasha turib. — Ollo taolo yoshlarga umr bersin. Yaxshilik qilsak begonaga emas, o'z farzandlarimizga qilamiz. Xudoga shukur, birinchi marta qudalashayotganimiz yo'q. Xo'p, omon bo'l, boyvuchcha. Shunday qilib, juma kuniga kelishdik-a!

— Ha, juma kuni kutamiz. Juma — ulug' kun. Oq yo'l sizga. Qudamga salom ayting!

«Nega ular juma kuni haqida gapirib qolish-di?» — deb o'yladim men. «Bugun qanaqa kun? Chorshanba... Nahotki juma kuni olib ketishsa? Eh, qachongacha eski urf-odatlar biz yoshlarning hayotimizni poymol etadi?»

Chol otini tog' tomon yo'rttirib ketdi. Asalning onasi otliq uzoqlashib ketguncha kutib turdi, so'ngra menga tomon o'girilib, xo'mrayib qaradi.

— Nega bu yerda pashshaxo'rda bo'lib qolding, ho takasaltang? — dedi u. — Bu yer senga karvonsaroy emas! Tuyog'ingni shiqillatib qol! Qani jo'na, eshityapsanmi? Senga aytyapman.

Demak, allaqachon sezib qolibdi.

— Mashinam buzilib qoldi! — dedim o'jarlik bilan po'ng'illab va belimgacha kapotning ostiga sho'ng'ib ketdim. Yo'q, uni ko'rmagunimcha hech qayoqqa ketmayman, derdim o'zimcha.

Kampir javrab-javrab kirib ketdi.

Men kapotning ostidan chiqdim-da, mashina zinasiga o'tirib olib, cheka boshladim. Qayoqdandir kichkinagina qizcha paydo bo'lib qoldi. U bir oyoqlab hakkalab mashina atrofida gir aylana boshladi. Qizcha sal Asalga o'xshardi. Uning singlisi emasmikin?

— Asal ketib qoldi, — dedi u, o'zi esa hamon sakrab-sakrab o'ynardi.

— Qayoqqa? — deb ushlab oldim uni. — Qayoqqa ketdi?

— Men qayoqdan bilay! Qo'yvor! — deb qo'limdan yulqinib chiqdi-da, qochib ketayotib tilini ko'rsatib qo'ydi.

Kapotni taq etib yopib, rulga o'tirdim. Qayoqqa boray, uni qaerdan izlay? Vaqt o'tib ketyapti, qaytishim kerak. Men orqaga qaytdim, dashtga yetib kelib, ariqdan o'tish joyida mashinani to'xtatdim. Nima qilish kerakligiga sira aqlim yetmasdi. Kabinadan tushdim-da, yerga ag'anab yotdim. Yuragim siqila boshladi. Asalni ham topa olmadim, safarni ham barbod qildim. Orqaga qaytishning foydasi yo'q. Bo'lar ish bo'ddi. Nima bo'lsa bo'lar. O'yg'a botdim, ko'zimga hech narsa ko'rinmas, qulog'imga hech narsa eshitilmasdi. Shu ko'yda qancha vaqt yotdim, bilmayman. Harqalay, anchagina yotgan bo'lsam kerak. Keyin, nima uchunligini hali ham bilmayman: bir mahal boshimni ko'tardim.

Mashinaning narigi tomonida tuflicha kiygan oyokdar to'xtadi. O'sha! Darrov tanidim. Shunday quvonib ketdimki, o'rnimdan turolmay, cho'kkalagancha o'tirib qoldim. Bu safar ham biz o'sha joyda — birinchi marta uchrashgan yerda ko'rishdik.

— Yo'lingdan qolma, kampir! — dedim mashina ostidan «tuflichalardan» ko'z uzmay.

— Hech ham kampir emasman-da! — deb hazilga hazil bilan javob qaytardi Asal.

— Kimsan bo'lmasa?

— Qiz bolaman?

— Qiz bolaman? Chiroylimisan?

— Qarab ko'ring-chi!

Ikkalamiz ham baravariga kulib yubordik. Men sakrab turib, unga tomon otildim. U ham menga qarab yugurdi. Yuzma-yuz to'xtadik. Baxtiyor bolalardek quvnab kulardik.

— Go'zallarning go'zali! — dedim men. Qo'ltig'ida ikkita kitob, egnida kalta yengli ko'ylak, yuzlari gul-gul yonib, shabadada tebranib turgan nozikkina sarv daraxtiga o'xshardi u.

— Mening bu yerdaligimni qayoqdan bilding?

— Kutubxonadan kelayotgan edim, qarasam, yo'lda sizning mashinangizning izlari!

— Rostdanmi?

Men uchun bu «sevaman» so'zidan ham azizroq, qimmatliroq edi. U ham mening haqimda o'ylar ekan, hatto mashinamning izini ham tanirkan, demak, meni sevar ekan-da. Orqadagi chap g'iddirakning pokrishkasi ikki xil edi, qiz ana shundan xabardor ekan.

— Men izga ko'zim tushishi bilanoq bu yoqqa yugurdim, ko'nglimda siz xuddi shu yerda kutib turgandek bo'laverdingiz!

Men uning qo'lidan ushladim:

— Bu yoqqa chiq, Asal, bir oz aylanamiz.

U jon deb rozi bo'ldi. Endi u ham, men ham go'yo butunlay boshqa odam edik. Barcha tashvishu g'am-g'ussalar unutilib, ulardan asar ham qolmagan edi. Ko'zimizga samoyu yer va ikkimizdan boshqa hech narsa ko'rinmasdi, biz baxtiyor edik. Kabina eshigini ochib, uni o'tqazdim, o'zim esa rulni tutdim.

Yo'lga tushdik. Yo'l bo'ylab boraverdik, qayoqqa va nega — o'zimiz ham bilmasdik. Ammo biz uchun buning ahamiyati yo'q edi. Yonma-yon o'tirsak, bir-birimizga kulib qarasak, qo'lga qo'l tegib tursa, buning o'zgacha gashti bor-da. Asal mening soldatcha shapkamni to'g'rilab qo'ydi. Men uni ikki yildan beri kiyib yurgan edim.

— Shunday kiysangiz yarasharkan! — dedi u va erkalanib yelkamga suykala boshladi.

Mashina dashtda qushdek uchib borardi. Butun borliq harakatga kelgandek edi. Tog'lar, daralar,

dov-daraxtlar — hamma-hammasi bizni qarshi olishga oshiqardi. Qarshimizdan shamol urilar — biz olg'a qarab yelib borardik, quyosh bizga tabassum bilan boqardi, chunki biz quv nab-kulib borardik. Havoyovshan va gullolalarning xushbo'y hidini taratardi, chunki biz to'yib-to'yib nafas olayotgan edik.

Yakkayu yolg'iz qabr ustidagi ko'hna gumbaz xarobalarida o'tirgan cho'l kalxati ko'tarilib, qanotlarini silkib-silkib mashina bilan birgama-birga yo'l bo'ylab yer bag'irlab uchib borardi.

Yo'lda ketayotgan ikki chavandoz cho'chib ketib, o'zlarini chetga oldi. Keyin dag'dag'a bilan qiyqirib, orqamizdan ot qo'ydi.

— He-e, to'xta! To'xta — deb qiyqirib, yer o'pib chopib kelayotgan otlarini qamchilashardi. Ularning kim ekanligini bilmasdim. Balki Asalning ovulidandir. Ammo biz ularni tez chang-to'zonda qoldirib ketdik.

Oldinda qandaydir arava yo'l chetiga burildi. Aravada o'tirgan yigit bilan qiz o'rinlaridan qozg'alib cho'kkalashdi-da, qo'llarini bir-birovlarining yelkasiga tashlaganicha ikkinchi qo'llarini silkib qolishdi.

— Rahmat! — deya kabinadan qichqirdim ularga. Dasht tamom bo'lib, katta yo'lga chiqib oldik. G'ildiraklar ostida asfalt g'uvillay boshladi.

Mashina bizni ko'l tomon eltardi. Men uni shartta yo'ldan chetga burdim-da, to'ppa-to'g'ri qo'riq yerga soldim, o't-o'lanlarni bosib-yanchib qirg'oqqa tomon haydadim. Tepalikda, naq suv tepasida to'xtadik.

O', Issiqko'l, qirg'iz diyoringning so'nmas qo'shig'i! Bu dengiz oshiq-ma'shuqlar haqidagi afsona va qo'shiqlar diyori ekanligiga ishonmay bo'ladingmi, axir. U shu damda mavjlanib, qatra g'uborsiz, rang-barang tovlanib turardi.

Ko'kimtir to'lqinlar o'rkach-o'rkach bo'lib, go'yo qo'l ushlab olishgandek, sarg'imtir qirg'oqlar sari yelib-yugurardi. Tog'lar ortida quyosh botmoqda, suvning etaklari ko'zni qamashtirib, pushti rang kasb etgan edi. Uzoqlarda osmon gumbaziga bosh urgan qorli tog'larning och binafsha rang tizmalari ko'zga chalinadi. Bu tizmalar ustida kul rang bulutlar suzib yurardi.

— Uni qara, Asal! Oqqushlar! — deb qichqirib yubordim men. Oqqushlar Issiqko'lga faqat kuzda uchib kelishib, shu yerda qishlashadi. Bahorda esa bu yerda juda kamdan-kam kelishadi. Odamlarning aytishicha, bular shimolga ko'chib ketayotgan janub oqqushlari emish. Ularning kelishi yaxshilikdan, baxtdan darak berar emish...

Oqqushlar galasi oqshomgi ko'l uzra uchib yurishardi, Qushlar goh yuqoriga ko'tarilar, goh qanotlarini yoyib pastga suzishardi. Ular suvga qo'nar, qanotlari bilan shaloplatib urib, ko'pirib turgan suv tomchilarini uzoqlarga sachratardilar-da, yana osmonga ko'tarilardi. So'ngra ular turnaqator tizilib, bir tekisda qanot qoqishib, tunamoq uchun ko'rfazning qumloq sohillari tomon uchib ketishardi.

Biz kabinada o'tirib, ko'lni jimgina tomosha qilardik. Go'yo hamma narsani hal qilib qo'ygandek, shunday dedim:

— Hu-uv anovi qirg'oqdagi tunuka tomlarni ko'ryapsanmi, u bizning avtobazamiz bo'ladi. Mana bu bo'lsa, — deb kabinani ko'rsatdim, — bizning uyimiz! — dedim-da, birdan kulib yubordim. Uni qayoqqa ham olib borardim.

Asal ko'zlarimga tikilib, o'zini ko'ksimga tashladi. U mening pinjimga tiqilarkan, ham yig'lar, ham kulardi.

— Jonginam, azizim! Menga hovli-joyning keragi yo'q! Faqat ota-onam, keyinchalik bo'lsa ham qachon bo'lmasin, meni tushunib, gunohimni kechirishsa bo'lgani. Ular mendan umrbod xafa bo'lishardi, buni yaxshi bilaman... Ammo ayb mendami axir...

Tezda qosh qoraya boshladi. Ko'kni bulutlar qoplab oldi, — ko'lga sokinlik cho'kib, endi qorayib ko'rinardi. Tog' tizmalariga go'yo elektr payvandchi o'tirib olgandek, birdan o't chaqnab, ko'zlarni qamashtirar va yana o'char edi. Momaqaldiroq bosib kelayotgan edi. Oqqushlarning yo'llarini o'zgartganlari ham bejiz emas. Tog'da yog'ingarchilikka duch kelishlarini oldindan sezganlar.

Mana, momaqaldiroq gumburladi. Yomg'ir sharros quya boshladi. Ko'l chayqalib to'lqinlanib qirg'oqlarga urila ketdi. Bu birinchi bahor momaqaldirog'i edi.

Bu — bizning birga o'tkazgan birinchi tunimiz edi. Kabina ustidan, oynalardan yomg'ir paqirlab suv quygandek oqib, sizib tushardi. Olis-olislariga cho'zilgan och yashil yashinlar qop-qora ko'lga suzib tushardi. Biz esa bir-birimizning pinjimizga kirib, shivirlashib gaplashardik. Asalning cho'chiganidanmi yo sovuq qotganidanmi, sal titrayotganini sezib turardim. Uni kamzulim bilan o'rab, qattiqroq quchoqladim. Shunda o'zimga o'zim juda kuchli, ulkan odamdek bo'lib ko'rindim. O'zimda shunchalik mehr va muhabbat borligini hech qachon sezmagani edim, birovga mehribonlik va g'amxo'rlik qilish shunchalik zavqli ekanini ham bilmasdim. Uning qulog'iga: «Hech kimga, hech qachon seni xafa qildirib qo'ymayman, qizil durrachali sarvqomatim!» — deb pichirladim.

Ana-mana deguncha yomg'ir ham ancha shashtidan tushib qoldi. Ammo chayqalib yotgan ko'l hamon beshik-beshik bo'lib to'lqinlanar, yomg'ir shivalab yog'ardi.

Men kabina tokchasidagi safarda olib yuriladigan radiopriyomnikni oldim. O'sha kezlardagi mening topgan-tutganim shu edi. Muzika tinglashni juda yaxshi ko'raman, shuning uchun ham priyomnikni doim o'zim bilan birga olib yurardim. Uning u yoq-bu yog'ini sozlab, kerakli to'lqinni tutdim. Hozirgidek esimda: o'sha kecha teatrdan «Cho'lpon» baletini olib eshittirishmoqda edi. Baletda kuylanayotgan yoqimli va kishini o'ziga tortuvchi qudratli muzika sadolari xuddi o'sha ashulada kuylangan chin sevgi kabi toshlar osha, cho'qqilar osha kabinaga oqib kelayotgan edi. Butun zal hayajonga kelgan, gulduros qarsaklar bilan artistlarni olqishlar, tomoshabinlar ularning nomlarini aytib qichqirishar edi, ehtimol raqqos va raqqosalarning oyoqlari ostiga gullar otishayotgandir. Ammo, menimcha, teatrdan o'tirganlardan birontasi ham biz kabi — to'lqinlar mavjlanib, shiddat bilan qirg'oqqa urilayotgan ko'l sohilida, sharros yomg'ir ostida kabinada o'tirgan oshiq-ma'shuqlar singari zavq-shavqqa to'lib hayajonlanayotgan bo'lmasa kerak. Bu bizning baletimiz, birinchi kechamizdagi ilk baletimiz edi. O'z baxtini izlab ketgan qiz — Cho'lponning taqdiri bizning qalbimizga naqadar yaqin edi. Mening Cho'lponim — tong yulduzim men bilan birga, yonginamda o'tiribdi. Yarim kechaga borib u yelkamga boshini qo'yganicha uxlab qoladi, men esa allamahalgacha o'zimni bosa olmay, shirin xayollar og'ushiga cho'mdim. Uning yuz-ko'zini, betlarini asta-sekin silar, tinib-tinchimas Issiqko'lning qanday to'lg'anayotganini, xo'rsinib chuqur nafas olayotganini tinglar, kuzatar edim.

Ertalab biz avtobazaga yetib keldik. Yaxshigina dakki yedim. Ammo bunday quvonchli voqea munosabati bilan kechirdilar. Keyinchalik mening yuk ortuvchi kran ostidan qanday qochib qolganimni eslashib, anchagacha kulib yurdik.

Men safarga — Xitoyga jo'nashim kerak edi. Asalni ham o'zim bilan birga olvoldim. Uni yo'lda do'stim Alibek Jonturinning uyida qoldirmoqchi bo'ldim. U oilasi bilan birga dovondagi bazada, Norinning shunday yonginasida yashardi. Bu joy chegaradan uncha uzoq emas edi. Bu yo'ldan yurganda doim unikiga tushib o'tardim. Alibekning xotini yaxshi ayol edi, uni juda hurmat qilardim.

Biz yo'lga chiqdik. Birinchi navbatda yo'l yoqasidagi magazindan Asalga uncha-muncha kiyim-kechak oldik. Uning egnida birgina ko'ylagi-yu, qo'lida kutubxonadan olgan ikki dona kitobidan bo'lak hech narsasi yo'q edi. Bulardan tashqari, kattakon, guldor sholro'mol ham sotib oldik. Bu ishimiz juda yaxshi bo'lgan ekan. Yo'lda birinchi uchragan kishimiz keksa shofyor, oqsoqolimiz O'rmat aka bo'ldi. U olisdanoq menga to'xta, deb ishora qildi. Mashinaga tormoz berib to'xtatdim. Kabinadan tushib salomlashdik:

— Assalomu alaykum, O'rmat aka!

— Vaalaykum assalom, Ilyos! Ilyos! Qo'lingga baxt qushi qo'nibdi, xudoyim baxt bersin, uvali-juvali bo'linglar! — deb fotiha bergan bo'ldi menga.

— Rahmat! Qayoqdan bila qoldingiz, O'rmat aka? — deb taajjublandim men.

— E, o'g'lim, xushxabarning sadag'asi ketay. Butun trassa bo'ylab og'izma-og'iz ko'chib yuribdi.

— Yo'g'-e! — deb battarroq taajjublandim.

Yo‘l ustida turib gaplashardik, O‘rmat aka hatto mashinaga yaqin ham kelmadi. Asalga ko‘z qirini ham tashlamadi. Yaxshiyamki, buni Asalning o‘zi fahmlab qolib, boshiga ro‘molini tashlab, yuzini berkitdi. Shunda O‘rmat aka mamnunlik bilan jilmaydi-da:

— Mana bu ishing joyida! — dedi u va kabinaga yaqinlashib kelib, Asalga bokdi. — Rahmat, qizim, hurmat qilganing uchun rahmat. Bundan buyon sen bizning kelinimizsan, avtobazadagi hamma oqsoqollar kelinisan, qizim. Hali ular yo‘lda uchrab qolishadi. Mana, Ilyos, ko‘rmana. Kelinni qurukdan quruqqa ko‘rsatmaydilar, — deb u pul uzatdi. Men qo‘lini qaytara olmadim, yo‘qsa, xafa qilib qo‘yardim.

Biz xayrlashdik. Asal hamon boshidan ro‘molini olmasdi. Odatdagicha tagli-taxtli qirg‘iz oilasiga tushgan kelindek, u odamlar bilan uchrashganda uyatchanlik bilan yuzini berkitardi. O‘zimiz yolg‘iz qolganimizda esa o‘zaro kulishardik, boshiga ro‘mol tashlab olgan Asal menga yanada go‘zalroq bo‘lib ko‘rinardi.

— Jonginam, qani, boshingni ko‘tar, meni bir o‘pib qo‘y-chi, — dedim unga.

— Mumkin emas, oqsoqollar ko‘rib qolishadi, — dedi-yu, shu zahotiyoyq kulgi aralash, go‘yo birov ko‘rib qolmasin deyayotgandek, ehtiyotlik bilan chakkamdan o‘pib oldi.

Yo‘lda borarkanmiz, yana ham qiziqroq hodisalarga duch keldik. Avtobazaning trassadagi hamma shofyorlari uchrashganda bizni qayta-qayta to‘xtatishib tabriklashardi, baxt-saodat tilashardi. Ularning ko‘pchiligi yo‘l-yo‘lakay gul terib, guldasta yasabgina qolmay, hatto sovg‘alar tayyorlab qo‘yishga ham ulgurishibdi. Bilmadim, kimning aqliga keldi ekan bu. Bu fikrni hoynahoy rus yigitlarimiz o‘ylab topishgan bo‘lsa kerak. Ular qishlokda to‘y bo‘lib qolsa, mashinani boplab bezatadilar. Hozir ham ular mashinamizga qizil, ko‘k, yashil lentalar taqib, shoyi durralar, guldastalar ila boshladilar. Mashinamiz turli-tuman ranglarga g‘arq bo‘lib, cho‘g‘dek tovlanardiki, ehtimol u o‘nlab kilometr naridan ko‘zga tashlanib turgan bo‘lsa kerak.

Asal ikkimiz g‘oyatda baxtiyor edik, men do‘stlarimning bu iltifotidan qalbdan faxrlanardim. Do‘st kulfat-da sinaladi, deydilar. Menimcha, ular baxtli damlarda ham sinaladilar.

Yo‘lda eng yaqin do‘stim Alibek Jonturin ham uchradi. U mendan ikki yosh katta. U — kallasi katta, norg‘ul yigit edi, o‘zi ancha yosh bo‘lsa ham sermulohaza, og‘ir, vazmin yigit bo‘lib, ajoyib shofyor edi. Bazada uni juda hurmat qilishardi. Alibekni profkom qilib ham saylashgandi. Qani, u nima derkin, deb o‘ylab turibman.

Alibek mashinamizga jimgina qaradi-da, bosh tebratib qo‘ydi, so‘ngra Asalga yaqin kelib, qo‘l berib salomlashdi va uni tabrikladi.

— Qani, yo‘llanmangni bu yoqqa ber-chi! — dedi u. Men bunday kutib olar deb o‘ylamagan edim. Hech narsaga tushunmay, qog‘ozni jimgina uzatdim. U avtoruchkasini oldi-da, yo‘llanmaga ko‘ndalangiga to‘ldirib, burchakma-burchak qilib yirik harflar bilan yoza boshladi: «To‘y safari, № 167!»

— Nima qilyapsan? — deb dovdirab qoldim. — Axir bu hujjat-ku!

— Tarixiy bo‘lib saqlanib qoladi! — deb kulimsiradi u. — Nima, buxgalteriyada o‘tirganlarni odam emas deb o‘ylayapsanmi? Endi qo‘lingni ber! — deb meni mahkam quchoqlab o‘pdi. Biz xaxolab kulib yubordik. Keyin mashinalarimizga qarab yura boshladik, ammo Alibek meni to‘xtatib:

— Qaerda turadigan bo‘ldinglar? — deb so‘rab qoldi.

Men yelkamni qisib qo‘ydim.

— Mana bizning uyimiz! — deb mashinani ko‘rsat-dim.

— Kabinadami? Ehtimol, bolalaringizni ham o‘sha yerda boqarsizlar?.. Menga qara, dovondagi uyimizga joylashaveringlar, baza boshliqlari bilan o‘zim gaplashaman. Biz o‘z uyimizga ko‘chib o‘tarmiz.

— Uying hali bitmagan-ku?

Alibek Ribacheda, avtobaza yaqinida uy qurmoqda edi. Bo‘sh vaqtlarimda men ham unga yordamlashib turardim.

— Hechqisi yo‘q! Ozigina ishi qolgan, ammo undan ortiqrog‘ini umid qilmay qo‘ya qol, o‘zing bilasan, uy-joy masalasi ancha chatoq.

— Xo‘p, rahmat! Bizga shuning o‘zi ham kifoya.

— Xullas, biznikiga tushinglar, qaytishda esa meni kutib tura tur. Men yetib kelaman, keyin xotinlarimiz bilan hamma narsani hal etib olamiz! — deb Asal tomonga qarab ko‘z qisib qo‘ydi.

Ha, endi tuzliq to‘rva bo‘yinga ilindi.

— To‘y safaringiz xayrli bo‘lsin! — deb qichqirib qoldi Alibek orqamizdan. Obbo xumpar-e! Safarimiz to‘y sayohati ekaniga o‘zimizning ham fahmimiz yetmabdiya.

Hamma ishimiz o‘ngidan kelayotganiga biz xursand edik. Faqat bir uchrashuvgina kayfiyatimni bir oz buzdi.

Yo‘lda, muyulishlardan birida to‘satdan oldimizda Jontoyning mashinasi chiqib qoldi. U qayoqdandir kelayotgan edi. U yolg‘iz emas edi. Kabinada Xadicha o‘tirardi. U menga qo‘l silki qo‘ydi. Men mashinaga shartta tormoz berdim. Mashinalar borti bortiga yaqinlab to‘xtadi. Jontoy derazadan kallasini chiqarib:

— Namuncha yasan-tusan qilib olibsan, to‘ymi deyman? — dedi.

— To‘y bo‘lganda qandoq! — dedim men.

— Yo‘g‘-e? — deb ishonqiramay so‘radi u cho‘zib va Xadichaga qarab qo‘ydi. — Biz bo‘lsak seni izlab yuribmiz! — degan so‘z og‘zidan chiqib ketdi uning.

Xadicha qanday o‘tirgan bo‘lsa, shundayicha hangu mang bo‘lib, rangi o‘chib, qotib qolgandi.

— Salom, Xadicha! — dedim unga xushmuomalalik bilan. U jimgina bosh irg‘ab qo‘ydi.

— Hali yonimdagi qaylig‘im degin? — nima gapligini endigina anglagan edi Jontoy.

— Yo‘q, xotinim, — deb e‘tiroz bildirdim-da, Asalning yelkalaridan quchoqladim.

— E, hali shunaqa de? — deb Jontoy ko‘zlarini battarroq olaytirdi. U xursand bo‘lishini ham, xafa bo‘lishini ham bilmasdi. — E-e, tabriklayman, chin qalbimdan tabriklayman...

— Rahmat!

Jontoy razilona tirjayib:

— Juda uchar ekansan! Qalinsiz qo‘lga tushirgandirsan-a? — dedi.

— Ahmoq! — deb so‘kdim uni mashinani haydayotib. Ablahni qarang-a! Shunaqa odamlar ham bo‘ladida dunyoda. Yana ham boplab so‘kmoqchi bo‘ldim. Kabinadan bosh chiqarib qaradim: oldinda yo‘l so‘l tomonga keskin buriladi-da, tepalikka ko‘tariladi. Shunday qaragam, Jontoy mashina yonida turib, chakkasini qashlab, Xadichaga allanimalar deb qichqirib, musht o‘qtalib do‘q urardi. Xadicha bo‘lsa yo‘ldan chetga, dala tomonga yugurib ketyapti. Chopib-chopib borib, gup etib yig‘ildi-da, boshini qo‘llari bilan bekitdi. Oralarida nima gap bo‘lganini bilmasam ham ko‘nglim g‘ash bo‘ldi, go‘yo bunga men ham aybdordek, unga rahmim keldi, ichim achidi. Asalga hech narsa demadim. Uning kayfiyatini buzgim kelmadi.

Bir haftadan keyin Alibek xotini bilan yashagan dovondagi uyga joylashib oldik.

Uychamiz uncha katta emas edi: ikki xona va bir dahliz. Bunday uylardan u yerda bir nechta edi. Ularda shofyorlar oilalari bilan hamda yonilg‘i punktining ishchilari yashardi. Uyimiz tor bo‘lishiga qaramay, yaxshi joy edi, yo‘lning shunday yoqasida, Norin daryosi ham juda yaqin edi. Harqalay, oblast markazida. Kinoga, magazinga borib kelish juda o‘ng‘ay, kasalxona ham bor... Yana shu jihatdan ham qulay ediki, dovondagi bu baza yo‘lning qoq o‘rtasida edi. Biz asosan Ribache bilan Sintszyan o‘rtasida qatnardik. U tomonga o‘tganda ham, bu tomonga o‘tganda ham yo‘l-yo‘lakay uyga tushib dam olish, hatto tunab qolish ham mumkin edi. Men deyarli har kuni uyga kirib o‘tardim. Mabodo yo‘lda tutilib qolsamda, baribir yarim tunda bo‘lsa ham uyga yetib kelardim. Asal doim meni kutib o‘tirardi, xavotirlanardi, to kelgunimcha mijja qoqmasdi.

Biz endi uy-ro‘zg‘or uchun zarur uncha-muncha buyumlarni sotib ola boshladik. Xullas, turmushimiz asta-sekin yaxshilanib bormoqda edi. Asal ham ishlashi kerak, degan qarorga keddik. Uning o‘zi qattiq turib oldi: ovulda tug‘ilib-o‘sgan emasmi, ish jon-dili edi. Ammo kutilmaganda yangi

baxtga erishdik: Asalning ona bo'lishiga oz qolgan edi. Negadir, biz buni hadeganda payqamabmiz. Asalning ko'zi yorigan kuni men Xitoydan qaytib kelayotgan edim. Juda shoshilib, hayajonlanib ketyapman. Asal Norindagi tug'uruqxonada yotgan edi. Kelsam, o'g'il tug'ibdi.

Uning oldiga kirmoqchi bo'ldim, biroq har qancha tushuntirsam ham qo'yishmadi. Lekin baribir xursand edim. Mashinaga o'tirdim-da, tog'ma-tog' g'izillatib haydab ketdim. O'zimni tuta olmay, mashinani tobora qattiqroq quvardim. Bu qishda bo'lgan edi. Tevarak-atrofdan faqat qorli qoyalar. Atrofimdan oq, qora rang g'irillab o'taverganidan ko'zlarim jimirlashib ketardi. Do'lan dovonining tepasiga yeldek uchib chiqdim. Osmono'par ulkan balandlik, bulutlar yer bag'irlab suzib yurgandek edi, pastdagi azamat tog'lar ham uning qarshisida pak-pakana bo'lib ko'rinardi. Men kabinadan sakrab tushib, dara yoqasiga chopib bordim va sof havodan o'pkamni to'ldirib nafas oldim-da, butun olam eshitgudek qilib qichqirdim:

— E-y, tog'lar! Men o'g'il ko'rdim!

Nazarimda, tog'lar ham larzaga kelgandek bo'ldi. Ular mening so'zlarimni takrorladi va daradan-daraga taralib, uzoq vaqtgacha aks sado berib yangrab turdi.

O'g'ilchamizni Samad deb atadik. Unga men shunday deb nom qo'ydim. Samad bizning ermagimiz bo'lib qoldi: Samad, bizning Samad jilmaydi, uning tishchalari chiqib qoldi. Xullas, hamma yosh ota-onalardak biz ham uni sevib ardoqlar edik. Biz bir-birimizni sevardik, ahil va inoq yashardik, so'ngra esa... So'ngra baxtsizlik yuz berdi...

* * *

Bu baxtsizlikka qanday yo'liqib qolganimni hozir qaytadan bayon etish ancha mushkul. Hammasi aralash-quralash bo'lib, chigallashib ketdi... O'zim-ku, bilaman-a, ammo bundan nima foyda...

Bu odam bilan hech qachon uchrashmagan edik. Uning bu ishlarga hech qanday aloqasi ham yo'q edi. Men buni shuning uchun gapiryapmanki, haqiqatan ham na u, na men bir-birimizning bu yorug' dunyoda shunday yashayotganimizni bilmas edik. Bir kuni yo'lda tasodifan uchrashib qoldik va bu bizning so'nggi uchrashuvimiz emasligiga o'zimiz ham shubha qilmay ajralishgan edik. Bor gap shu...

Kech kuzda safarga ketmoqda edim. Havo kishini zeriktiradigan tund edi. Osmondan qormi, yomg'ir, qandaydir mayda zarrachalar yog'ardi. Tuman xuddi sumalak singari tog' yonbag'irlari bo'ylab chizilib ketgan edi. Butun yo'l bo'yi kabina oynasini artib turadigan cho'tkani muttasil ishlatib qo'yishga to'g'ri keldi. Men tog' oralab xiyla ichkariga kirib borib, Do'lan dovoniga yaqinlashib qolgan edim.

Eh, Do'lan, Do'lan, Tyan-Shanning bahaybat beli! Umrinning qanchadan qancha sahifalari u bilan bog'liq! Qatnov yo'limizning eng og'ir, eng xavfli qismi ham shu yer edi. Yo'l ilonizi bo'lib, goh u yoqqa buriladi, goh bu yoqqa. Charxpalakda uchgandek tobora qiyalab yuqoriga ko'tarilib, bulutlarni g'ildirak bilan yanchib o'tayotgandek bo'lasan. Goh seni o'tirg'ichga siqib, orqaga jipslab qo'yadi, goh rulga yopishganingcha mashina seni pastga olib qochadi. Buning ustiga quturgan tuyadek havosini aytmaysanmi. Yozmi-qishmi, Do'landa, baribir. Bir zumda do'lmi, yomg'irni savalab ketadi yoki bo'lmasa, shunaqayam qor bo'roni turib beradiki, bir qadam naridagi narsani ham ko'ra olmaysan. Mana shunday bizning oq sochli Do'lan!.. Ammo biz tyan-shanliklar unga ko'nikib qolganmiz, ko'pincha, tunda qatnardik... Men bularni hozir hikoya qilib beryapman, u yerdan qatnab yurgan paytlarda esa bu hakda o'ylashga ham vaqting bo'lmasdi.

Do'lan yaqinidagi daralardan birida yuk mashinasiga quvib yetib oldim. Bu «GAZ-51» mashinasi ekanligi aniq yodimda. To'g'rirog'i, quvib yetganim yo'q, uning o'zi to'xtab turgan ekan. Ikki kishi motorni tekshirish bilan ovora edi. Ulardan biri yo'l o'rtasiga bamaylixotir chiqdi-da, qo'lini ko'tardi. Yo'lni to'sib qo'ymaslik uchun ulardan o'tibroq to'xtadim. Oldimga jiqqa ho'l brezent plash kiygan, boshiga kapyushon yopingan kishi keldi. Yoshi qirqlarga borib qolgan, qo'ng'ir mo'ylovi soldatchasiga cho'tkasimon qilib qirqilgan, qovog'i soliqroq, ko'zlari esa muloyim tikilardi.

— Yo‘l uchastkasiga eltib qo‘y, yigit, — dedi u menga. — Motor ishlamay qoldi, traktor keltiramiz.

— Qaysi uchastkaga? — deb so‘radim. Chunki yo‘l tuzatish uchastkalari ko‘p edi, bunday uchastkalar deyarli har o‘n besh-yigirma kilometrda bo‘lardi.

— Do‘landagi meteostantsiyaga yetmasdan bir oz berirokdagisiga.

Meteostantsiya dovonning eng baland yerida, yo‘l tuzatish uchastkasi esa yetti kilometrlik chamasi pastda, yo‘ldan sal chetroqda, burilishda joylashgan edi.

— O‘tiring, — dedim, — olib borib qo‘yaman. Balki o‘zimiz biror ilojini toparmiz? — deb kabinadan chiqdim. Ular traktor deb to kech kirguncha sarson bo‘lmasin uchun bir amallab yordam bergim keldi. Yo‘l tuzatuvchilarga azbaroyi hurmatim tufayli shunday qilgim kelardi: axir ular albatta biz uchun zahmat chekyaptilar-da.

— Nima ham qila olarding, olov olmayotibdi, — dedi shofyor ochiq turgan kapotni bekitarkan, ma‘yuslik bilan. Bechora sovuq yob, junjikib, ko‘karib ketibdi. Bu yerlik shofyorlardan emasligi ko‘rinib turibdi, poytaxtdan kelayotgan bo‘lsa kerak. U dovdirab atrofga alanglardi. Ular uchastkaga Frunzedan nimadir olib kelishayotgan edi. Nima qilish kerak? Miyamga bir qiziq fikr kelib qoldi. Avval dovonga bir qarab qo‘ydim. U yoqda havoning avzoyi buzuq, bulutlar pastlab suzardi. Nihoyat bir qarorga keldim. O‘ylagan fikrim juda zo‘r bo‘lmasa ham men uchun o‘sha paytda g‘oyat katta revolyutsion voqea bo‘lib ko‘ringan edi.

— Tormozing joyidami? — deb so‘radim shofyordan.

— Ana xolos... tormozsiz yurib bo‘ladimi! Motor ishlamayapti deyapmiz-ku senga!..

— Trossing bormi?

— Xo‘sh, bo‘lsa-chi!

— Buyoqqa keltir, mashinamga ula.

Ikkalasi ham joylaridan jilmay, ishonqiramagandek menga tikilib turishardi.

— Nima balo, aqlingdan ozdingmi? — dedi shofyor sekingina.

Xarakterim shunaqa, bilmadim, bu yaxshimi, yomonmi. Biroq bundan qat‘i nazar, miyamga bir fikr keldimi, bo‘ldi, kuyib-yonib ketsam ham baribir uni amalga oshirmaguncha qo‘ymayman.

Men shofyorga yalinib-yolvora boshladim.

— Jon do‘stim, kel, ulay qolaylik? Xudo ursin, yetkazib qo‘yaman.

— Qo‘ysang-chi! — deb qo‘l siltadi u. — Nima, bu yerda shatakka olish mumkin emasligini bilmaysanmi. Buni o‘ylamay ham qo‘ya qol. Bor, yo‘qol, yo‘lingdan qol-ma!..

U go‘yo eng muhim va eng katta iltimosimni rad qilgandek, shunaqayam alam qildiki menga.

— Eh, eshshak, qo‘rqoq! — deb mashinamga qarab yurdim. — Qani, yuring, ketdik! — deb chaqirdim mo‘ylovli kishini. Keyinroq bilsam, u yo‘l tuzatadigan ustalardan ekan.

— Tura tur! — deb to‘xtatdi meni yo‘l tuzatuvchi va yuzimga bir tikildi-da, shofyorga qarab:

— Trossni keltir, — dedi. U kalovlab qolib:

— O‘zingiz javob berasiz, — dedi yo‘l tuzatuvchi-ga. — Mashina sizning ixtiyoringizda, Boytemir aka.

— Hammamiz javobgarmiz! — dedi u qisqa qilib. Menga bu gap yoqib qoldi. Bunday kishilarga tezda hurmating ortadi.

Biz haligi mashinani shatakka olib yo‘lga tushdik. Dastlab durustgina yurib boraverdik. So‘ngra Do‘langa yaqinlashaverganimiz sari yo‘l ham tobora yuqoriga — toqqa tomon ko‘tarilib, goh yonbag‘irlar bo‘ylab, goh tik qiyalik bo‘ylab pastlab borardi. Yurish qiyinlashdi. Motor ingrab, quloq ostida faqat guvillagan ovozigina eshitilardi. Yo‘q, qanchalik nolish qilib ingrama, baribir bor quvvatingni ishga solaman. Do‘landa yurish qanchalik mushkul bo‘lmasin, baribir mashinalarda ozmi-ko‘pmi ortiqcha quvvat saqlanib qolishini ilgaridan payqab yurardim. Yo‘lning yomonligini nazarga olib, hamma vaqt normadagi yukning yetmish foyizini yuklashar edi. Ko‘rsatma shunday edi. Lekin o‘sha payt men bu haqda o‘ylamagandim, albatta. O‘ylab o‘tirishning vaqti ham emasdi-da. Kurash

oldidan sportchilarda g'alabaga zo'r ishonch kuchi paydo bo'lganidek, menda ham hozir xuddi shuningdek mo'jizakor kuch jo'sh urardi. O'ylagan fikrimni sinab ko'rish, maqsadga erishish, mashinani manzilga yetkazishda ularga yordamlashishdan bo'lak maqsadni ko'zlamasdim. Ammo buni amalga oshirish oson ish emas ekan.

Ostimdagi mashina qalt-qalt titrab, zo'riqib, so'nggi kuchlarini sarflamoqda edi. Nam havo kabina oynalariga urilib, uni xiralashtirar, tozalov cho'tkasi zo'rg'a artib ulgurardi. Qayoqdandir bulutlar yopirilib kelib, naq g'ildiraklar ostida o'rmalashib, yo'l uzra suza boshladi. Yo'l ham muyulishlarda tikka ko'tarilib keskin burilib ketardi. Qayoqdagi ishni boshlab qo'yganim uchun o'zimni o'zim koyiy boshladim: odamlarga shikast yetkazib qo'ymasam edi. Mashinadan ko'ra o'zim ko'proq qiynalib ketdim. Ust-boshimni: shapka, fufayka, kamzul, to'r ko'ylagimni — hammasini yechib tashladim. Birgina ko'ylaqda o'tiribman-u hammayog'imdan xuddi hammomda o'tirgandek bug' ko'tarilardi. Hazil ishmi: shatakdagi mashinaning o'zi qancha-yu, ustiga-ustak yana ozmuncha yuki bormi, yaxshiyamki, Boytemir zinada turgandi. Menga ovoz bilan orqadagiga imo-ishora qilib, harakatni boshqarib borardi. Qing'ir-qiyshiq, past-baland yo'llar bo'ylab tirmashib, o'rmalab borarkanmiz, hoynahoy falokatdan o'zini saklab qolish uchun sabr-toqati chidamay, oxiri sakrab tushib qolsa kerak, deb o'ylagan edim. Aksincha, u qimir ham etmadi. Tog' tepasiga qo'ngan burgutdek mahkam o'rnashib olib, kabinaga yopishib turardi. Unga qaradim: yuzlari go'yo toshdan yo'nilgandek osoyishta, suv tomchilari betlaridan, mo'ylovidan sirqib tushib, ko'ngli yengil tortayotgandek edi.

Biz yana bir katta qiyalikdan oshsak, marraga yetardik. Shu payt Boytemir derazaga engashib:

— Ehtiyot bo'l, oldinda mashina kelyapti! O'ngroqqa ol, — dedi.

Men mashinani o'ngroqqa oldim. Tog' tepasidan yuk mashinasi tushib kelayotgan edi. Jontoyniki! Endi tamom, xavfsizlik injeneri rosa boplaydigan bo'ldi: Jontoy chaqib beradi. U borgan sari yaqinlashib kelmoqda edi. Rulga yopishib olgan, xo'mraygancha pastga tomon tushib kelardi.

Biz yonma-yon kelib qoldik. Kabina derazalari ro'baro' kelganda Jontoy o'zini orqaga oldi va mallarang tulki tumoqli boshini ta'naomuz tebratib qo'ydi. «He, iblis! Tiling qichigan bo'lsa, og'zingga siqquncha gapiraver!» — deb o'yladim ichimda.

Tepalikka ham chiqib oldik, yo'l pastga tomon juda qiyalab ketardi, dovondagi ana shu so'nggi marrani ham qo'lga kiritsak, yo'l tuzatish uchastka hovlisiga burilamiz. Mashinani o'sha tomonga burdim. Harholda sudrab olib keldimku! Motorni o'chirdim, qulog'imga hech narsa kirmasdi. Qulog'im bitib qolibdi. Nazarimda, men emas, balki butun borliq chuqur uyquga cho'mgandek bo'ldi. Churq etgan ovoz yo'q, Boytemir yerga sakrab tushgandagina qulog'im eshita boshladi. Kabinadan arang sudralib chiqdim va shu zahotiyoy zinaga o'tirib qoldim. Nafasim qisilardi, madordan ketgan edim, buning ustiga dovonning havosi siyrak edi. Boytemir yugurib keldi-da, yelkamga fufaykani tashlab, boshimga shapkani bostirib kiygizdi. Narigi mashinadan rangi oqarib, dami ichiga tushib ketgan haligi shofyor ham sekingina oqsoqlanib kelaverdi. U oldimda cho'qqayib o'tirdi-da, sigareta uzatdi. Qo'llarim qaltirab, sigaretani oldim. Hammamiz chekib olganimizdan so'ng o'zimizga keldik. Menda yana o'sha la'nati yovvoyi kuch jo'sh urib ketdi.

— He-e, qalay! — dedim men. — Ko'rdingmi! Shofyorning yelkasiga bir tushirgandim, u o'tirib qoldi. So'ng uchovimiz ham o'rnimizdan sakrab turdik-da, bir-birimizning orqamizga, yelkamizga tushira ketdik. O'zimiz esa qahqahlab kulib, allanimalar deb quvonch bilan qichqirib, baqirishib to'polon ko'tardik... Nihoyat tinchlanib, yana cheka boshladik. Men kiyimlarimni kiyib, soatimga qaradim-u ketishim kerakligi «lop» etib esimga tushib qoldi.

— Xo'p, men borayin! — dedim. Boytemirning qovog'i osildi:

— Yo'q, uyga kiramiz, mehmonimiz bo'lasan! — dedi.

Mening esa biron daqiqa ham vaqtim yo'q edi.

— Rahmat! — deb minnatdorchilik bildirdim. — Ilojim yo'q. Uyimga kirib o'tmoqchiman, xotinim kutib o'tirgandir.

— Qola qolsang nima bo'lardi? Bir shishani qoqib tashlardik, — dedi ko'ndirmoqchi bo'lib yangi

do'stim shofyor yigit.

— Qo'y, zo'rlama! — deb uning so'zini bo'ldi Boytemir. — Xotini kutayotgan ekan. Isming nima seni?

— Ilyos.

— Mayli, boraver, Ilyos. Rahmat senga, bizni qutqarganing uchun.

Boytemir mashina zinasida turib meni to'lgacha kuzatib qo'ydi. U indamay qo'limni qisdi-da, mashinadan sakrab tushib qoldi.

Tog' tepasiga ko'tarilayotib, kabinadan boshimni chiqarib qaradim. Boytemir hamon yo'lda turardi. Qo'lida shapkasini g'ijimlab, kallasini quyi solganicha allanimalar haqida o'ylardi.

Bor gap shu, ana shunday qilib biz ajrashdik.

Ammo o'sha kecha tuni bilan qiynalib chiqdim. Shamollab qolgan ekanman. Uyga kelganimda hech narsani sezmagani edim. Tezda ovqatlanib oldim. Asalga voqeani batafsil gapirib o'tirmadim. Lekin yo'lda odamlarga yordamlashganim uchun kechikib qolganimni aytdim, xolos. Men o'z hayotimni qaylig'imdan yashirmasdim. Ammo, menimcha, bunday narsalarning hammasini aytaverish ham zarur emas edi. U busiz ham mendan doim xavotir olib o'tirardi. Bundan tashqari, men bunday nojo'ya ishlarni takrorlash niyatida ham emas edim. Hayotimda bunday voqea bir bo'ldi, dovon bilan kuch sinashib ko'rdim, bas. Ehtimol, yo'ldan og'rib qaytmaganimda, buni ertasigayoq unutgan bo'lar edim. Uyga bir amallab yetib keldim-u holdan toyib yiqildim. Nima bo'ldi, qanday bo'ldi, bilmayman. Hadeb alahlardim, go'yo mashinani shatakka olib, Do'landa kelayotgandek bo'laverdim. Kuchli qor bo'roni yuzimga urilar, nafas ololmay qiynalardim, baranka xuddi paxtadan yasangandek, aylantirsam qo'llarimga yopishib qolardi. Oldinda esa cheki chegarasi yo'q dovon. Mashina radiatori tinmay guvillab ko'kka qarab tirmashib borar va yana balandlikdan pastga tomon shuvillab tushib ketar edi... Aftidan, bu kasallik dovonni bo'lsa kerak. Uni men uchinchi kuni yengib, yengil torta boshladim. Yana ikki kun yotdim. O'zimni yaxshi his etardim, o'rnimdan turmoqchi ham bo'ldim, ammo Asal hech ko'nmadi. To'shakda yana ikki kun yotishga majbur qildi. Unga qararkanman, hayratda qoldim. Men kasal bo'ldimmi yoki umi? Shunchalik qiynalib tashvish tortibdiki, kishi tanib bo'lmaydi, ko'zlarining osti ko'kimtir halqa-halqa bo'lib, ozib ketibdi, qattiqroq puflasang yiqilib ketayotgandek, uning ustiga, qo'lida bolasi. Yo'q, bunaqasi ketmaydi, degan qarorga keldim. Taltayib yotishga haqim yo'q. U dam olishi kerak. O'rnimdan turib, kiyina boshladim.

— Asal! — deb chaqirdim sekin. O'g'ilcham uxlab yotardi. — Qo'shnilar bilan gaplashib ko'r, ko'nishsa Samadni qoldirib, kinoga borib kelamiz!

U karavot yoniga chopib keldi-da, meni yana yotqizib qo'ydi. Xuddi birinchi marta ko'rayotgandek mendan ko'zini uzmasdi. Ko'z yoshlarini tutishga urinardi-yu, ammo ular kipriklari ostida yiltirab, lablari titrardi. Asal ko'ksimga yuzini qo'yib, yig'lab yubordi.

— Senga nima bo'ldi, Asal? Nima bo'ldi? — deb dovdirab qoldim men.

— Sizning sog'ayib ketganingizdan o'zimda yo'q xursandman.

— O'zim ham xursandman, ammo yig'lashning nima keragi bor. Sal mazam qochsa qochibdi-da. Qaytaga uyda sen bilan bir necha kun birga bo'ldim, Samad bilan ham o'ynab xumordan chiqdik. — O'g'limning allaqachon emaklay boshlagan, endi esa yurishga shaylanayotgan eng yaxshi, eng shirin chog'lari edi. — Rostini aytsam, yana bir shunday kasal bo'lsam qaniydi! — dedim hazillashib.

— Qo'ysangizchi shunaqa gapni, keragi yo'q! — deb jerkib berdi Asal.

Shu payt karavotchada uxlab yotgan o'g'ilcham uyg'onib qoldi. Asal uni iliqqinaligicha ko'tarib keldi. Uchovimiz karavotga ag'anab, to'polon qilib hazillashardik, Samad esa ayiqchadek u yokdan-bu yoqqa o'rmalab, bizni tepkilar edi.

— Mana ko'ryapsanmi, qanday yaxshi! — dedim unga. — Sen bo'lsang... Tura tur hali, yaqinda ota-onangning oldiga — ovulga boramiz. Qani gunohimizni kechirmay ko'rishsin-chi. Samadni ko'riboq zavqlanib ketib, hammasini unutib yuborishadi...

Ha, ovulga kechirim so'rab borish niyatida edik. Ammo avvalo otpuska olish, so'ngra Asalning

ota-onasidan tortib barcha qarindosh urug'larigacha sovg'a-salomlar tayyorlash lozim edi. U yoqqa quruqdan-quruq borishni istamas edim.

Bu orada qish ham kirib qoldi. Tyan-Shanning qishi qattiq bo'ladi. Kuchli dovul, qor bo'ronlari va tog'dan qor ko'chish hodisalari tez-tez bo'lib turardi. Bunday paytlarda shofyorlarga tashvish yana ortardi, yo'l tuzatuvchilarga esa yana ham qiyinroq bo'lardi. Ular tog'lardan ko'chib turadigan qor uyumlariga qarshi kurash olib borar va qor o'pirilib tushishi mumkin bo'lgan xavfli yerlarni oldindanoq portlatishib, darhol yo'lni tozalab qo'yishar edi. To'g'ri, o'sha yilgi qish bir oz tinchroq o'tgan edi. Yoki menga shunday ko'ringandir, chunki ish shunchalik ko'p ediki, uncha-muncha narsalarga e'tibor bermasdik. O'sha yili bizning avtobazaga kutilmaganda katta qo'shimcha topshiriq berishdi. Aniqrog'i, bunday katta topshiriqni olishga biz shofyorlar o'zimiz sababchi bo'lgan edik, shaxsan men uning tashabbuskori edim. Men bunga hozir ham afsuslanmayman va ma'qul ish qilganman, deb hisoblayman. Ammo, nazarimda, mening barcha musibatlarim xuddi shundan boshlangandek tuyuladi. Voqea bunday bulgan edi.

Bir kuni kechqurun avtobazaga qaytib kelayotgan edim. Asal mendan Alibek Jonturinning xotiniga kichik bir tuguncha berib yubordi. Men mashinani ularning uyi tomon burib, signal berdim. Alibekning xotini chiqdi. Unga haligi tugunchani berayotib:

— Alibek uydami? — deb so'radim.

— Yo'q, hali kelganicha yo'q.

— Qayoqda u, yo'ldami?

— Yo'g'-a, bugun yo'lga chiqqani yo'q, keyinroq borarmish. Nimagadir u yoqdan-bu yoqqa zir yugurib yuribdi. Aytishicha, xitoylik ishchilar avtobazaga telegramma yuborishgan emish.

— U yoqda nima gap bo'libdi?

— Zavod uchun asbob-uskunalarni tezroq yetkazib berishni iltimos qilishibdi,

— Qanaqa asbob-uskuna? Sintszyanda qurilayotgan qishloq xo'jalik mashinalari zavodi uchunmi?

— Bilmadim, Ilyos. O'zing eshitib qolarsan.

— Hozir Alibek qaerdaykin?

— Qaerda bo'lardi. Yuk tushirish stantsiyasida-da, hamma o'sha yerda. Eshelonlar kelganmish.

Men ham mashinani o'sha yoqqa tomon haydadim. Nima gap o'zi, aniqlab olay dedim-da. Mana, yetib ham keldim. Bizning yuk tushirish stantsiyamiz darada, ko'ldan sal berida joylashgan bo'lib, temir yo'lning so'nggi stantsiyasi edi. U yerda g'ala-g'ovur, g'ira-shira qorong'i, hech narsani payqab bo'lmasdi. Dara tomondan esayotgan kuchli shamol simyog'ochlardagi chiroqlarni tebratar, shuvillab shpallarni yalab o'tardi. Vagonlarni bir-biriga tirkab yurgan parovozlar u yokdan-bu yoqqa qatnab turardi. Eng chekkadagi yo'lda turgan kran ilgaklarini ko'tarib, tebranganicha, vagonlardagi sim va tunuka tasmachalar bilan tang'ib, mixlab tashlangan yashiklarni tushirayotgan edi. Yanglishmabman. Bu Sin-tszyandagi mashinasozlik zavodiga yuboriladigan tranzit yuklar edi. U yerda yirik inshoot qurilayotgandi. Avvallari ham biz u yoqqa ba'zi asbob-uskunalarni olib borgan edik.

Avtobazamiz mashinalaridan talayginasi shu yerda ekan. Biroq hali ularning birontasi ham yuk ortmay turardi. Hamma shofyorlar nimanidir kutishayotgandek edi. Ular kabinalarda, mashina zinalarida o'tirishardi. Ba'zilar shamoldan panalanib, yashiklarga suyanib olishgandi. Men ular bilan salomlashdim. Biron kimsa menga e'tibor ham bermadi. Papiroslarini tutatishib, sukut saqlab turishardi. Chetroqda o'tirgan Alibekni ko'rib qoldim. Uning oldiga bordim.

— Salom, Alibek!

— Salom!

— Nima qilyapsizlar? Telegramma olibsizlarmi?

— Ha. Zavodni muddatidan ilgari ishga tushirishmoqchi.

— Xo'sh, nima bo'пти?

— Endi gap bizda qoldi.

— Rostdanmi?

— Ko‘ryapsanmi, butun yo‘l yoqalari yukka to‘lib ketibdi. Hali yana keladi. Bularni qachon tashib ulguramiz? Bu haqda o‘ylayapsanmi? Odamlar bizga ishonib, u yokda kutishmoqda!.. Ularga har bir kun g‘animat.

— Sen bularni nega menga gapiryapsan? Mening bu ishlarga nima daxlim bor?

— Nima daxlim bor?! Bu nima deganing, yo boshqa mamlakatdan kelganmisan? Yoki bizga naqadar muhim ish topshirilganini tushunmaysanmi?

— Azbaroyi xudo, aqldan ozibsan! — deb ajablanib, o‘zimni chetga oldim.

Shu payt yashiklar orqasidan ovozlari eshitilib qoldi. Avtobazamiz boshlig‘i Omonjo‘lov ko‘rindi. U kamzulining etagi bilan shamolni to‘shib, pana qilib papiros tutatdi-da, so‘ngra indamay hammamizga bir-bir nazar tashlab chiqdi.

— Gap mana bunday, o‘rtoqlar, — dedi u, — ministrlikka telefon qyilib ko‘raman, balki yordam berishar. Ammo bunga orqa qilish kerak emas. Nima qilish kerakligini hozircha o‘zim ham bilmay turibman.

— Buni uddalash qiyin, o‘rtoq Omonjo‘lov! — dedi kimdir. — Yuklar juda og‘ir, qo‘pol, ortishga ham, joylashtirishga ham noqulay. Kuzovga ikki-uchtadan ortig‘i sig‘maydi. Mabodo kechayu kunduz ishlaganimizda ham, xudoga shukur, ko‘klamgacha yetadigan ish bor.

— Hamma gap shunda-da, — dedi Omonjo‘lov. — Ammo ilojini topishimiz kerak. Xo‘p, hozircha uy-uyimizga tarqalaylik. Sizlar ham o‘zlaringizcha o‘ylab ko‘ring!

U «Gazik»ka o‘tirib jo‘nab ketdi. Shofyorlardan birontasi ham joyidan qo‘zg‘almadi. Ular negadir shoshilmasdilar. Qorong‘i burchakda o‘tirgan allaqanday kishi, hech kimga murojaat qilmay, o‘zicha do‘rillab gapirdi:

— Bo‘lmag‘ur ish! Ikki oyoqni bir etikka tiqib bo‘lmaydi! Bu haqda ilgariroq o‘ylash kerak edi! — deb o‘rnidan turib, papiros qoldig‘ini o‘chirdi-da, mashinasi tomon ketdi.

Uni boshqa shofyor quvvatladi:

— Bizda doim shu ahvol, ish qistalang keldimi, bo‘ldi, qutqaringlar, jon og‘aynilar, deb darhol shofyorlarga osilishgani osilishgan.

Odamlar unga o‘shqirib berishdi:

— Bu xalqaro ish-ku, Ismoil, sen bo‘lsang bozorchi shallaqi xotinlarga o‘xshab vaysayapsan-a!

Men munozara-tortishuvlarga qo‘shilmay turardim. Ammo birdan miyamga bir fikr kelib qoldi: dovonda mashinani qanday shatakka olganim yodimga tugndi. Chidab tura olmadim-da, har vaqtdagidek qizishib ketib:

— O‘ylab o‘tirishning nima keragi bor! — deb o‘rtaga otilib chiqdim. — Mashinalarga pritsep ulash kerak!

Hech kim qimir etmasdi. Ba‘zilar hatto menga qayrilib qaramadi ham. Bunday fikrni faqat telbalargina aytishi mumkin edi.

Jontoy sekingina hushtak chalib qo‘ydi:

— Ko‘rdinglarmi!

Men uning ovozidan tanidim. Turgan yerimda har tomonga alanglayman, bo‘lgan ishni birma-bir so‘zlab bergim kelyapti. Ammo qandaydir so‘loqmonday yigit yashik ustidan tushib, qo‘lqopini yonidagi sherigiga berdi-da, oldimga yaqin kelib, yoqamdan ushlab, o‘zi tomon tortib:

— Qani, «uff» de-chi! — dedi.

— Uff! — deb pufladim men.

— Kayfi yo‘q! — dedi u yoqamni bo‘shatarkan, hayron bo‘lib.

— Bo‘lmasa, jinni-minni bo‘lgandirda, — dedi haligi yigitning sherigi uni quvvatlagandek va ikkalasi ham mashinalariga o‘tirishib, jo‘nab ketishdi. Boshqalar ham ketishga hozirlanib, o‘rinlaridan jimgina qo‘zg‘alishdi. Hech qachon bunchalik kulgi, bunchalik mulzam bo‘lmagan edim! Yer yorilmadi-yu, yerga kirmadim.

— To‘xtanglar! Qayoqqa ketyapsizlar! — deb shofyorlar orasida alanglab, u yoqdan-bu yoqqa

yugura boshladim. — Men hazil qilayotganim yo‘q, haqiqatan ham pritseplar ulash mumkin...

Keksa, oqsoqol shofyorlardan biri jahli chiqib, oldimga keldi-da:

— Men bu yerda shofyorlik qila boshlagan paytlarimda sen hali ishtonchan yurgan go‘dak eding. Tyan-Shan tantsa maydoni emas, senga juda rahmim kelyapti, xalq o‘rtasida masxarabozlik qilma! — dedi.

Odamlar meni masxara qilishib, mashinalariga tarqala boshladilar. Shunda men butun stantsiyani boshimga ko‘tarib baqirdim:

— Sizlar shofyor emas, xotinchalishlarsiz!

Buni bekor qilgan ekanman, boshimga balo ortirib oldim.

Hamma to‘xtab, baravariga menga qarab yopirilib kela boshladi:

— Nima deding, ablah! Ko‘pchilikning hayoti bilan o‘ynashmoqchimisan!

— Novator! Mukofot olmoqchi! — deb shovqin soldi Jontoy. G‘ala-g‘ovur zo‘rayib ketdi, odamlar meni iskanjaga olib, yashiklarga qisib qo‘yishdi.

— Masxara qilyapsanmi hali!

— Sol tumshug‘iga!

— Mishig‘ingni artib olsang-chi!

Do‘pposlab, dabdala qilib tashlashsa kerak, deb o‘ylab, yerdagi yotgan taxtani qo‘limga oldim.

— Qani, chetroq tur, yo‘l ber! — deb hushtak chalib, kimdir hammani itarib-surib kela boshladi.

Bu Alibek edi.

— Jim! — deb baqirdi u. — Sen, Ilyos, tushuntirib gapir! Tezroq so‘zlay qol!

— E, nimani gapiraman! — dedim men nafasim bo‘g‘zimga tiqilib. Chunki hali og‘iz ochishga ulgurmasdanoq yulib-tortqilashib, tugmamdand birontasini ham qoldirishmay uzib yuborishgandi. — Men dovonda bir mashinani yuki bilan shatakka olib, yo‘l tuzatuvchilar uchastkasigacha oborib qo‘yganman. Bor gap shu.

Yigitlar ishonmagandek jim bo‘lib qolishdi.

— Xo‘sh, torta oldingmi? — deb so‘radi kimdir shubhalanib.

— Ha, butun Do‘landan to uchastka hovlisigacha tortib bordim.

— Ho, juda zo‘r-u! — dedi kimdir ajablanib.

— O‘zicha valdirayapti-da! — deb e‘tiroz bildirdi ikkinchi biri.

— Faqat muttahamlargina valdiraydi. Buni Jontoy ham ko‘rgan. Hoy, Jontoy, qayoqdasan? Ayt! Qanday uchrashganimiz esingdami?..

Ammo Jontoyning ovozi chiqmasdi. U yer yorilib, yerga kirib ketgandek, g‘oyib bo‘ldi-qo‘ydi. U ablahdan nafratlanib yurganim bejiz emas edi. Hozir buni o‘ylab turadigan vaqt emasdi. Odamlar bahslashib ketdi. Meni quvvatlagan odamlar ham bo‘lishdi. Biroq qandaydir bir shakkok chiqib, birdaniga ularni fikrlaridan qaytardi-qo‘ydi:

— Bekorchi gap sotishning nima keragi bor! — deya to‘ng‘illay boshladi u. — Birov bir ishni bir marta qilsa qilibdi-da! Bunday hodisalar ozmi! Biz yosh bola emasmiz. Trassamizda pritseplar ulab yurish man etilgap. Bunga hech kim ruxsat ham bermaydi. Mehnat xavfsizligi injenerlariga shunday deb ko‘r-chi, nima derkin: shunaqayam boplasinki, dodingni xudoga ayt-gin. Sizlarni deb javobgarlikka tortilishni xohlamasa kerak... Gapning o‘g‘il bolasi shu.

— E, qo‘ysang-chi! — deb gapga aralashdi boshqa birov. — Ruxsat bermaydi deganing nimasi! Mana, Ivan Stepanovich o‘ttizinchi yillarda polutorka mashinada dovonni birinchi bo‘lib ochgan. Unga ham hech kim ruxsat bermagan edi. U o‘z bilgicha qilgandi bu ishni. Mana o‘zi, hali o‘lganicha yo‘q...

— Ha, darvoqe, shunday bo‘lgan edi, — deb tasdiqladi Ivan Stepanovich. — Ammo hozir shubhalanib turibman: axir bu yerdan hatto yozda ham hech kim pritsep bilan o‘tgan emas, hozir esa qish...

Shu paytgacha indamay o‘tirgan Alibek gapga aralashdi:

— Yetar shuncha tortishganimiz. Ilyosning taklifi hali sinab ko‘rilmagan narsa bo‘lsa ham o‘ylab

ko‘rish kerak. Lekin sen aytgancha emas, Ilyos, pritsepni ulaymiz-u ketavermaymiz. Bunday qilish yaramaydi, oldin bunga hozirlik ko‘rish, hammasini jiddiy o‘ylab chiqish, maslahatlashish va sinab ko‘rish kerak. Quruq so‘z bilan hech narsani isbotlay olmaysan...

— Isbotlayman! — dedim men unga. — Sizlar o‘ylab, fol ochib bo‘lgunlaringizcha, men isbotlab beraman! Ana o‘shanda ishonch hosil qilaszlar! — deb burilib mashina tomon yurdim va avtobazaga jo‘nab ketdim.

Har kimning o‘z xulqi, fe‘l-atvori bor. Ularni boshqarib turish kerak, albatta, biroq bunga hamma vaqt ham muyassar bo‘lavermaydi kishi. Rul boshqarib borayotgan bo‘lsam ham na ostimdagi mashinani, na yo‘lni his etardim. Dard-alam, xafagarchilik va asabiylik butun vujudimni egallab olgandi. Boyagi so‘zlar borgan sari izzat-nafsimga qattiq tegib, yurakni o‘rtab tutaqtirayotgan edi. Yo‘q, men sizlarga isbotlab berganim bo‘lsin! Odamning so‘ziga ishonish kerakligini isbotlab beraman, uning ustidan kulish qandayligini ko‘rsatib qo‘yay, ehtiyotkorlik bilan orqa-oldingga qarab ish ko‘rish qanaqa bo‘lishini bir isbotlab beray! Alibekka ham qoyilman: o‘yiab ko‘rish, tayyorlanish, sinab ko‘rish kerakmish! U hamisha shunaqa aqlli, ehtiyotkor! Ammo men uchun bular bir pul! Men bu ishni xamirdan qil sug‘urgandek bajarib, kimligimni ko‘rsatib qo‘yaman!

Mashinani garajga qo‘yganimdan keyin ham uning atrofida ancha vaqtgacha o‘ralashib yurdim. Sirdan qaraganda tinchlanib qolganga o‘xshasam ham ko‘nglim bezovta edi. Men faqat bir narsa haqida — o‘zimning haq ekanligimni qanday qilib ertagayoq isbotlasam ekan, deb o‘ylardim. Fikrimni isbotlash, so‘zlab berish uchun boshliqlar oldiga borishni, ularning e‘tirozlarini tinglashni endi xohlamas edim. Yo‘l bitta: pritsep bilan dovonga qarab jo‘nash. Men buni qanday bo‘lmasin, bajarishim kerak edi. Ammo pritsepni menga kim berardi, uni avtobazadan Tyan-Shan yo‘liga olib chiqishga kim ruxsat etardi?

Shunday o‘y-xayollar bilan garajdan chiqib, hovli bo‘ylab sekin yura boshladim. Kech kirib qolgan edi. Faqat dispetcherxonada chiroq yonib turardi. Men to‘xtab qoldim: e, dispetcherchi. Dispetcher hammasini to‘g‘rilab berishi mumkin-ku! Hamma ish uning qo‘lida. Men dispetcherxona tomon shoshildim. Chamamda, bugun Xadicha navbatchilik qilayotgan bo‘lsa kerak. Shunday bo‘lsa yana ham yaxshi. U mening iltimosimni rad etmaydi. Rad etishi ham mumkin emas. Rad etgan takdirda ham axir men jinoyat qilmoqchi emasman-ku. Aksincha, u hamma uchun foydali, hamma uchun muhim bo‘lgan ishni amalga oshirishda menga yordam beradi, xolos.

Dispetcherxonaga yaqinlashar ekanman, anchadan beri ilgarilardagidek eshikdan to‘g‘ri kirib boravermayotganligim va tuynukcha orqali murojaat qilayotganligim esimga tushib, ikkilanib qoldim. Shu payt eshik ochildi. Ostonada Xadicha turardi.

— Sening oldingga kelayotgan edim, Xadicha. Yaxshiyamki, shu yerda ekansan!

— Men ketyapman.

— Xo‘p, yur, uyinggacha kuzatib qo‘yaman.

Xadicha taajjublanib, menga shubhalanib qaradi-da, jilmayib:

— Ketdik, — dedi.

Biz tashqariga chiqib, ko‘cha bo‘ylab keta boshladik. Ko‘cha zim-ziyo qorong‘i edi. Ko‘l tomondan to‘lqinlarning shovillagani eshilib turar, izg‘irin shamol esardi. Xadicha qo‘ltig‘imdan ushlab, sovuq shabadadan panalab pinjimga tiqila boshladi.

— Sovqotyapsanmi? — deb so‘radim.

— Sen bilan birga bo‘lsam sovqotmayman! — dedi u. Xadicha yana bir nima demoqchi bo‘lib og‘iz juftladi-yu, biroq jim qolib, yana kiftimga ishqalana boshladi. Bunga qadar hayajonlanib turgan edim, endi bo‘lsa negadir tinchlanib, o‘zimni erkin seza boshladim,

— Ertaga qay mahal navbatchilik qilasan, Xadicha?

— Ikkinchi smenada.

— Senda bir ish bor. Juda muhim. Bari senga bog‘liq...

Yo‘lda unga hammasini aytib berdim. Avvaliga gapimga quloq solgisi ham kelmadi, biroq men uni

hamon ishontirishga intilardim. Chiroq ostida, muyulishda to‘xtadik. Xadicha bir qarorga kelolmay turardi.

— Eh, Ilyos! — dedi u tashvish bilan ko‘zimga boqib. — Bekor shunday qilyapsan!

Ammo men nima desam ham uning bajarishini tushunib turardim. Uning qo‘ltig‘idan ushlab:

— Bekorga emas. Menga ishonaver! Hammasi joyida bo‘ladi. Xo‘sh, kelishdikmi? — dedim.

U xo‘rsinib qo‘ydi.

— Sen aytganingdan keyin, nima ham qila olardim! — dedi-da, xo‘p degandek bosh qimirlatdi.

Men beixtiyor uning yelkasidan quchoqlab oldim.

— Asli yigit bo‘lib tug‘ilishing kerak ekan-da, Xadicha! Xo‘p, ertagacha xayr! — deb qo‘lini qattiq qisdim. — Kechgacha hamma qog‘ozlarni to‘g‘rilab qo‘y xo‘pmi?

— Namuncha shoshilmasang! — dedi u qo‘limni bo‘shatmay turib. So‘ngra birdan o‘zgarib qoldi. — Mayli, boraver... Yotoqxonagami?

— Ha, Xadicha.

— Xayrli tun, — dedi u.

Ertasiga bizda texnika ko‘rigi bo‘ldi. Avtobazadagi odamlar diqqinafas bo‘la boshladi: inspektorlar doim bemavrid tiqilinch qilishadi-da, nuqul biron narsadan ayb topib, akt tuzishgani tuzishgan. Qanchalik dahmaza, qanchalik tashvish. Ammo ularning o‘zlari esa juda og‘ir, sovuqqon odamlar. Planga muvofiq avtobazani texnika ko‘rigidan o‘tkazishlari kerak edi, shunga ko‘ra ular bamaylixotir o‘z ishlarini bajarayotgan edilar.

O‘z mashinamdan ko‘nglim to‘q edi, ammo remont qilayotgan kishidek o‘zimni chetga tortib turaverdim.

Xadicha navbatchilikka o‘tguncha vaqtni cho‘zib turish kerak edi. Hech kim men bilan gaplashmas, hech kim kechagi hodisani eslatmas edi. Odamlar buni xayoliga ham keltirmasdi: hamma texnik ko‘rikdan tezroq o‘tib, yo‘lga tushishga va bekor ketgan vaqtning hissasini chiqarishga oshiqardi. Ammo baribir ko‘nglimdagi dog‘ yoddan ko‘tarilmasdi.

Texnika ko‘rigidan tushdan keyin o‘tdim. Inspektorlar ham ketishdi. Hammayoq bo‘shab, huvillab qolgan edi. Hovlining ichkarisida ochiq havoda pritseplar turardi. Ulardan ba‘zan tekis yo‘llarda, ichki qatnovda foydalanilar edi. Men pritseplarga qanday borish qulayroq ekanini ko‘zdan kechirib, ulardan birini — eng chetkisini mo‘ljallab qo‘ydim. U oddiygina to‘rt g‘ildirakli aravaga o‘xshardi. Uning hamma hikmati mana shu. Ammo shuni deb qanchalik hayajonga tushdim... O‘sha payt meni nima kutayotganini bilmas edim. Shuning uchun ham yaxshigina ovqatlanib, biror soat bo‘lsa ham mizg‘ib olish maqsadida xotirjamgina yotoqxonaga ketdim. Yo‘l juda xavfli edi. Baribir uxlay olmadim. Vaqtni ilondek to‘lg‘anib o‘tkazdim. Qosh qoraya boshlagach, avtobazaga bordim.

Xadicha bo‘lsa allaqachon kelib turgan ekan. Hamma narsa taxt edi. Men uni behuda tashvishlantirmaslik uchun ortiqcha takalluf qilib o‘tirmasdan yo‘llanmani oldimda, garajga shoshildim. Yugurib ketyapmanu xayolimdan: «Tamom! Endi buyog‘ini bir ko‘rsatib qo‘yay sizlarga!» — degan fikrni o‘tkazdim. Mashinani burdim va tislab borib pritsepga to‘g‘riladim, so‘ngra motorni sekin yurgizib qo‘ydim-da, tevarak-atrofnı ko‘zdan kechirish uchun kabinadan chiqdim. Biron kimsa ko‘rinmaydi. Faqat remont ustaxonasidagi dastgohlarning taqir-tuquri-yu, ko‘l to‘lqinlarining qirg‘oqqa urilishidan ko‘tarilgan shalop-shulup ovozlari eshitilib turardi. Osmon sukunat ichida turgandek tutolsa ham bironta yulduz ko‘rinmasdi. Yonimda motor sekin tirillab turardi, mening yuragim ham gup-gup urardi. Chekmoqchi bo‘ldimu, lekin papirosni shu zahotiyuq chetga otib tashladim, keyin...

Darvoza oldida meni qorovul to‘xtatdi:

— To‘xta, qayoqqa! — dedi u.

— Yuk ortishga, oqsoqol, — dedim men o‘zimni beparvo ko‘rsatishga urinib. — Mana chiqishga propuska.

Chol qog‘ozga sinchiklab tikildi-yu, ammo fonus yorug‘uda hech narsa o‘qiyolmadi.

— Vaqtimni olma, oqsoqol! — dedim sabrim chidamay. — Ish qolib ketyapti!

Yuk ortish tinchgina o‘tdi. Yaxshigina yuk ham olindi: kuzovga ham ikki, pritsepga ham ikki bo‘lak yuk olib yo‘lga chiqdim va faqat shundan keyingina ko‘nglim joyiga tushib, cheka boshladim. So‘ngra mashinaga qulayroq o‘tirib oldim-da, chiroqni yoqib, to‘la gaz berdim. Mashina chirog‘idan taralayotgan yog‘du atrofni qoplab olgan qorong‘ilik chokini so‘kib borardi. Yo‘l bo‘m-bo‘sh edi. Mashinani eng yuqori tezlikka qo‘yib haydashim mumkin edi. Orqada sharaqlab kelayotgan pritsep yengilgina va bir tekisda yelib borayotgan mashinaga deyarli xalal bermasdi. To‘g‘ri, burilishlarga kelganda mashina yo‘l chekkasiga surilib ketardi va rulni boshqarish ham ancha qiyinlashar edi. Ammo bunga odatlanmaganlikdan, keyinchalik ko‘nikib ketarman, deb o‘ylardim. «Do‘lanni zabt etaman, Sintszyanga ham boraman!» — deb qichqirdim o‘zimga-o‘zim va ot ustida enkayib chopib borayotgandek rul chambaragiga yopishib oldim. Yo‘l ravon kelgan yerlardan iloji boricha tezroq haydab o‘tish va tun yarmida Do‘larga hujum boshlash niyatida edim.

Ba‘zi vaqtlarda tezlikni mo‘ljalimdagidan ham oshirib haydardim. Ammo tog‘ boshlangandan keyin sekinroq va ehtiyotkorlik bilan yurishga to‘g‘ri keldi. Bu motorning quvvati yetmasligidan emas, albatta. Tepalikka chiqishga qaraganda, pastlikka tushish ancha qiyin edi. Pritsep nishablikdan o‘kday g‘izillab kelib, mashinaga zarb bilan urilar va uning tinchgina tushishiga xalaqit berar edi. Har qadamda tormoz berib, tezlikni kamaytirish va rulni ziyraklik bilan boshqarib turishga to‘g‘ri kelardi. Boshda o‘zimni dadil tutdim, uncha-muncha narsaga e‘tibor bermaslikka harakat qildim, lekin borgan sari xavotirlanib, asablarim buzila boshladi. Hali yo‘lda yana qanchadan-qancha tepalik va nishabliklar uchraydi. Bularni sanab chiqish hech kimning xayoliga kelganmikin! Shunday bo‘lsa-da, ruhimni tushirmadim. Bu yerda holdan toyishdan boshqa hech narsa ko‘nglimga tahdid solmasdi.

«Hechqisi yo‘q, — deb ovutardim o‘zimni o‘zim. — Dovonga chiqish oldidan nafasimni rostlab olaman. Dovondan albatta oshib o‘taman!» Biroq men nega o‘sha kuzda mashinani shatakka olganimdagiga qaraganda hozir ko‘proq qiynalyapman, deb o‘ylab o‘tirmadim.

Do‘lan tobora yaqinlashib kelmoqda. Chiroq nurlari qop-qora tun qo‘yniga cho‘kkan ulkan daraning qoyalarini siypalab o‘ta boshladi. Qorli qalpoqlarini bostirib kiyib olgan bu qoyalar yo‘l ustida osilib turardi. Chiroq nurlarida pag‘a-pag‘a qor parchalari yaltirab ko‘rina boshladi. «Yuqoridan shamol uchirib tushayotgan bo‘lsa kerak», dedim o‘zimcha. Ammo qor par-chalari kabina derazalariga yopishib, erib, pastga sirqib tushardi. Demak, qor yog‘ayapti. U siyrak yog‘ayotgan bo‘lsa ham nam qor edi. «Bunisiga balo bormi-di!..» — dedim g‘ijinib. Oyna tozalaydigan cho‘tkalarni ishga soldim.

Dovonning dastlabki balanddiklari boshlandi. Motor odatdagidek o‘zining mungli qo‘shig‘ini kuylay boshladi. Uning zo‘riqib bir ohangda guvillashi qorong‘ida o‘rmalab borayotgan qo‘ng‘iz bolasini eslatardi. Nihoyat marraga yetib keldim. Endi oldinda pastga qarab qiyalab ketgan olis yo‘l. Motor ovozi pasayib, mashina quyiga qarab tusha boshladi. Mana endi u yon-bu yonga qarab tebranib bormoqda. Men pritsepning orqada lapanglab, yo‘l-yo‘lakay mashinaga sharaqlab kelib urilayotganini sezib, halqalarning tutashgan yeridan g‘ijirlab chiqayotgan metall ovozlarini eshitib turardim. Bu g‘ijirlash ovozi g‘ashimni keltirib, belimni, bilaklarimni sirqiratib og‘ritayotgandek bo‘lardi. G‘ildiraklar tormozga itoat qilmay, nam qor to‘shamida sirg‘alib boradi, mashina sirg‘alib bir silkinib ketgan edi, ruli qo‘limdan chiqib ketdi-da, shaqir-shuqur qilib, yo‘l bo‘ylab, qiyalab pastga tomon g‘izillagancha tushib keta boshladi. Shunda men darhol rulni burib, mashinani to‘xtatdim. Bu yog‘iga yurish amri mahol edi, oyoq-qo‘limda jon qolmagandi. Mashina chirog‘ini ham, motorini ham o‘chirdim. Tayokdek qotib qolgan qo‘llarim xuddi yasama qo‘ldek pastga shalop etib tushdi. Men o‘rindiqliq suyan-chig‘iga o‘zimni tashlab, toshday qotib o‘tirar va xirillab nafas olayotganimni o‘zim ham eshityb turardim. Shu taxlitda bir necha minut o‘tirib, nafasimni rostlab oldim-da, papiros cheka boshladim. Chor atrofim qop-qorong‘i zimiston, dahshatli sukunat. Faqat kabina teshikchalaridan shamol g‘uvillab kirib turardi. Oldinda nimalar kutayotganini tasavvur qilishdan yuragim vahimaga tushardi. Bu yerdan yuqoriga qarab qiyalik bo‘ylab baland-past, qing‘ir-qiyshiq yo‘llar davom etardi. Bu — motor va qo‘llarning azobi. Bu tog‘ yonbag‘irlari bo‘ylab ilonizi yo‘llar bilan yuqoriga tinimsiz

oʻrmlab chiqish demakdir. Oldinga — yuqoriga — orqaga, yana ilgariga — oldinga — orqaga, yana va yana... Ammo oʻylab oʻtirishga vaqt yoʻq, qor gupillab urib turibdi.

Motorni yurgizdim. Mashina qattiq oʻkirib, balandlik sari qoʻzgʻaldi. Tishimni tishimga qoʻyib, tinimsiz ravishda ilonizi yoʻllarni asta-sekin bosib oʻtaverdim. Nihoyat, tepalikka ham chiqib oldim. Endi tik qiyamalik, yoʻl tuzatuvchilar uchastkasiga burilib ketadigan muyulishga qadar bir tekis nishablik, undan keyin esa dovonga soʻnggi hujum boshlandi. Bir amallab pastga tushib oldim va toʻrt kilometrcha choʻzilib yotgan toʻgʻri yoʻldan mashinani yeldek uchirib borib, yuqoriga koʻtarila boshladim. Mana, u olgʻa intilib tobora yuqorilashib bormoqda... Ammo boyagi tezlab kelayotgani koʻpga bormadi, tezlik borgan sari pasaya bordi. Motorni ikkinchi, soʻngra birinchi tezlikka qoʻyib haydadim. Rulni mahkam ushlagancha, oʻzimni orqaga tashladim. Bulut parchalari orasidan yulduzlar moʻralashib qarashardi. Mashina joyidan qimir etmas va u yogʻiga tortolmasdi. Gʻildiraklar bir yerda gʻirillab aylanib, chetga surilardi, men akseleratorni jon-jahdim bilan bosdim.

— Qani, yana! Yana ozgina! Qimtib yubor! — deb qichqirib yubordim.

Choʻzib-choʻzib ingrayotgan motor titrab-qaltirab dirillay boshladi-da, birdaniga oʻchdi-qoldi. Mashina sekingina orqaga keta boshladi. Jonholatda tormoz berdim, toʻxtamadi. Pritsepning ogʻirligi bilan borgan sari tezroq sirgʻalib, pastga tomon gʻildirab tu-shaverdi, nihoyat, mashina qoyaga urilib, taqqa toʻxtadi. Hammayoq jimjit boʻlib qoldi. Kabina eshigini ochib, tashqariga qaradim. Xuddi oʻylaganimdek! Padariga laʼnat! Pritsep yoʻl yoqasidagi ariqqa tushib ketgan edi. Endi uni hech qanday kuch bilan chiqarib boʻlmasdi. Oʻzimni yoʻqotib, dovdiraganimcha, yana motorni yurgizdim, zoʻr berib mashinani oldinga qarab hayday boshladim. Gʻildiraklar oʻz oʻrnidan qoʻzgʻalmay gʻirillab aylanardi. Mashina bor kuchi bilan ilgariga qarab intildi, butun tanasi dirillab ketdi-yu, ammo joyidan siljimadi. Men mashinadan sakrab tushdim-da, pritsepga tomon chopib bordim. Uning gʻildiraklari ariqqa chuqur botib ketgan edi. Nima qilish kerak? Boshim qotib qolgan edi, gʻazab bilan pritsepga otildim, uning gʻildiragini qoʻllarim va butun gavdam bilan itara boshladim. Soʻngra kuzovning ostiga kirib boshim sirqirab ogʻrib ketgunicha yirtqich hayvon singari boʻkirib, pritsepni yelkam bilan yoʻlga surib chiqarishga urinib koʻrdim, ammo qayoqda deysiz! Holdan toyib, yoʻlga yuztuban yiqildim va qor aralash loyni quchoqlab alamimdan yigʻlab yubordim. Keyin oʻrnimdan turdim-da, gʻandiraklaganimcha mashina zinasiga kelib oʻtirdim.

Yiroqdan. motorning guvillagan ovozi eshitildi. Ikki chiroqcha balandlikdan pastdagi tekis yoʻlga yogʻdu sochib tushayotgan edi. Bu shofyorning kimligini va yarim tunda taqdir uni qayoqqa va nima uchun haydayotganini bilmasdim, ammo bu chiroqlar goʻyo meni quvlab yetib, ushlab oladigandek seskanib ketdim. Qaroqchi singari pritsep ilgagiga qarab yugurdim, uni mashina bilan ulab turgan metall oʻqni sugʻurib olib, chetga uloqtirdim va kabinaga irgʻib chiqib, pritsepni ariqda qoldirganimcha, mashinani yuqoriga qarab yeldek uchirib ketdim.

Qandaydir tushunib boʻlmaydigan dahshatli qoʻrquv taʻqib etardi meni. Orqamdan kelayotgan mashina nazarimda xuddi izma-iz quvib yetib kelayotgandek tuyulardi. Mashinani shunchalik tez haydardimki, azbaroyi yoʻlni yod bilganimdan biron yerga urib ham olmadim. Agar koʻzlarimni bogʻlab qoʻyganlarida ham xuddi shunday qilgan boʻlardim.

Tongotarda dovondagi bazaga yetib keldim. Nima qilayotganimni oʻzim ham anglamay, aqldan ozgan kishidek, eshikni musht bilan qoqa boshladim. Eshik lang ochildi. Asalga qaramay, boshdan-oyoq loyga belanganimcha uyga kirdim. Entikkanimcha allaqanday bir nam narsaning ustiga oʻtirdim. Bu kursi ustiga uyib qoʻyilgan kir uyumi ekan. Papiros olish uchun qoʻlimni choʻntagimga tiqqan edim, qoʻlimga mashina kalitlari ilindi. Men uni jahl ustida kuchim boricha chetga uloqtirdim va boshim «shilq» etib tushdi, urib poʻla qilib tashlangandek, tinka-madorim qurib, shalpayganimcha oʻtirardim. Koʻzlarim polda. Stol yonida Asal oʻz ogʻirligini yalang oyoqlarining dam unisiga, dam bunisiga solib turardi. Unga nima ham deya olardim? Asal polda yotgan kalitlarni olib, stol ustiga qoʻydi.

— Yuvinib olasizmi? Kechqurun suv isitib qoʻyganman, — dedi u sekingina.

Men boshimni sekin ko'tardim. Sovqotgan Asal nozikkina qo'llarini ko'ksiga qo'yib, tungi ko'ylaqda qarshimda turar edi. Uning qo'rquv bosgan ko'zlari tashvish va achinish bilan menga boqardi.

— Dovonda pritsepni ag'darib yubordim, — dedim begona tovush bilan.

— Qanaqa pritsep? — deb so'radi u tushunmasdan.

— Temirdan yasalgan, yashil rangli, «02 — 38» nomerli! Qanaqa bo'lsa ham baribir emasmi! — deb qichqirdim jahl bilan. — o'g'irlab olgandim uni, tushunasani? O'g'irlab olgandim.

Asal sekingina «Voy!» deb yubordi-da, karavotga o'tirib qoldi.

— Nega?

— Nega bo'lardi? — uning hadeganda gapga tushunavermagani mening jig'imga tegardi. — Dovondan pritsep bilan o'tmoqchi edim! Tushundingmi? O'z fikrimni amalda isbotlamoqchi edim... Mana endi uyim kuydi!

Men yuzimni kaftlarim orasiga olganicha o'tirardim. Ikkalamizdan ham birmuncha vaqt sado chiqmadi. Asal shartta irg'ib turdi-da, kiyina boshladi.

— Nega o'tiribsiz endi?. — dedi u jiddiy qiyofa-da.

— Nima qilishim kerak? — deb g'o'ldiradim men.

— Avtobazaga qaytib boring!

— Qanday boraman! Pritsepsiz-a?

— U yerda hammasini tushuntirib berasiz!

— Esingni yedingmi! — Tars yorilib ketishimga sal qoldi. Xona bo'ylab u yoqdan-bu yoqqa tez-tez yura boshladim. — Qaysi yuz bilan pritsepni u yerga sudrab boraman? Kechirasizlar meni, xato qilib qo'ydim, deymanmi?! Oyoqlariga bosh urib yalinib-yolvorgani boramanmi? Yo'q, bormayman! Bilganlarini qilishsin! Hammasiga tupurdim!

Mening baqiriq-chaqirig'imdan karavotda yotgan o'g'ilcham uyg'onib ketib, yig'lab yubordi. Asal uni qo'liga olgan edi, bola battarroq qichqira boshladi.

— Qo'rqoqsiz, — dedi Asal sekingina, lekin qat'iy qilib.

— Nima-a! — deya g'azabdan o'zimni tutolmay musht o'qtalganicha unga tashlandim, qo'l ko'tarishga ko'tardim-u, ammo urishga jur'at etolmadim. Uning hayratlanib boqib turgan shahlo ko'zlari meni tang qoldirdi. Men uning chaqnab turgan ko'z qorachiqlarida o'zimning dahshatli va burishib-tirishib ketgan turqimni ko'rib turardim.

Uni qo'pollik bilan bir chetga siltab yuborib, eshik tomon shiddat bilan borib, uni taraqlatib yopganimcha tashqariga chiqib ketdim.

Tashqari allaqachon yorishib qolgan edi. Kunning yorishib ketgani menga qattiq ta'sir qildi; kecha bo'lib o'tgan hamma qilmish-qidirmishlarim menga yanada mudhish, yanada xunuk bo'lib ko'rinar, o'zimni bir umr tuzatib bo'lmaydigan xato qilib qo'ygandek his qilardim. Hozircha birgina najot yo'li bor bo'lib, bu ham bo'lsa loaqal mashinadagi yukni joyiga eltib qo'ymoq zarur edi. U yog'iga nima qilishni bilmayman...

Orqaga qaytishda uyga kirib o'tmadim. Asal bilan janjallashib qolganimdan emas. Usiz ham mulzam edim. Hech kimga ko'rinmaslikka va hech kimni ko'rmaslikka urinardim. Boshqalarni bilmayman-u bunday hollarda yolg'iz bo'lishni va boshimga tushgan tashvishni boshqalarga sezdirmaslikni istardim. Kimga keragi bor buning? Agar qo'lingdan kelsa, hamma kulfatlaring ado bo'lguncha sabr-toqat qil, chida...

Kechasi yo'lovchilar tunaydigan uyda tunab qoldim. Tuni bilan uxlayolmay alahsirab chiqdim. Tushimda dovonda pritsepni qidirib yurgan emishman. Uning izlari bormishu o'zi yo'q emish. Har tomonga zir yugurib, pritsep qayoqqa g'oyib bo'ldi, kim olib ketdi, deb so'rab-surishtirib yurganmishman. Men qaytayotganimda u haqiqatan ham o'sha bexosiyat yerda — turgan joyida yo'q edi. Faqat izlari bor edi, xolos. Qaytarib olib ketishibdi. Keyin bilsam, pritsepni avtobazaga Alibek sudrab kelgan ekan.

Pritsep orqasidan o‘zim ham ertalab avtobazaga yetib keldim. Shu kunlar ichida qorayib ketibman, kabina yoniga qadab qo‘yilgan kuzatuv oynachasiga qarab o‘zimni o‘zim tanimay qoldim.

Avtobazada hayot odatdagicha edi. Faqat mengina, go‘yo begona kishilardek, mashinani darvoza tomon iymanibgina haydab kelib, sekingina hovliga kirib bordim va mashinani garajdan narirokda, bir chekkada to‘xtatdim-da, kabinadan chiqmay o‘tiraverdim. Atrofga ko‘z yugurtirib chiqdim. Odamlar ishlarini yig‘ishtirib qo‘yishib, har tomondan menga qarab tikilib turishardi. Eh, qani endi lip etib qayrilsang-u boshing oqqan tomonga qochib qolsang. Biroq hech yoqqa qochishning iloji yo‘q edi. Kabinadan chiqishga to‘g‘ri keldi. Bor jasoratimni to‘plab, hovlidan yurib, dispetcherxona tomon yo‘l oldim. O‘zimni xotirjam tutishga, shaxdam qadam tashlashga urinar-dim, ammo aslida esa saf tortib turgan kishilar oldidan o‘tayotgan gunohkor soldatdek yurib borardim. Hammaning meni xo‘mrayib kuzatib turganini sezib turardim. Hech kim meni chaqirmadi ham, men bilan salomlashmadi ham. Ularning o‘rnida bo‘lganimda, ehtimol men ham shunday qilgan bo‘lardim.

Ostonaga qoqilib ketdim. Go‘yo yuragim ham qoqilib ketgandek bo‘ldi: eh, Xadicha haqida o‘ylamabman, uni sharmanda qildim! Endi nima deymen unga?

Koridorda nafasimni rostlab, peshonamdagi terni artdim. Boshimni ko‘tarib, u yoq-bu yoqqa qarasam, ro‘paramda devoriy gazetamiz «Chaqmoq» sahifasidagi plakat menga tikilib turardi. «Uyat senga!» deb yirik harflar bilan yozib qo‘yilgan so‘zlar ostida tog‘ orasida qoldirib ketilgan pritsep tasvirlangan edi...

Men teskari o‘girildim. Yuzlarim shapaloq yegandek lovillab yonardi. Dispetcherxonaga kirdim. Xadicha telefonda nimanidir gaplashayotgan edi. Meni ko‘rib gapidan to‘xtab, trubkani joyiga osib qo‘ydi.

— Ma! — deb badbaxt yo‘llanmani stolga otdim. Xadicha achingan qiyofada menga qaradi. Faqat shallaqlik qilib yig‘lab yubormasa bo‘lgani deb o‘yladim.

«Hozir emas, keyin, bo‘lak biror yerda!» — deb yolvordim ichimda. U ham meni tushundi, hech narsa demadi.

— Shovqin ko‘tarishdimi? — deb so‘radim sekin. Xadicha bosh irg‘ib qo‘ydi.

— Hechqisi yo‘q! — dedim g‘ijinib, uning ruhini ko‘tarish uchun.

— Seni katta yo‘ldan olishdi, — dedi u.

— Olishdi? Butunlaymi? — dedim kulimsiragan bo‘lib.

— Butunlay olishmoqchi edilar — remontga... Ammo yigitlarimiz sening yoningni olishdi. Hozircha ichki reyslarga o‘tkazishdi. Boshliqqa uchra, seni chaqirtirishgan edi.

— Bormayman! Mensiz o‘zlari hal qilishaversin. Pushaymon qilmayman...

Men xonadan chiqdim. Boshimni quyi solganimcha, koridordan arang chiqib ketdim. Kimdir menga peshvoz kelardi. Men unga yo‘l berib, o‘zimni chetga oldim. Bu Alibek edi. U moyga belangan qo‘llarini ham artmay garajdan kelayotgan ekan. Men uning yonboshidan o‘tib ketmoqchi edim, ammo Alibyok yo‘limni to‘sdi.

— Yo‘q, shoshma! — deb meni burchakka qisdi. Ko‘zlarimga tikilib, g‘azab bilan shivirladi: — Xo‘sh, ishlar qalay, azamat? Isbotladingmi? Itfe‘lligingni ko‘rsatding!

— Ishimiz jo‘nashib ketsin devdim-da, — deb po‘ng‘illadim men.

— Yolg‘on!

— Nima yolg‘on?

— Yolg‘iz o‘zing shuhrat qozonmoqchi bo‘lding! O‘zing uchun tirishding! Biroq muhim ishni barbod qilding. Mana endi, shulardan keyin ham pritsep bilan yurish mumkinligini isbotlab ko‘r-chi! Ahmoq! Shuhratparast!

Ehtimol, bu so‘zlar mening o‘rnimda boshqa odam bo‘lganida aqlini yig‘ib olishga majbur etarmidi, ammo menga endi baribir edi: o‘z fikrimni hali ham isbotlab, maqsadga erishishim mumkinmi, yo‘qmi, bunga befarq qarardim. Agar men shu paytgacha o‘zimcha ich-etimni yeb yurgan bo‘lsam, endi shu daqiqadan boshlab kishilarning achchiq tazyiqlarini va menga nafrat bilan

qarashlarini butun vujudim bilan his qila boshladim. Men go‘yo ularning ko‘ziga o‘zimning shon-shuhratimni orttirishga urinuvchi shuhratparast bir kimsa bo‘lib ko‘rinayotgan edim. Haqiqatda esa bu mutlaqo shunday emasdi. Ammo fakt faktligicha qoladi.

— Chetroq tur! — deb nariga itardim Alibekni. — Sensiz ham yuragim siqilib turibdi!

Eshikka chiqdim. Sovuq, izg‘irin shamol hovli sahnidagi qorni uchirib o‘ynardi. Odamlar men tomonga ko‘z qirini tashlashib, yonimdan jimgina o‘tib ketishardi. Nima qilish kerak? Mahkam tugilgan mushtlarimni cho‘ntagimga tiqib, darvoza tomon yurdim. Muzlab qolgan ko‘lmakchalar oyoq ostida oyna singari chirsillab sinardi. Oyog‘imga tavot moyidan bo‘shagan bankacha to‘g‘ri kelib qoldi. Jonim boricha uni darvozadan ko‘cha tomon tepib yubordim-da, o‘zim ham ortidan boraverdim.

Kun bo‘yi shaharcha ko‘chalari bo‘ylab daydib yurdim, kimsasiz huvillab yotgan pristanda tentiradim. Issiqko‘lda po‘rtana quturib, qirg‘oqqa bog‘lab qo‘yilgan barjalar suv betida chayqalib-qalqib yotardi.

Bir mahal qarasam, suv transporti boshqarmasining choyxonasiga kelib qolibman. Yolg‘iz o‘zim deraza yoniga borib o‘tirdim. Oldimda — stol ustida og‘zi ochilgan bir shisha aroq bilan tarelkada qandaydir gazak turardi. Birinchi stakanni ichishim bilanoq kayfim taraqqiy bo‘lib, oyog‘im ostiga anqov kishilardek termilib o‘tirardim. Mening ko‘nglim ham zangori tutunga cho‘mib, mast-alastlarning pala-partish gaplariga to‘lgan shu choyxona singari xira va g‘ash edi.

— Nega g‘amgin ko‘rinasan, yigit? — bexosdan boshim uzra kimningdir yoqimli va xiyol istehzoli ovozi eshitildi. Boshimni arang ko‘tardim. Yonimda Xadicha turardi.

— Ha, bir o‘zing icha olmayapsanmi? — deb iljayib yonimga o‘tirdi u. — Qani, birga ichaylik bo‘lmasa!

Xadicha stakanlarga aroq quyib, bittasini menga surib qo‘ydi.

— Ol! — dedi u, go‘yo biz bu yerga anchayin o‘tirish va ichish uchun kelgandek, g‘urur bilan hayosizlarcha ko‘z qisib.

— Sen nimaga suyunyapsan o‘zi? — deb so‘radim norozi ohangda.

— Nima, yig‘laymi bo‘lmasa? Sen turganda menga boshqa narsaning keragi yo‘q, Ilyos! Men seni sabrli, chidamli deb o‘ylagan edim. Kel, nima bo‘lsa bo‘lar! — deb sekingina kulib qo‘ydi u va yonimga yaqinroq surildi, qop-qora nozli ko‘zlarini suzib, qo‘lidagi stakanni cho‘qishtirdi.

Biz ichdik. Men papiros tutatdim. Ko‘nglim bir oz yorishgandek bo‘ldi: kuni bo‘yi birinchi marta jilmayishim edi.

— Qoyilman senga, Xadicha! — dedim va uning qo‘lini qisdim.

Darvoqe, Xadicha o‘sha kecha juda ochilib ketgan edi.

Keyin ko‘chaga chiqdik. Qosh qorayib qolgan edi. Ko‘l tarafdan esayotgan sho‘x shamol daraxtlarni va chiroqlarni tebratib o‘ynardi. Oyoq ostimizdagi yer ham unga taassuf qilgandek chayqalardi. Xadicha qo‘ltig‘imdan tutib, meni yetaklab borardi, u mehribonlik bilan yoqamni ko‘tarib qo‘ydi.

— Men sening oldingda aybliman, Xadicha! — dedim o‘z gunohim va minnatdorchiligimni yashira olmay. — Ammo shuni bilib qo‘y, men seni hech kimga xafa qildirib qo‘ymayman... Hammasiga o‘zim javob beraman...

— Bularni unutilib yuborasan, jonginam! — dedi u. — O‘zing ham tinib-tinchimagansan-da... Doim qayoqqadir yelib yugurganing-yugurgan. Men bo‘lsam senga achinaman. O‘zim ham ilgari shunaqa edim. Hayotdan ilgarilab keta olmayсан, undan nasib qilganini ol... Taqdir bilan o‘ynashib nima qilasan...

— Bu har kimning tushunchasiga bog‘liq! — deya e‘tiroz bildirdim, so‘ngra o‘ylab ko‘rib: — Ehtimol, sen haqdirsan... — deb qo‘ydim.

Biz Xadicha yashaydigan uyning shamolga teskari tomonida to‘xtadik.

— Mana, uyga ham yetib keldim! — dedi u.

Men ketmoqchi bo‘lardimu, biroq u yerdan sira jilolmasdim. Endi ikkimiz o‘rtamizda bir-birimizni

bog‘lab turuvchi qandaydir bir narsa bor edi. Xadichaning samimiyligi, menga nisbatan hamdardligi va uning oldida o‘zimni qarzdor kishidek sezayotganligim darhol ketishimga yo‘l bermayotgan edi. Buning ustiga, hozir yolg‘iz qolib, yotoqxonaga borishdan ham cho‘chiyotgan edim. Haqiqatan u hozir juda ochilib ketgan bo‘lsa ham ba‘zida shunday zahar bo‘lib qoladiki, undan o‘zingni beixtiyor chetga tortishga harakat qilasan.

— Nega o‘ylanib qolding, jonginam? — deb so‘radi Xadicha. — Charchadingmi, yo‘ling olislik qilyaptimi?

— Hechqisi yo‘q, bir amallab yetib olaman. Xayr. U qo‘limni ushlab ko‘rib:

— Vuy-y, muzlab qolibsana! To‘xta, isitib qo‘yay! — dedi-da, qo‘limni paltosi ostiga yashirib, qattiq ko‘ksiga bosdi. Men qo‘limni tortib olishga, qizning bu qaynoq mehr-muhabbatiga qarshilik ko‘rsatishga jur‘at eta olmadim. Qo‘lim ostida uning yuragi go‘yo ko‘pdan orziqib kutib yurgan o‘z ulushini talab qilayotgandek dukillab urardi. Ha, darvoqe, men mast edim, ammo hech narsani tushunmaydigan, sezmaydigan darajada uchib qolgan emasdim, albatta. Men sekingina qo‘limni tortib oldim.

— Ketdingmi? — deb so‘radi Xadicha.

— Ha.

— Xo‘p, xayr! — deb Xadicha xo‘rsindi-da, qayrilib, eshik tomon tez yurib ketdi. Qorong‘ida eshikning «taq» etib yopilgani eshitildi. Men ham yo‘lga tushdimu, biroq bir necha qadam yurganimdan so‘ng to‘xtadim. Bir mahal qarasam, yana o‘sha eshikchaning oldiga kelib qolibman, buning qanday bo‘lganini o‘zim ham bilmayman. Eshikni itardim. Xadicha meni shu yerda kutib turgan ekan. U bo‘ynimga tashlandi, lablarimdan o‘pib, mahkam quchoqlab oddi.

— Oxiri qaytding-a! — deb pichirladi u, so‘ngra qo‘limdan ushlab, uyiga yetakladi.

Yarim tunda uyg‘ondim, ancha vaqtgacha qaerda ekanligimni bilolmay yotdim. Boshim qattiq og‘rirdi. Biz bir karavotda yonma-yon yotardik. Badani iliqqina, yarim yalang‘och Xadicha pinjimga kirib olgandi. U yelkam uzra bir maromda tinchgina nafas olardi. Men o‘rnimdan turib, darhol bu yerdan ketmoqchi bo‘ldim. Sal qimirlab qo‘ydim. Xadicha ko‘zlari yumukdigicha meni quchoqlab oldi. U silliq, yum-yumaloq tizzasini kaftimga qo‘ydi.

— Ketma! — deb shivirladi qulog‘imga. So‘ngra boshini ko‘tarib, qorong‘ida ko‘zlarimga tikildida, entikib-entikib pichirlay boshladi: — Endi sensiz yashay olmayman! Sen menikisan! Har vaqt ham meniki eding! Boshqa hech narsani bilmayman, bilishni ham istamayman! Meni sevsang bo‘lgani, Ilyos! Sendan boshqa narsa talab qilmayman... Ammo sendan voz kecha olmayman, tushunyapsanmi, o‘z orzularimdan voz kecha olmayman! — deb yig‘lab yubordi. Uning ko‘z yoshlari yuzimga yumalab tusha boshladi.

Men qoldim. Tongga yaqin uyquga ketdik. Qarasak rosa uxlabmiz. Tashqarida kun yorishib ketgan edi. Tez kiyindim, yoqimsiz, tashvishli bir his yuragimni siqib noxush qilardi. Yo‘l-yo‘lakay kalta po‘stinimni kiyib, shoshilib hovliga chiqdim, po‘stinimning tugmalarini qadarkanman, o‘zimni «lip» etib ko‘cha eshikka urdim. Tevarak-atrofga nazar tashladim, devorning muyulishidan mallarang tulki tumoq kiygan odam to‘ppa-to‘g‘ri men tomonga kelaverdi. Eh, uni ko‘rgani ko‘zim, otgani o‘qim yo‘q-da! Jontoy ishga ketayotgan edi, u bu yerga yaqin joyda yashardi. Ikkovimiz ham bir lahza serrayib qoldik. Men o‘zimni ko‘rmaganlikka soldim. Shartta burildim-da, avtobazaga qarab ketverdim. Jontoy orqamdan ma‘nodor yo‘talib qo‘ydi. U orqamdan qorni g‘arch-g‘urch bosib kelmoqda edi. Uning bu shiddatli g‘arch-g‘urch odimlashida qanchalik zaharxandalik, birovning baxtsizligidan sevinish borligi ravshan anglashilib turardi. Biz to avtobazaga qadar shu taxlitda oldinma-keyin yurib keldik.

Men avtobazaga kiraverishdagi yo‘lakka kelganda qadamimni tezlashtirdim va garajga burilmay, to‘g‘ri idoraga qarab ketdim. Koridorning biror yerida to‘xtab, sal nafasimni rostlab olishim kerak edi.

Bosh injenerning kabinetidan odamlarning gangir-gungur ovozlari xiyol eshitilib turardi. Bu yerda odatdagidek ertalabki qisqa yig‘in o‘tmoqda edi. Agar pritsep voqeasi odamlar xayolidan ko‘tarilib

ketgan bo'lsa edi, hozir bu yerga jon deb kirgan bo'lardim. Qani endi men ham kirib deraza tokchasigami, boshqa yergami chiqib olib, oyoqlarimni chalishtirgancha papi-rosimni chekib, huzur qilib o'tirsam, yonimda o'tirgan hamkasabalarim bilan u yoq-bu yokdan gaplashsam, ertalabki naryadni eshitsam, shofyorlarning ish sohasidagi biror arzimagan narsa yuzasidan beg'araz so'kishlarini va tortishuvlarini tinglab o'tirsam... Shu paytgacha bular inson uchun shunchalik zarur, shunchalik aziz ekanini hech tasavvur etmagan ekanman. Garchi shunday bo'lsa-da, shofyorlarning ko'zlariga ko'rinishga jur'at eta olmasdim. Ko'rqqanligimdan emas, yo'q, qo'rqqoqlik qilganim yo'q. Meni ko'proq o'sha muvaffaqiyatsizlikdan g'azablanish, umidsizlikka tushish va ular oldida behayolarcha ko'rsatgan botirligim, ojiz qaysarligim tashvishlantirayotgan, yana bularning ustiga-ustak, Xadicha bilan tasodifan tunab qolganim meni iztirobga solayotgan edi. Odamlar ham mening qilmishimni hali-beri unutmaydiganga o'xshaydi. Ichkarida xuddi mening haqimda so'z borardi. Avval ichkaridan eshilib turgan gaplarga e'tibor bermadim. Ammo birdan kimningdir g'azab bilan baqirib gapirayotgan tovushi eshitila boshladi:

— Bu qanday bemazagarchilik! Uni sudga berish kerak, sizlar bo'lsangiz uni xaspo'shlab o'tiribsizlar! Tag'in ba'zilar uyalmay-netmay, to'g'ri o'ylabdi, deb uni himoya qilishyapti! Axir pritsepni dovonga tashlab kelibdi-ku!..

Uni boshqa ovoz bo'ldi:

— To'g'ri! Bunaqalarning ko'pini ko'rganmiz. Aql o'rgatishga juda usta. Shuhrat orttirmoqchi bo'libdi, ko'ngli mukofot istab qolibdi. Qarang, avtobazaga yaxshilik qilmoqchi emish! Biroq hammasi chappasidan ketdi!

Odamlar tortisha boshladi. G'ovur-g'uvur zo'rayib, hech narsani anglab bo'lmay qoldi. Men nari ketdim, tirqishdan gap poylashni o'zimga ep ko'rmadim. Yo'llanma olish uchun dispatcherxonaga qarab yo'naldim.

— Men qayoqqa boraman? — deb so'radim o'sha kuni navbatchilik qilayotgan qizdan.

Hozircha meni avvalgi joyimda qoldirishibdi. Aftidan, hali mening masalam uzil-kesil hal etilmagan ko'rinadi.

Koridor bo'ylab orqaga qaytdim. Shofyorlarning xonadan gur etib tashqariga chiqayotganlarini eshitib, qadamimni tezlatdim. Ular hamon vag'ir-vug'ur gaplashishardi. Alibek yo'l-yo'lakay kimgadir qizishib uqtirardi.

Pritsepga tormozlarni o'zimizda o'rnatamiz. Kompessorda shlangni sug'urib tashlab, o'rniga kolodkani joylashtirish uncha qiyin ish emas-ku! Anovi Ilyosmi? Ilyos, to'xta! — deb chaqirdi u meni.

Men to'xtamay, garajga qarab ketaverdim. Alibek menga yetib oldi-da, yelkamdan ushlab tortdi.

— Uh, seni qara-ya! Tushunyapsanmi, axir ishontirdim-da! Tayyorgarlik qilaver, Ilyos! Sherik bo'lib borasanmi? Sinab ko'ramiz! Pritsep bilan!

Mening dilim ranjidi: meni yomonotliqdan qutqarmoqchi bo'libdi, omadsiz o'rtog'ini shatakka olar emish! Sherik emish! Men uning qo'lini yelkamdan siltab tashladim:

— Pritsepingdan o'rgildim!

— Namuncha zarda qilasan. O'zingdan ko'r! Men senga shunchaki gapirayotganim yo'q — biz uncha-muncha narsalarni o'ylab qo'ydik, odamlar bilganlarini aytishdi, qolaversa, dovonda tashlab kelgan pritsepingni o'zim tortib kelganman... Biron ish chiqib qolsa kerak...

— Qilsang, o'zing qilaver, meni o'z holimga qo'y, bor.

— Qo'ysang-chi, shuncha jinnilik qilganing yetar. Ishni yarim yo'lda tashlab ketish yaxshi emas! Ha, rostdanam, unutayozibman. Volodka Shiryaev senga hech narsa demadimi?

— Yo'q, uni ko'rganim yo'q. Nima edi?

— Iya, bu qanaqasi bo'ldi! Qayoqlarda yuribsan o'zing? Asal yo'lga chiqib, kim ko'ringandan seni so'raydi, xavotir olib o'tiribdi! Sen bo'lsang!..

Turgan yerimda oyoqlarim chalishib ketdi, yurak urishim xuddi to'xtab qolayozgandek o'zimni shu qadar og'ir sezdimki, hatto o'limimga ham ming marta rozi bo'ldim. Alibek bo'lsa yengimdan tortib,

hamon pritseplar uchun yasaladigan qandaydir moslamalar va yana allanimalar haqida tushuntirardi. Jontoy bir chekkada quloq solib turardi.

— O‘z holimga qo‘ysang-chi! — deb qo‘limni tortib oldim. — Mendan nima kerak senlarga? Sudga bo‘lsa sudga beringlar! Shu yog‘i ham yetar! Hech qanday pritsepning keragi yo‘q menga! Hech kimga sherik ham bo‘lmayman! Tushundingmi?

Alibekning qovog‘i osildi, peshonasi tirishdi:

— O‘zing boshlab, o‘zing o‘t qalab, endi birinchi bo‘lib dumingni xoda qilib qochmoqchimisan? Shunaqami?

— Qanday tushunsang, shunday tushunaver! — dedim-da, shartta burilib, garaj tomon ketdim.

Mashina oldiga keldim, qo‘llarim qaltirardi, nima qilishni bilmasdim. Nima uchundir mashina ostidagi chuqurga sakrab tushdim-da, sal o‘zimni bosib olish uchun terib qo‘yilgan g‘ishtlarga yonboshladim.

— Menga qara, Ilyos! — tepamdan shivirlagan ovoz eshitildi.

Boshimni ko‘tarib qaradim: bunisi yana kim bo‘ldi! Tumoq kiyib olgan Jontoy menga ayyorona tikilganча chuqur tepasida xuddi qo‘ziqorindek cho‘nqayib o‘ti-rardi.

— Uni juda boplading-da, Ilyos! — dedi u.

— Kimni?

— Alibekni-da, aktivistni! Naq nishonga urding! Darrov nafasi o‘chdi-qoldi, bo‘lmasa bu novator quloqni batangga keltirardi.

— Xo‘sh, sening qanchalik ishing bor?

— Nima ishim borligini o‘zing ham tushunib turgan bo‘lsang kerak. Biz shofyorlarga pritsepning keragi yo‘q. Uning oqibati qanday bo‘lishini bilamiz: birortasi ishlab chiqarish normasini oshiradi, yo‘lni qisqartadi, keyin hammalarning o‘sha ilg‘or darajasiga ko‘tarilinglar deyiladi-yu, biroq yuk tashish uchun to‘lanadigan haqni kesib qoladilar. Xo‘sh, kim o‘z cho‘ntagiga zarar keltirishni istaydi? Bir kunlik shuhrat, obro‘ kimga kerak? Biz sendan xafa bo‘layotganimiz yo‘q. Ha, ko‘ngling to‘q bo‘lsin...

— Biz deganing kimlar? — deb so‘radim undan bamaylixotir bo‘lishga intilib. Ammo birdan bosib kelgan g‘azabdan yuragim siqilib ketdi: — Mashinani shatakka olib ketayotganimda nega nafasingni chiqarmay o‘tib ketganingni endi angladim! Olisni ko‘zlabсан-u, ammo tumshug‘ing ostidan narini ko‘rolmabsan, seningcha, boshqalar hech narsani tushunmaydi. O‘zingcha meni ahmoq deb o‘ylayapsan shekilli! Biz deganing senmi? — deb so‘radim yana.

— Faqat mengina emas, — dedi Jontoy ko‘zlarini pirpiratib.

— Yolg'on, mag‘zay, bit! Seni deb qasddan pritsep bilan yurganim bo‘lsin! Tanimda jonim bor ekan, aytganimni qilaman. Sen bilan ana o‘shanda gaplashaman. Qani, tuyog‘ingni shiqillatib qol-chi!

— Hay-hay, haddingdan oshma! — deb o‘dag‘ayladi Jontoy. — Sening ham qanaqaligingni yaxshi bilamiz... Biroq o‘ylab ko‘r... Anoviga kelsak, davring kelganda yurib qol...

— He seni!.. — deb jahl ustida qichqirib yubordim-da, joni qahrim bilan.jag‘iga tushirdim.

U xandaq chekkasiga qanday o‘tirgan bo‘lsa, shundayicha orqasiga ag‘anab tushdi. Tumog‘i ham uchib ketdi. Men xandakdan mushukdek sakrab chiqdim-u unga tashlandim. Ammo Jontoy o‘rnidan turib olgandi, u o‘zini chekkaga olib qochib, butun hovlini boshiga ko‘tarib dodlay boshladi:

— Bezori! Kazzob! Musht bilan qo‘rqita olmaysan meni! Sening ham adabingni berib qo‘yadigan kuch topilar! Haddingdan oshma, zararkunanda!..

Har tomondan odamlar yugurib kela boshladilar. Alibek ham chopib keldi.

— Nima gap? Nega urding uni?

— Haqiqat uchun! — deya battarroq baqira boshladi Jontoy. — Haq gapni yuziga aytganim uchun! Pritsepni o‘g‘irlagan ham o‘zi, dovonda ag‘darib tashlab ketib, ishni barbod qilgan ham o‘zi, yana boshqalar vijdonan uning xatosini tuzatmoqchi bo‘lishsa, u tumshuqqa soladi! Endi bu ishdan manfaatdor emas, chunki obro‘ va shon-shuhratni qo‘ldan boy berib qo‘ydi!..

Alibek men tomon yurdi. Rangida qoni yo‘q, oppoq oqarib ketgan, g‘azabdan tutilib-tutilib gapirardi.

— Ablah! — deb ko‘kragimdan itarib yubordi u. — Alam qilganidan dovon uchun qasd olyapsanmi? O‘ylama, sensiz, qahramonlarsiz ham ishlay olamiz!..

Men indamay turaverdim. Biron narsani tushuntirib beradigan holim yo‘q edi hozir. Jontoyning haddan tashqari surbetlarcha aytgan yolg‘on-yashiq so‘zlaridan shunchalik iztirobga tutpgan edimki, hatto biron og‘iz so‘z aytolmay qoldim. O‘rtoqlarim menga o‘qrayib turishardi. Jontoy bo‘lsa labidagi qonni tumog‘i bilan artib, hamon o‘kirardi.

Men mashinaga sakrab chiqdim-da, avtobazadan tashqariga haydab ketdim.

Yo‘lda ichib oldim. Ta‘bim juda xira edi. O‘zimga nisbatan bo‘lgan qahr-u g‘azabni bartaraf eta olmas va so‘nggi kunlarda bo‘lib o‘tgan hamma qilmishlarimni unuta olmas edim. Asalni eslasam, vijdon azobida yana qiynalardim.

Dastlabki yo‘l bo‘yidagi magazinchalardan biriga kirib chiqdim, foydasi bo‘lmadi, so‘ngra yo‘l-yo‘lakay yana bir to‘xtab, to‘la stakanni paqqos urdim. Shundan keyingina sal yengillashdim. Ko‘priklar, yo‘l bo‘yidagi belgilar va qarshidan kelayotgan mashinalargina ko‘z o‘ngimdan lip-lip o‘tib borardi. Ko‘nglim ancha yorishgandek bo‘ldi. «Eh! — deya o‘ylardim o‘zimcha. — Bo‘lganicha bo‘lar. Senga nima yetishmaydi, mashinangni haydab yuribsan, bo‘ldi-da, Xadichaning bu ishlarga nima daxli bor, senga u nima yomonlik qildi, boshqalardan uning qaeri kam? Yoshgina, chiroyli, dilbar ayol, bo‘lsa. Seni jon-dilidan yaxshi ko‘radi. Sen uchun har narsaga tayyor, sen bo‘lsang, u haqida bo‘lmag‘ur turli xayollarga borib yuribsan. Axir u bilan o‘tkazgan tuning yomon bo‘ldimi. Yaxshilikni bilmagan ahmoq!»

Kechqurun uyga qaytib keldim. Kalta po‘stinimni bir kiftimga kiyib olganimcha, eshik oldida gandraklab turibman: men ba‘zan rulni boshqarish oson bo‘lsin uchun o‘ng yengimni yechib olardim. Bu bolaligimdan odat bo‘lib qolgan, bolalar bilan tosh otib, kimo‘zar o‘ynaganimizda ham shunday qilardim...

Asal ko‘zi tushishi bilan menga otildi. Ammo qay ahvoldaligimni ko‘rib qo‘rqib, hayron bo‘lib turib qoldi.

— Sizga nima bo‘ldi, Ilyos? — So‘ngra gap nimada ekanligini angladi shekilli: — Voy, nega turibsiz? Charchadingizmi, sovqotdingizmi? Qani, yechining! — dedi.

Asal yordamlashmoqchi bo‘lib qo‘lini cho‘zdi, biroq churq etmasdan uning qo‘lini o‘zimdan nariga surib qo‘ydim. Nomus qilayotganimni qo‘pollik bilan bekitishga to‘g‘ri keldi. Qoqinib-surilib borarkanman, nimanidir taraqlatib tepib yubordim-da, o‘zimni gurs etib stulga tashladim.

— Biror narsa bo‘ldimi, Ilyos? — dedi Asal menga yaqinlashib kelarkan, mast-alast ko‘zlarimga tashvish bilan tikilib.

— Nima, sen hali bilmaysami? — deb boshimni quyi soldim; yaxshisi, uning yuziga qaramayin. Men, Asal hozir o‘pkalab, takdirdan noliy boshlaydi, deb kutib turardim. O‘zimni oqlamay, har qancha koyisa ham tinglashga tayyor edim. Ammo u go‘yo uyda yo‘kdek churq etmasdi. Men sekingina ko‘z qirimni tashladim. Asal orqasini o‘girgancha deraza yonida turardi. Garchand uning yuzini ko‘rmayotgan bo‘lsam ham iztirob chekayotganini va ko‘zlarida yosh miltillab turganini sezdim. Unga juda rahmim kelib ketdi, yuragim ezila boshladi.

— Bilasanmi, Asal, men senga bir narsani aytmoqchi edim, — deb gap boshladim jur‘atsizlik bilan. — Shuni aytmoqchimanki! — nafasim bo‘g‘zimga tiqilib ortiq so‘zlay olmadim. Qilgan gunohimga iqror bo‘lishga yuragim dov bermadi. Yo‘q, u mendan buni hech qachon kutmagan, ayta olmayman. Unga rahmim kelgandi, ammo bekor qilgan ekanman. O‘sha daqiqada o‘zimni-o‘zim yenga olmadim. — Biz, ehtimol, bu yaqin-orada sizlarnikiga, ovulga bora olmasak kerak, — deb gapni boshqa yoqqa burdim. — Keyinchalik vaqt-soati bilan borarmiz... Hozir bundan ko‘ra zarurroq ishlar bor...

— Xo‘p, mayli! Keyinroq borarmiz, shoshadigan joyi yo‘q! — dedi Asal va ko‘z yoshlarini artib,

ol-dimga keldi. — Hozir bu hakda o‘ylamay qo‘ya qoling, Ilyos. Hammasi yaxshi bo‘lib ketadi. Yaxshisi, o‘zingizni o‘ylang. Juda o‘zgarib qoldingiz. Sizni hech tushuna olmay qoldim, Ilyos.

— Xo‘p, bo‘pti! — deb uning gapini bo‘ldim, yuraksizlik qilib qo‘yganimdan jahlim chiqib. — Charchaganman, uyqum kelyapti.

Men yolg‘on-yashiq so‘zlarni yanada ko‘proq gapirib qo‘ymaslik, oradagi sof sevgi ko‘zqusiga dog‘ tushirib qo‘ymaslik uchun tezroq yotib uxlashim kerak edi. Asal ham uni-buni so‘rab boshimni qotirib o‘tirmasdi. Men voqeani bir boshdan oqizmay-tomizmay aytib bermoqchi bo‘lib, bir necha bor hozirlandimu, biroq oradan vaqt o‘tgan sari iqror bo‘lishdan uzoqlasha bordim. Bilsam, hammasining o‘z mavridi — vaqt-soati bor ekan. Kayfim tarqalgach, bo‘lib o‘tgan voqealarni unga endi hech qachon ochiqchasiga gapirib bera olmasligimni tushundim. Nega bundayligini o‘zim ham bilmasdim.

Oradan bir kun o‘tgach, qaytishda dovonning narigi tomonida Alibekni uchratib qoldim. U pritsep bilan kelayotgan ekan. Do‘lan ishg‘ol etilgan edi.

Alibek meni ko‘ra solib, yurib kelayotgan yerida kabinaning o‘ng eshigidan sakrab tushdi-da, qo‘l silkiy boshladi. Men tezlikni kamaytirdim. U yo‘lda behad xursand va g‘olibona turardi.

— Salom, Ilyos! Buyoqqa chiq, chekishamiz! — deb qichqirdi u.

Men unga yaqinlashib tormoz berdim. Alibekning kabinasida yoshgina yigitcha — ikkinchi shofyor o‘tirardi. Mashinaning g‘ildiraklariga zanjirlar o‘rab bog‘langan. Pripeplarda pnevmatik tormoz. Buni men darhol payqagan edim. Biroq to‘xtamadim. Menga juda alam qilgan edi. Uddasidan chiqibsan — qoyil! Lekin meni tinch qo‘y.

— To‘xta, to‘xta! — deb Alibek orqamdan yugura boshladi. — Ishim bor, to‘xta, Ilyos! Eh, shayton, senga nima bo‘ldi?.. Xo‘p, mayli! o‘zing bilasan...

Men mashinani tezlatdim. Qichqirma. Bizning bir-birimizda hech qanday ishimiz yo‘q. Mening ishim allaqachon rasvo bo‘lgan. Yaxshi qilmadim, eng yaqin do‘stim Alibekdan ajraldim. Axir u haq edi, hamma narsada haq edi, buni endi tushunib yetdim. Ammo o‘sha paytda mening qanchalik asablarimni buzgan, qanchalik umrimni sarflagan narsaga u alam qilarli darajada juda tez va juda oddiy yo‘l bilan erishganligini kechira olmasdim.

Alibek chuqur mulohazali va jiddiy yigit edi. U hyoch qachon dovonga menga o‘xshab partizanlik qilib bormasdi ham. Bunaqangi harakatlar uning tabiatiga yot edi. Uning kuch-quvvati, e‘tibori ham xuddi mana shunda edi. U mashinani sherik bilan birga haydab to‘g‘ri qildi. Ular mashinani yo‘lda navbatma-navbat haydashlari, dovonni yangi kuchlar bilan qo‘lga kiritishlari mumkin edi. Dovonda hal etuvchi narsa — motor, iroda va inson qo‘llari. Buning ustiga, Alibek bilan sherigining manzilga borib kelishda bekor ketadigan vaqti deyarli ikki marta qisqarar edi. Bularning hammasini u hisobga oldi, mashina kompressoridan pritsepga bir vaqtda harakat qila oladigan tormoz o‘rnatdi. U eng oddiy narsani — zanjirlarni ham unutmadi, ular bilan oldingi g‘ildiraklarni tang‘ib qo‘ydi. Xullas, u faqat «ura» qichqirig‘i bilan emas, balki shay bo‘lib, to‘la qurollangan holda dovonga hujum qildi. Ana shu yo‘sinda Do‘landan mashinalar pritseplar bilan o‘tadigan bo‘lib qoldi.

Alibekdan keyin dovondan boshqalar ham pritseplar bilan yurishga kirisha boshlashdi. Xdmmasi emas, albatta, ammo odatdagidek har bir ishda ham asosiy narsa uning boshlanishida-da, axir. Bu orada mashinalarning soni ham ortib qolgandi, qo‘shni avtobazadan yordam yuborishgandi. Bir yarim hafta davomida kechayu kunduz Tyan-Shan traktida mashinalarning guvillashi tinmadi. Xullas, qanchalik og‘ir, qanchalik mashaqqatli bo‘lmasin, biznikilar xitoylik ishchilarning iltimosini belgilangan muddatda ado etishdi, ularni uyaltirib qo‘yishmadi. Men ham ko‘pchilik qatori ishladim. Bularni, endi hamma ishlar iziga tushib, oradan shuncha yillar o‘tib ketgandan keyingina aytyapman. O‘sha qizg‘in kunlarda esa men egarda hali mustahkam o‘tira olmas va hayot otini ham unchalik boshqara olmasdim...

Dovon ortida Alibek bilan uchrashganimizdan so‘ng avtobazaga kelganimda, kech kirib qolgan edi. Yotoqxonaga qarab yo‘l oldim, ammo yo‘l-yo‘lakay markaziy ko‘cha tomon burildim. Yana choyxonaga. O‘sha kunlarda mening hushdan ketguncha ichib, o‘lgudek mast bo‘lgim, loaqal bir lahza

bo'lsa ham hamma-hammasini unutib, toshdek qotib uxlagim kelardi. Men o'zimni zo'rlab bo'lsa ham juda ko'p ichdim, ammo aroq menga deyarli ta'sir etmadi. Men choyxonadan battar xafa bo'lib, g'azabim qaynab chiqdim. Tun yarmida shaharchada daydib yurdim va nima qilayotganimni o'ylab-po'ykab o'tirmasdan Beregovaya ko'chasiga, Xadichaning uyiga qarab qayrildim. U ham meni kutib o'tirgan ekan.

Keyin ham ahvol ana shunday davom etaverdi. Men ikki olov o'rtasida qolgandim. Kunduzlari ishda, avtobazada qolgan kechalarim esa darrov Xadichanikiga yugurib qolardim. Oyog'im unikiga tortib turardi, u bilan o'zimni xotirjam va erkinroq his qilardim. U yerda go'yo o'zimdan, odamlardan va haqiqatdan yashiringandek bo'lardim. Nazarimda yolg'iz Xadichagina meni tushunadigandek va sevadigandek tuyulardi. Uyimga kelganimda esa iloji boricha tezroq jo'nab qolishga harakat qilardim. Asal, aziz Asalginam! Agar u o'zining oqko'ngilliligi va sofdilligi bilan meni uydan tobora uzoqlashtirayotganini bilsa edi. U shu fazilatlari bilan meni tezroq ketish uchun bahona topishga majbur qilardi, chunki unga munosib emasligimni, men uchun u qilgan barcha narsalarga o'zimning sazovor emasligimni ko'ra-bila turib bu yerda ortiq tura olmasdim. Men uyga bir necha bor mast bo'lib keldim. Ammo u biror marta ham ta'na qilmasdi. Hali-haligacha uning menga nisbatan shunday munosabatda bo'lganini tushuna olmayman: bo'shligi, irodasizligidanmi yoki aksincha, o'ta bardoshlilik va insonga nisbatan ishonchi tufaylimi? Ha, u albatta mening o'zimni qo'lga olishimni, muvaffaqiyatsizliklar ustidan g'olib kelishimni va yana avvalgi holimga qaytishimni kutar, bunga ishonar edi. Ammo undan ko'ra meni koyigani, bor haqiqatni vijdonan aytib berishga majbur etgani yaxshiroq edi. Ehtimol, Asal mening yuragimni o'rtab tirnayotgan narsalar faqat ishdagi ko'ngilsizliklarga emasligini bilganida, mendan javob talab qilgan bo'larmidi?.. U shu kecha-kunduzda mening hayotimda nimalar sodir bo'layotganini tasavvur eta olmasdi. Men esa unga juda achinardim, yurak sirlarimni ochishni doim galga solardim. Natijada, shu taxlitda ish ko'rib, uning oldida, muhabbatimiz oldida, oilamiz oldida bajarishim lozim bo'lgan burchimni ado etishga ulgura olmay qoldim.

So'nggi marta uchrashuvimizda Asal meni quvonch bilan, shavq-zavq bilan kutib oldi. Yuzlari gulgun ochilib, ko'zlari tabassumdan porlar edi. U kalta po'stinim va etigimni yechirmasdan oq to'g'ri ichkariga sudradi.

— Buni qarang, Ilyos! Samad endi tippa-tik turyapti!

— Rostdanmi? Qani u?

— Huv ana — stol tagida!

— Polda emaklab yuribdi-ku!

— Mana hozir ko'rasiz! Qani, o'g'lim, qanday turishingni dadangga bir ko'rsatib qo'y! Qani tur, tura qol, Samad!

Samad undan nima istayotganliklarini tushungandek bo'ldi. U stol ostidan quvonib emaklab chiqdi-da, karavot yonida to'xtadi, uni ushlab, zo'rg'a tikka turdi. U jilmayib, nozik oyoqlarida bir oz kalovlanib turdida, keyin o'shanday jilmayganicha «gup» etib polga o'tirib qoldi. Chopib borib, uni quchoqlab oldim-da, badanidan yoqimli sut hidi anqib turgan go'dakni bag'rimga bosdim. Xuddi Asal kabi naqadar qadrdon va aziz edi bu hid.

— Sekinroq, Ilyos, nafasi qaytib ketadi! — deb Asal quchog'imdan Samadni tortib oldi. — Xo'sh, endi nima deysiz? Qani, endi yechining. U tez kunda kattakon bo'lib qoladi, shunda oyisi ham ishga boradi. Hammasi o'rniga tushadi, hammasi yaxshi bo'lib ketadi, shundaymasmi, o'g'ilcham? Siz-chi, — deb Asal kulimsirab, ma'yus ko'zlari bilan menga boqdi. Men stulga o'tirdim. U o'zining mana shu bir og'iz so'zi bilan so'nggi kunlar ichi aytmog'chi bo'lib yurgan, lekin aytolmay yuragida saqlab kelayotgan barcha gaplarini bayon etganini payqadim. Bu so'zlarda iltijo ham, ta'na ham, umid ham mujassamlashgan edi. Men o'sha ondayoq unga bor gapni so'zlab berishim yoki tezroq bu yerdan chiqib ketishim zarur edi. Yaxshisi, keta qolay. U behad baxtiyor edi va hech narsadan shubhalanmasdi. Men o'rnimdan turdim.

— Men ketdim, — dedim.

— Qayoqqa? — deya seskanib ketdi Asal. — Bugun ham qolmaysizmi? Loaqal choy ichib olsangizchi.

— Ilojim yo‘q. Ketishim kerak, — deb to‘ng‘illadim men. — O‘zing bilasan, hozir ish juda qistov...

Yo‘q, meni uydan haydayotgan narsa aslo ish emas edi. Vaholanki, yo‘lga ertalab chiqishim kerak edi.

Qorong‘ida mashina yoniga kelib, kabina o‘rindig‘iga o‘zimni gurs etib tashladim va alamimdan ingrab yubordim, motorni yurgizish uchun kalitni o‘z o‘rniga tushira olmay, ancha vaqtgacha timirskilab o‘tirdim. So‘ngra yo‘lga chiqdim, derazalarda miltillab turgan chiroqlar orqada qolib, to ko‘zdan g‘oyib bo‘lguncha haydab bordim. Darada, ko‘prikdan o‘tishim bilanoq mashinani yo‘ldan chetga burib, butazorda to‘xtatib, chiroqlarini o‘chirdim. Shu yerda tunashga ahd qildim. Cho‘ntagimdan papiros oldim. Guturt qutisida bittagina gugurt cho‘pi qolgan ekan. U lov etib yondiyu, o‘chib qoldi. Papirosni ham qutichaga qo‘shib kabina oynasidan uloqtirib yubordim, boshimga kalta po‘stinni tortib, oyoqlarimni yig‘ishtirganimcha o‘rindiqa bukchayib yotib qoldim.

Qop-qorong‘i va bahaybat tog‘lar ustida oy xiragina nur sochib turardi. Darada shamol hazin guvillar, ochilib turgan kabina eshigini u yokdan-bu yoqqa tebratar edi. U shamolda ohistagina g‘ijirlardi. Kabinada yotar ekanman, o‘zimning butunlay yakkayu yolg‘izligimni, odamlardan, oilamdan va avtobazadagi o‘rtoqlarimdan ajralib qolganligimni hali hech qachon hozirgidek chuqurroq sezmagani edim. Bundan buyon bu taxlitda hayot kechirish mumkin emas edi. O‘zimga-o‘zim so‘z berdim: safardan avtobazaga qaytib kelishim bilanoq, Xadicha bilan gaplashaman, undan meni kechirishini, ikkovimiz o‘rtamizda bo‘lib o‘tgan hamma narsalarni unutilishini iltimos qilaman. Shunday qilsam, vijdonan haqqoniy va to‘g‘ri ish tutgan bo‘laman.

Biroq hayot bu fikrimni boshqachasiga hal etdi. Men shunday bo‘lishini hech qachon o‘ylamagan va kutmagan edim. Oradan bir kun o‘tgach, ertalab dovondagi bazaga yetib kelganimda, uyda hech kim yo‘q edi. Eshik lang‘illab ochilib yotardi. Dastlab Asal biron yoqqa: suvgami, o‘tingami chiqqan bo‘lsa kerak, deb o‘yladim. U yoq-bu yoqqa qaradim. Xonada hamma narsa ivirsib yotardi. Olov yoqilmagan, qora pechkadan qandaydir yoqimsiz sovuq urib turar, uy huvillab yotardi. Samadning karavoti yoniga bordim — bo‘m-bo‘sh.

— Asal! — deb shivirladim dahshat aralash. «Asal!» — deb shivirlab aks sado berdi devorlar. Men eshikka o‘kdek otilib chiqdim.

— Asal! — deb qichqirdim hovlida turib. Hech kim javob qilmadi. Qo‘ni-qo‘shnilarimiznikiga yugurdim, benzinkolonkaga chopib bordim, hech kimdan aniqroq javob ololmadim. Odamlarning aytishicha, kecha bolasini tanishlarinikida qoldirib, o‘zi kun bo‘yi qayoqqadir ketibdi va tunda qaytib kelibdi. «U voqeadan xabar topib ketib qolgan!» — degan dahshatli xayoldan cho‘chib ketdim.

Umrimda hali hech qachon Tyan-Shan tog‘laridan mashinani o‘sha, men uchun baxtsiz bo‘lgan kundagidek tez haydamagan bo‘lsam kerak. Men nuqul qaerdadir anovi muyulishdan keyin yoki anovi darada, yoki yana qaerdadir yo‘lda unga yetib oladigandek bo‘laverdim. Go‘yo burgutdek parvoz qilib, ketib borayotgan mashinalarni quvib yetardim va ularga yonma-yon kelib mashinaga tormoz berardim-da, kabina va kuzovlarga ko‘z yugurtirib chiqib, shofyorlarning so‘kish-koyishlari ostida mashinani yana ilgarilab yeldirib borardim. Men shu vaziyatda radiatordagi suv qaynab ketmaguncha uch soatlar chamasi mashinani beto‘xtov yeldek uchirib haydadim. Kabinadan sakrab tushdim-da, radiator ustiga qor socha boshladim, so‘ngra yo‘l yoqasidagi pastlikdan suv olib chiqqani yugurdim. Suvni darhol quydim. Radiatordan bug‘ ko‘tarilar, mashina esa poygadan chiqqan o‘dek ufurardi. Rulga endi o‘tirmoqchi ham edimki, Alibekning qarshidan kelayotgan avtopritsepiga ko‘zim tushib qoldi. Quvonib ketdim. Garchand biz gaplashmay, salomlashmay yurgan bo‘lsak ham mabodo Asal ularnikida bo‘lsa, baribir u buni menga aytishi kerak-ku. Men yo‘lga yugurib chiqib, qo‘limni ko‘tardim-da:

— To‘xta, to‘xta, Alibek! To‘xta! — deb qichqirdim.

Rulni boshqarib borayotgan navbatchi yigit Alibekka savol nazari bilan qaradi. Alibek esa xo‘mrayganicha teskari burilib oldi. Mashina to‘xtamasdan o‘tib ketdi. Mashina g‘ildiraklaridan ko‘tarilgan qor to‘zoni orasida qolib, ancha vaqtgacha qo‘limni ko‘targancha turib qoldim. So‘ngra yuzimni artdim. Mayli, olmoqning bermog‘i bor-ku, axir! Biroq hozir undan xafa bo‘ladigan darajada emas edim. Demak, Asal ularnikiga bormapti. Bu ko‘nglimni battarroq g‘ash qila boshladi. U o‘z ovuliga ketgan bo‘lsa kerak, boshqa boradigan joyi yo‘q. U ota-onasi oldiga qaysi yuz bilan bordiykin va nima dedi ekan ularga?

Tezda ovulga jo‘nashim kerak.

Yukni tushirgach, avtobaza hovlisiga kirib o‘tirmadim. Mashinani ko‘chada qoldirib, hujjatlarni topshirish uchun dispatcherxonaga yugurib ketdim. Borayotib yo‘lakda Jontoy bilan to‘qnashib qoldim. Uning yonidan o‘tib ketdim, u bo‘lsa ortimdan jirkanch va hayosizlarcha tirjayib qoldi.

Halloslab dispatcherxonaning tuynukchasiga boshimni suqdim-da, Xadichaning oldiga yo‘llanmani tashladim. U menga g‘alati qilib bir qarab qo‘ydi. Uning ko‘zlaridan qandaydir bezovtalik va o‘zini gunohkordek sezayotganligi nogoh sezilib ketdi.

— Tezroq olsang-chi! — dedim men.

— Biron nima bo‘ldimi?

— Asal... uyda yo‘q, ketib qolibdi!

— Rostdanmi? — dedi ranglari oppoq oqarib ketgan Xadicha va o‘rnidan turdi-da, lablarini tishlab: — Kechir, kechir meni, Ilyos! Hammasiga men, men... — deya boshladi.

— Nimaga men-menlab qolding! Tushuntiribroq gapirsang-chi, qani, ayt barini! — deb dispatcherxo-naning eshigiga qarab otildim.

— Bularning hammasi qanday bo‘lganini o‘zim ham bilmay qoldim, gaplarim rost, Ilyos. Kecha yo‘lakda turuvchi qorovul tuynuk eshikchasini taqillatib, bir qiz kelib, seni so‘rayapti, dedi. Qorovul uni bu yerga chaqirdi-da, o‘zi chiqib ketdi. Men uni darhol tanidim. U «jimgina menga tikilib qaradi: «Shular hammasi rosti?»— deb so‘radi. Men, men esa dovdirab qolib, qo‘qqisdan: «Ha, rost. Hammasi rost. U men bilan birga!»— deb yuboribman. U cho‘chib ketib, tuynukchadan boshini shartta tortib oldi. Men esa oshimni stolga shilq etib tashlaganimcha, jinnilarga o‘xshab: «Meniki u! Meniki!» — deb ho‘ngrab yig‘lab yubordim. U koridordan yugurib chiqib ketdi, keyin uni ko‘rmadim... Kechir meni...

— Shoshma-shoshma. U qayoqdan bildiykin?

— Jontoy aytgan. O‘sha, u menga ham do‘q qilib yurardi. Uning ablahligini bilmaysanmi axir!

— Bilaman. Biroq u bu gal haqiqatni aytibdi.

— Sen, Ilyos, bor, uni qidirib top. Men endi sizlarga xalaqit bermayman. Biron yoqqa bosh olib ketaman...

Mashina meni qishki cho‘l bag‘ridan olib borardi. Yo‘lni qalin, ko‘kimtir muz qoplab yotardi. Shamol qor uyumlarining yo‘llarini tarab, ariq bo‘ylaridagi qorlarni quyun qilib uchirib, o‘zi bilan olis-olislariga olib ketardi. Uzoqdagi tog‘ etaklarida shamolda nuragan devorlar va yaproqlari to‘kilib shipshiydam bo‘lib qolgan ovul bog‘lari elas-elas qorayib turardi.

Kolxozga kechqurun yetib keldim. Mashinani menga tanish bo‘lgan xonadon oldiga kelib to‘xtatdim, nafasimni rostlab olish uchun papiros tutatdim so‘ng uning qoldig‘ini o‘chirib tashladim-da, signal bera boshladim. Ammo Asal o‘rniga yelkasiga po‘stin tashlab olgan onasi chiqdi. Men kabina eshigini ochib, zinaga tushdim va sekingina:

— Salom, opa! — dedim.

— Ha-a, senmiding! — deb g‘azab bilan javob qildi u. — Qilar ishni qilib qo‘yib, tag‘in meni opa deyishga qanday tiling bordi? Yo‘qol bu yerdan, basharang qursin. Sayoq, muttaham, lo‘li! Bolamning bosh-ko‘zini aylantirib olib qochibdi-da, yana uyalmay-netmay burnini tortib kelganini qara-ya! Benomus! El-yurt oldida sharmandai sharmisor qilding...

Kampir og‘iz ochirgani qo‘ymasdi. U meni og‘ziga kelgan achchiq so‘zlar bilan tinmay qarg‘ar edi. Uning baqiriq-chaqirig‘ini eshitib, qo‘shni hovlilardan erkak-ayollar va bolalar to‘plana boshladilar.

— Xaloyiqni chaqirmasimdan, bu yerdan tuyog‘ingni shiqillatib qol! Basharang qursin, turqingni sira ko‘rmayin! — g‘azabga to‘lgan ona po‘stinini yerga uloqtirib tashladi-da, menga tomon xezlab kela boshladi.

— Hoy, yaxshilikcha jo‘nab qol bu yerdan! — dedi allaqanday bir kishi yo‘lga tomon qo‘lini ishora qilib dag‘dag‘a bilan.

Yo‘lga tushishdan boshqa iloj qolmagan edi. Axir meni Asal hatto ko‘rishni ham istamagandan keyin ketish kerak edida. Mashinamga tosh va tayoqlar otila boshladi. Bolalar meni ovuldan ana shunday haydab qolishdi. Nega shunday qilishdi ekan? Ehtimol, ular meni bu kampirni haqorat qilib, xafa qilgan deb o‘ylashdimikin? Yoki biron kallakesar deb o‘ylashgan bo‘lsa kerak...

O‘sha tuni ko‘l bo‘yida uzoq daydib yurdim. Oy nurida jilolanayotgan ko‘l to‘lqin urib, o‘zini qo‘yishga joy topa olmasdi. O‘, Issiqko‘l, mangu qaynoq ko‘l! O‘sha tun muzdek sovuq eding, iltifotsizlik bilan qarshi olgan eding. Men to‘ntarilib yotgan qayiq ustida o‘tirarlim. Qirg‘oqdagi sayozliklar sari o‘rkach-o‘rkach bo‘lib yopirilib kelayotgan to‘lqinlar zarb bilan etiklarimning qo‘njiga urilar va pishqirib yana orqaga qaytar edilar.

So‘ng allakim menga yaqinlashib keldi-da, yelkamga sekingina qo‘lini qo‘ydi. Bu Xadicha edi.

* * *

Bir necha kundan keyin biz birga Frunze shahriga jo‘nab ketdik. Anorxoy dashti yaylovlarini o‘zlashtirish bo‘yicha qidiruv ishlari olib borayotgan ekspeditsiyaga men shofyor, Xadicha ishchi bo‘lib o‘rnashdik. Mana shunday qilib yangi hayot boshlandi.

Ekspeditsiya bilan birgalikda Anorxoy cho‘lining ichkarisiga, naq Balxash bo‘ylarigacha yetib bordik. Agarda undan ham olislarga borib qolganimizda ham baribir, orqaga qaytmagan bo‘lardim. O‘tmish bilan aloqani uzadigan bo‘lgandan keyin bir umrga uzmoq kerak.

Dastlabki paytlarda dard-alamimni ish bilan yengdim. Ish esa istagancha topilardi. Uch yildan ortiqroq vaqt ichida butun Anorxoy dashtini kezib chiqdik, quduqlar qazidik, yo‘llar o‘tkazdik, yo‘l ustida bazalar qurdik. Xullas, hozirgi Anorxoy baland-past adirlardan iborat bo‘lib, yovshan bilan qoplanib yotgan va hatto kishi kuppa-kunduzi adashib, boshi va oyog‘i qayoqda ekanligini topa olmay haftalab, oylab tentirab yuradigan ilgarigi yovvoyi dasht emas. Hozir u yerlar madaniy dam olish joylari, uylar va qo‘sharlari bo‘lgan chorvadorlar o‘lkasiga aylangan. Don ekishadi, hatto chorva uchun pichan tayyorlashadi. To‘g‘ri, hali Anorxoyda qo‘l urilmagan ishlar ko‘p, biz shofyorlarni bo‘lsa qo‘yavering, ularning ishi hamma vaqt boshidan ortib yotadi. Biroq men u yerdan qaytib keldim. Hali ko‘p yerlari noobod, odamlar kam yashaydigan dashtda yashash og‘irligidan yoki bo‘ronli qishda, yo‘lsiz cho‘lda tentirab yurish qiyin bo‘lganligi uchun emas. Bu qiyinchiliklarning bari vaqtinchalik narsa, albatta. Agar inson mustahkam o‘rnashib olsa, cho‘lni o‘ziga bo‘ysundira oladi, u yerga o‘zi ham ko‘nikib qoladi, cho‘lni ham o‘ziga moslashtira oladi. Xadicha ikkimiz qiyinchiliklardan qo‘rqmasdik, turmushimiz ham yomon emas edi, bir-birimizni hurmat qilardik. Ammo hurmat boshqayu, muhabbat boshqa. Agar biri sevib, ikkinchisi sevmasa, unda bu ham, menimcha, ko‘ngildagidek haqiqiy turmush bo‘lolmaydi. Yo inson o‘zi shunday tuzilganmi, yo faqat men tabiatan shunaqamanmi, bilolmadim, harqalay, menga doimo bir narsa yetishmasdi, uning o‘rnini ish bilan ham, do‘stlik bilan ham, seni sevguvchi ayolga nisbatan e‘tibor va g‘amxo‘rliging bilan ham almashtirib yoki o‘rnini to‘ldirib bo‘lmasdi. Men Asalning oldiga borishga yana bir bor urinib ko‘rmay, shoshma-shosharlik qilib ketib qolganim uchun ko‘pdan beri ich-ichimdan o‘kinib yurardim. Anorxoyda o‘tkazgan keyingi yarim yil mobaynida bo‘lsa Asal va o‘g‘ilchamni sog‘inib yurak-bag‘rim ezilib ketdi. Tunlari uxlay olmay chiqardim. Samadning kulib, nozik oyoqchalarida zo‘rg‘a tik turgani ko‘zimga ko‘rinaverardi.

Uning iliq tafti va go‘daklarga xos mayin hidini go‘yo butun umrga singdirib olgandayman. Qadrdon Tyan-Shan tog‘lari, mavjlanib yotgan moviy Issiqko‘l, ilk va so‘nggi muhabbatimni topgan tog‘ etaklaridagi jonajon dashtlar meni o‘ziga tortardi. Xadicha bularning hammasini bilardi, biroq men uni hech narsada ayblamaganimdek, u ham meni biron narsada ayblamas edi. Nega ham ayblardik? Biz birga yashay olmasligimizni nihoyat tushungan edik.

O‘sha yili Anorxoyga bahor erta keldi. Adirlarni qoplab yotgan qorlar tezda erib, kunlar isib, o‘t-o‘lanlar ko‘kara boshladi. Dashtga jon kira bordi, u issiqlik va namlikni emib bug‘lanib yotardi. Tunlari havo shishadek musaffo bo‘lar, osmonda yulduzlar charaqlardi.

Biz parmalash vishkasi yonidagi chodirda yotgan edik. Har vaqtdagidek uyqu kelmasdi. Kutilmaganda allaqayoqlardan parovozning qichqirgan ovozi zo‘r-bazo‘r eshitilib, cho‘l sukunatini buzdi. Uning bu tomonlarga qay tarzda yetib kelganini aytish qiyin. Qozoq temir yo‘li bizdan dasht bo‘ylab yarim kunlik yo‘l narida. Yoki menga bu tovush shunchaki eshitilgandek bo‘ldimi, bilolmayman. Biroq yuragim «jiz» etib ketdi. U meni yo‘lga chorlardi. Shunda men:

— Bu yerdan ketaman, Xadicha, — dedim.

— To‘g‘ri, Ilyos. Ajralishimiz kerak, — dedi u. Biz ajralishdik. Xadicha Shimoliy Qozog‘istonga, qo‘riq yerlarga jo‘nab ketdi. Eh, xudo, uning baxtiyor bo‘lishini chin yurakdan istardim. Men Xadichaning ko‘nglidagi odamini topishiga, balki o‘zi ham sezmay-bilmay turib uni izlab yurgan yigit bilan uchrashishiga ishongim kelardi. U birinchi eridan yolchimadi. Unga ko‘ngilsiz bo‘lib, ajralishib ketdi. Shuningdek, men bilan ham o‘z baxtini topolmadi. Agar men haqiqiy, chinakam sevgi nima ekanligini, sevish va sevilishning ma‘nosini to‘la anglab yetmaganimda, ehtimol, u bilan turmush qurib ketgan bo‘lar edimmi?.. Darvoqe bu shunaqangi narsaki, uning nega bunday bo‘lishi keragu unga o‘zgacha bo‘lishi mumkin emasligini izohlashga o‘zlik qilib qolasan kishi.

Xadichani stantsiyagacha olib borib, poezdga o‘tqazib yubordim va to orqada qolib ketmagunimcha vagon bilan yonma-yon chopib boraverdim. «Safaring xayrli bo‘lsin. Xadicha, oramizda o‘tgan yaxshi-yomonni unut!» — deb shivirlab qoldim so‘nggi marta.

Turnalar Anorxoy osmonidan janubga tomon uchib borardi, men esa shimolga, Tyan-Shan tomon borardim...

* * *

Manzilga yetib keldimu hech qaerda to‘xtamasdan, to‘ppa-to‘g‘ri ovulga jo‘nadim. Chamadonimni rayon mehmonxonasida qoldirdim. Yo‘lovchi mashina ham juda qulay kelib qoldi: u toqqa, geolog-razvedkachilar huzuriga ketayotgan ekan. Men kuzovda borar ekanman, hech narsa haqida o‘ylamaslikka urindim, butun vujudimni bir vaqtda ham qo‘rqinch, ham quvonch chulg‘ab olgan edi. Biz tog‘ etagidagi dasht yo‘lidan, Asal bilan uchrashgan o‘sha qadrdon yo‘ldan ketayotgan edik. Ammo u endi ilgarigi torgina qishloq yo‘li emas, balki shag‘al yotqizilgan, beton ko‘priklari va yo‘l belgilariga ega bo‘lgan keng va tep-tekis ko‘cha bo‘lib ketibdi. Men hatto avvalgi oddiy yo‘ldan asar qolmaganiga bir oz achingandek bo‘ldim. Mashinam tiqilib qolgan ariqni, Asal o‘tirgan o‘sha xarsang toshni ham taniyolmay qoldim.

Ovulga yetmasdanoq kabina tepasini qoqa boshladim.

— Nima gap? — deb boshini chiqarib so‘radi shofyor.

— To‘xtat, tushaman.

— O‘rta yo‘lda-ya? Hozir yetamiz-ku.

— Rahmat! Yaqin qoldi, — deb magpinadan yerga sakrab tushdim. — Buyog‘iga piyoda bora qolarman. — U mening qayoqqa va nega kelayotganimni qayoqdan bilsin. Pul uzatdim.

— Qo‘y! — dedi u. — Shofyorlardan, hamkasabalardan olmaymiz.

— Ushla buni, shofyorligim peshonamga yozib qo‘yilgani yo‘q-ku.

— Yurish-turishingdan sezib turibman.

— Xo‘p, mayli, ketaver bo‘lmasa, salomat bo‘l! Mashina yo‘lga tushdi, u hovlilar ortidagi ko‘chaga kirib ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi. Men esa es-hushimni yig‘ishtirolmay hamon yo‘l ustida turardim. Shamolga chap berib sigareta tutatdim. Sigaretani labimga keltirar ekanman, barmoqlarim dir-dir titrardi. Bir necha bor bosib-bosib, ichimga tortdim-da, so‘ngra g‘ildirak iziga tashlab toptab, yo‘lga ravona bo‘ldim. «Mana, yetib ham keldim», deb g‘o‘ldiradim o‘z-o‘zimga. Boshqa aytadigan gapim ham yo‘q edi. Yuragim fikr-xayollarimni bosib ketmoqchidek gurs-gurs urar, go‘yo bir narsani bolg‘alayotgandek qulog‘im shang‘illardi.

Ovul ajabtovur o‘zgarib, xiyla kengayib qolibdi, yangidan solingan ko‘pgina shifer tomli binolar paydo bo‘libdi. Ko‘chalarga simyog‘ochlar o‘rnatilib, simlar tortilibdi, kolxoz boshqarmasi binosi oldidagi simyog‘ochda radio gapirardi. Bolalar maktabga chopqillab ketishyapti. Ulardan sal kattaroq bolalar esa universitetni bitirgan yosh o‘qituvchilari bilan (bu ko‘krigidagi znachogidan ko‘rinib turardi) bir gala bo‘lishib, allanimalar haqida o‘zaro gaplashib borishardi. Ehtimol, ularning orasida menga tosh va tayoqlar otib qolgan bolalar ham bordir. Mayli, hechqisi yo‘q, o‘sha kezlarda hali ular yosh bola emasmidi.

Garchand meni bu yerda hech kim tanimasa ham, birov sezib qolmasin deb ko‘chaning bir chekkasidan shoshib borardim.

Mana o‘sha sambittolli va paxsa devorli hovli. To‘xtab, nafasimni rostdladim. Qo‘rquv va tashvishdan badanim muzlab, ko‘cha eshigi tomon qat‘iyatsizlik bilan yurib boraverdim. Taqillatdim. Qo‘lida portfel ko‘targan qiz chopib chiqdi. Bu — menga tilini ko‘rsatib qochgan o‘sha qizcha edi. Endi u maktabga boradigan bo‘lib qolibdi. Qiz shoshilib turardi. U menga hayron bo‘lib qaradi-da:

— Uyimizda hech kim yo‘q! — dedi.

— Hech kim yo‘q?

— Ha, oyim lesxozga mehmon bo‘lib ketdi... Dadam traktorlarga suv tashiyapti.

— Asal-chi, qaerda u? — deb qo‘rqa-pisa so‘radimu shu zahotiyoyq og‘zim qaqrab ketayotganini sezdim.

— Asal? — deb ajablandi qiz. — Asal allaqachon ketib qolgan...

— Keyin hech kelmadimi?

— Har yili pochcham bilan birga keladi. Oyim uni juda yaxshi kishi deb maqtaydi.

Qizdan bo‘lak hech narsa haqida surishtirib o‘tirmadim. U maktabiga chopib ketdi, men esa orqaga qaytdim.

Bu yangilik meni shu qadar dovdiratib qo‘ydiki, uning kimga va qachon turmushga chiqqani endi menga baribir edi. Bilib nima ham qildim? Biroq o‘tgan yillar orasida nima uchundir Asal boshqa birovga turmushga chiqib ketgandir, degan fikr hech qachon xayolimga ham kelmagan edi. Axir shunday bo‘lishi ham mumkin edi-ku. Hech qanday dom-daraksiz bir necha yillar qoramni ko‘rsatmay ketganimdan keyin, hammani qo‘yib meni kutib o‘tirarmidi...

Ovuldan chiqiboq, hech qanday mashinani kutib o‘tirmasdan, to‘g‘ri yo‘l yoqalab ketaverdim. Agar biror mashina quvib yetganida ham uni to‘xtatmas edim. Har qalay, biron yoqqa yurishim kerak edi, qayoqqa bo‘lsa ham — dunyoning narigi chekkasiga bo‘lsa ham menga baribir edi endi.

Men bir vaqtlar Asalni olib ketgan yo‘ldan borardim. Ammo yo‘l burungicha emas — yaxshilab shibbalanib, shag‘al yotqizilgandi, Faqat dashtgina ilgarigicha: atrofda qop-qora shudgoru o‘rib olingandan keyin qolgan sarg‘ish poyalar ko‘zga tashlanardi. Bepoyon dasht issiqko‘lning nurli hoshiyadek ajralib turgan uzoq qirg‘oqlarini yorib kirib, tog‘ yonbag‘irlaridan tortib to ufqqa qadar yastanib yotardi. Qorlar erib, yalang‘ochlanib qolgan yer nanga to‘yib ko‘pchib yotardi. Allaqayoqlarda traktorlar tarillab, bahorgi shudgorlash boshlab yuborilganidan darak berardi.

Rosa xuftonda rayonga yetib keldim, tunni mehmonxonada bir amallab o‘tkazdim-da, ertalab avtobazaga borishga ahd qildim.

Qayoqqadir, o‘zga o‘lkalarga ketishdan endi foyda yo‘q edi. Hamma orzu-istaklarim barbod bo‘lib, hammasidan mahrum bo‘lgan edim. Endi shunchaki yashash-u ishlashdan o‘zga iloj qolmagan edi —

uyog‘i nima bo‘lishini kim bilsin.

Tyan-Shan traktidan mashinalar odatdagidek turnaqator tizilishib u yoqdan-bu yoqqa qatnab turardi, biroq men o‘zimizning avtobaza mashinalaridan birontasida ketishni ma’qul ko‘rdim. Mana, tanish mashinalardan biri yaqinlashib kelmoqda. Qo‘l ko‘tardim.

Kabinada o‘tirgan shofyor hadeganda meni payqamay qoldi. Katta tezlik bilan kelayotgan mashina g‘izillab o‘tib ketdi-yu, biroq shu zahotiyiq taqqa to‘xtadi. Men chamadonimni qo‘lga oldim. Shofyor kabinadan chiqdi. Bunday qaragam, polkdoshim Ermak, u stajirovkani armiyada mening qo‘limda o‘tagan edi. Ermak o‘sha kezlarda hali yoshgina yigitcha edi. U menga qarab jimgina jilmayib turardi.

— Tanimayapsanmi?

— Serjant... Ilyos! Ilyos Aliboev! — Nihoyat esladi u.

— Xuddi o‘zi! — deb iljaydimu, ammo o‘zimga juda alam qilib ketdi, odamlar zo‘r-bazo‘r tanigandan keyin, juda o‘zgarib ketibman-da.

Biz yo‘lga tushdik. U yoqdan-bu yoqdan gaplashib bordik, armiyada xizmat qilgan yillarimizni esladik. Ishqilib, mening turmushim haqida gap ochib, surishtirib qolmasa bo‘lgani, deb cho‘chib turardim. Ammo Ermak, aftidan, hech narsadan xabarsizdek ko‘rinardi. Men biroz tinchlandim.

— Uyga qachon qaytding? — deb so‘radim men.

— Ishlayotganimga mana ikki yil bo‘ldi.

— Alibek Jonturin qaerda?

— Bilmadim. Men kelsam, u ketib qolgan ekan. Aytishlaricha, Pomirning allaqaeridagi avtobazada bosh mexanik bo‘lib ishlayotgan emish.

«Qoyilman, Alibek! Qoyilman senga, do‘stim! Puxta yigitsan!» — deb undan behad xursand bo‘ldim. Demak, oxiri o‘z maqsadiga erishibdi-da, u armiyada xizmat qilib yurgan kezaridayoq avtomobil va yo‘l texnikumida sirdan o‘qib yurgan edi. U institutni ham sirdan tugatishni orzu qilib yurardi.

— Boshliqlaring Omonjo‘lovmi?

— Yo‘q, yangi odam. Omonjo‘lov ministrlikka ko‘tarilib ketdi.

— Seningcha, qalay, meni ishga olisharmikin?

— Nega endi olishmasakan, olishadi, albatta. Birinchi klass shofyorsan, axir armiyada ham yaxshilar qatorida eding-ku.

— Qachonlardir shunday edim, — deb to‘ng‘illadim men. — Jontoyini-chi, bilasanmi uni?

— Bizda unaqa odam yo‘q. Hech qachon eshitmaganman ham.

«Ha, avtobazada ozmuncha o‘zgarishlar bo‘lmapti...» — deb xayolimdan o‘tkazdim. Keyin so‘radim:

— Pritseplar bilan ishlash qalay? Dovondan olib o‘tyapsizlarmi ?

— Ha, bemalol o‘tib yuribmiz, — dedi u e‘tiborsizgina. — Yukning qanaqaligiga bog‘liq. Zarur bo‘lsa tirkab olishadi-yu, ketishaveradi. Hozir mashinalar juda baquvvat emasmi...

Bu pritseplar menga naqadar qimmatga tushganini u bilmasdi. Anorxoy dashtida ishlab yurgan kezarimda ham bu hodisa haqida ko‘p bosh qotirardim. Bu ishda birgina men aybdormanmi yoki yana qandaydir bo‘lak sabablar ham bormikin? Agar bunday o‘ylab qaralsa, bu juda oddiy, uncha bosh qotirib o‘tiradigan ish emas edi. Qanchalik og‘ir va qanchalik qiyin bo‘lmasin, Do‘landan pritsep ulab o‘tish mumkin ekanligi oxiri isbotlandi-ku, endilikda, agar zaruriyat tug‘ilib qolsa, bemalol olib o‘tilyapti-ku. Ammo bari balo shundaki, biror yangilik o‘zining ishda qo‘llanilishini talab etayotgandek, eshigingni qoqib turgan taqdirda ham o‘z vaqtida sezib ololmaymiz. Nega odamlar mening taklifimga shunchalik ishonchsizlik bilan qarashdi? Bu taklifni tog‘ sharoitida amalga oshirish haqiqatan ham qiyinligidan tashqari, yana bizning trassada mashinalardan foydalanish va yuk tashish qonun-qoidalari instruktsiyasi ham bor edi, unda dovondan pritsep ulab o‘tish man etilgandi. Xudo biladi, bu instruktsiya qachon ishlab chiqilgan ekan.

Ehtimol urushdan avval polutorkalarga moslab tuzilgandir. Bu bechora polutorka pritsep uyoqda

tursin, hatto o‘zi tep-tekis yo‘ldan arang yurardi. Endilikda hech qanday instruksiyaning hojati yo‘q edi. Yangi markali, juda baquvvat zamonaviy yuk mashinalari vujudga keldi-yu, ammo qog‘ozdagi narsalar esa to hayotning o‘zi o‘chirib tashlamaguncha eskiligicha saqlanib kelaverdi. Mayli, bu kichkina va alohida bir masala, deylik, biroq shunga o‘xshash narsalar boshqa, yanada muhimroq va yanada kattaroq ishlarda yuz berib qolishi mumkin-ku, axir. Endi-ku, o‘rtoqlarimning yuk ortish stantsiyasidagi beodobligim uchun salkam do‘pposlamoqchi bo‘lganlaridan xafa emasman-a. Lekin o‘sha vaqtda xuddi ana shu narsa mening jahlim chiqib ketishiga va qiziq ustida hech narsani o‘ylab o‘tirmay, pritsepni dovonga olib ketishimga sabab bo‘lgan edi-da...

Xullas, o‘zimning qadrdon avtobazamga qaytdim. Birinchi kuni Ermak o‘z uyiga taklif qildi. Yaxshigina kutib oldi. Uchrashganligimiz sharafiga bir oz ichamiz, dedi. Ammo men ichmadim, ko‘pdan beri ichmasdim, ichish niyatim ham yo‘q edi.

Avtobazada ham yaxshigina kutib olishdi. Ishga qabul qilishdi, yotoqxonada yashay boshladim. Meni taniydigan oshna-og‘aynilarimning jig‘imga tegib, uni-buni so‘rab-surishtiravermaganlaridan juda xursand bo‘ldim. Ko‘rib turibdilarki, bir kimsa qayoqlardadir tentirab yurib, yana o‘z o‘rtoqlari huzuriga qaytib kelib, vijdonan halol ishlayapti — juda yaxshi. O‘tgan ishni qo‘zg‘ashning nima hojati bor? O‘zim ham hammasini unutishga, bir umrga unutishga harakat qilardim. Men bir vaqtlar oilam bilan yashab turgan o‘sha dovondagi baza oldidan o‘tib borayotib, atrofga nazar tashlamay, hatto benzinkolonkadan benzin ham olmay, g‘izillaganimcha o‘tib ketardim. U yerda bir daqiqa bo‘lsa ham ushlanib qolmaslik uchun to‘xtamasdan chetlab o‘tardim. Ammo baribir meni hech narsa qutqara olmadi, o‘zimni o‘zim alday olmadim.

Avtobazaga qaytganimga ham ancha vaqt bo‘ldi. Trassa meni o‘ziga jalb etib oldi, unga yana ko‘nikib qoldim. Mashinani har ohangga solib haydardim, motorni barcha tezliklarda va balandliklarga chiqishda sinab ko‘rdim. Qisqasi, o‘z ishimni bilardim va unga sho‘ng‘ib ketdim.

O‘sha kuni Xitoydan qaytib kelayotgan edim. Bamaylixotir, hech narsani o‘ylamay papiros chekib, rul chambaragini aylantirgancha, har tomonga nazar tashlab kelardim. Ayni bahor, tevarak-atrof kishini o‘ziga maftun etardi. U yer-bu yerga o‘tovlar tikilayotgan edi: chorvadorlar bahorgi yaylovlarga chiqishayotgan edilar. O‘tovlar uzra ko‘tarilgan ko‘kish tutunlar ko‘kka bo‘y cho‘zishardi. Shamol bezovtalanib kishnayotgan ot ovozi olib keldi. Qo‘y-qo‘zilar yo‘l yoqasida o‘tlab yurishardi. Bolalik chog‘larim esimga tushib ketdi, ko‘nglim xiyol g‘ash tortdi... Ko‘lga yaqinlashib qolganimni bilaman, birdan cho‘chib, seskanib ketdim: oqqushlar!

Shu bilan hayotimda ikkinchi marta Issiqko‘lda bahorgi oqqushlarni ko‘rishim edi. Ko‘m-ko‘k Issiqko‘l uzra oppoq qushlar gir aylanishib parvoz qilishardi. To‘g‘ri borayotib, nimagaligini o‘zim ham bilmay, mashinani yo‘ldan keskin burdim-da, xuddi o‘tgan safargidek, qo‘riq yerni kesib, ko‘lga tomon hayday boshladim.

O‘, Issiqko‘l, Issiqko‘l, qirg‘iz diyorining so‘nmas qo‘shig‘i! Nega men yana o‘sha kunni, Asal bilan suv bo‘yida, tepalikda to‘xtagan kunni esladim-a! Ha, hozir ham hammasi avvalgidek: oq-ko‘kish to‘lqinlar go‘yo qo‘l ushlab olinganday saf tortishib o‘rkach-o‘rkach bo‘lib, sarg‘ish qirg‘oqlarga mingashar edilar. Yotog‘iga yo‘l olgan quyosh tog‘lar ortiga asta-sekin botib bormoqda, etakdagi suvlar esa qontalashgandek qizg‘ish tusda tovlanardi. Oqqushlar tantanavor chag‘illashib charx urishardi. Ular birdan qanot qoqib yuqoriga parvoz qilardilaru yana qanotlarini yozib chuvillab pastga suzib tushar, suvga to‘sh urib, qat-qat halqachalar hosil qilardilar. Ha, hamma-hammasi ayni o‘sha manzaraning o‘zi-yu, ammo yonimda Asal yo‘q edi, xolos.

Hozir qaerlarda yuribsan, qizil durrachali sarvqomatim?

Ko‘l bo‘yida allamahalgacha qolib ketdim. Keyin avtobazaga qaytib keldim, undan chiqib sabr-toqatim tugab, kayfiyatim tag‘in buzila boshladi. Yuragimda qo‘zg‘algan dard-alamlarni bosish uchun yana choyxonaga bordim. Choyxonadan juda kech qaytdim. Atrof qop-qorong‘i, osmonni bulut qoplagan edi. Quvurdan otilib chiqayotgandek daradan guvillab esayotgan kuchli shamol quturib daraxtlar qaddini egib-bukar, sim-yog‘ochlardagi simlarga urilib chuvillar va mayda toshlarni kishi

yuziga keltirib urar edi. Ko‘l esa chayqalib to‘lg‘anardi. Men yotoqxonaga zo‘r-bazo‘r yetib oldimu yechinib o‘tirmasdan o‘zimni karavotga tashladim.

Ertalab boshimni ko‘tara olmasdim, sirqirab rg‘irdi. Tashqarida yurakni siquvchi qor aralash yomg‘ir shivalab yog‘ardi. Ishga borishga hafsalam kelmay, uch soatlar chamasi ag‘anab yotdim. Bunday hodisa, ya‘ni hattoki, ishning ham ko‘nglimga xush kelmayotganligi hayotimda birinchi marta sodir bo‘layotgan edi. Ammo keyin o‘zimdanda o‘zim uyalib ketdimu yo‘lga chiqdim.

Mashina majoli qurigandek imillab borardi, to‘g‘rirog‘i, o‘zimning tabiatim xira edi. Buning ustiga, havo ham aynagan edi. Qarshimdan kabinalari va bortlari qorga botgan mashinalar chiqib turardi. Demak, dovonda qor yog‘ayotgan ekan. Mayli, yog‘sa yog‘aversin, menga nima, bo‘ron turib bermaydimi, menga baribir, nimadan qo‘rqaman, nima bo‘lsa bo‘lar...

Avzoyim juda buzuq edi. Tepamda turgan ko‘zguchoqqa qarab ko‘nglim aynab ketdi: soqolmo‘ylovim o‘sib ketgan, xuddi kasaldan turgandek yuzlarim so‘lg‘in, qovog‘im shishgan edi. Yo‘lda bir oz tamaddi qilib olsam bo‘lardim, ertalabdan beri tuz totganim yo‘q, ammo ovqatga ishtaham yo‘q bo‘lsa ham ichishdan qochmasdim. O‘zingga bir marta erk berdingmi, bas, keyin to‘xtatib olish qiyin. Birinchi stakandan so‘ng ancha tetiklanib, o‘zimga keldim. Mashina ham yengil yurib borayotgandek bo‘ldi. Keyin yana yo‘lda yugurib kirib yuz gramm ichib chiqdim, keyinroq buning ustiga yana ozroq otib oldim. Yo‘l g‘irillab ortda qolib borar, oyna tozalovchi cho‘tkalar u yokdan bu yoqqa borib kelardi. Mashina bilan jangga kirib borayotgandek egilib olib, og‘zimdagi sigaretani chaynardim. Qarshidan kelib, kabina oynalariga ko‘lmak suvlarni sachratib, g‘izillab o‘tib ketayotgan mashinalarnigina ko‘rardim, xolos. Men ham tezlikni oshira bordim, kech kirib qolgan, toqqa kelganimda zim-ziyo tun edi. Mana shu yerga kelganimda aroq o‘z kuchini ko‘rsata boshladi. Madorim qurib, ko‘zim tinib, yo‘lni ko‘rish tobora qiyinlasha bordi. Kabina ichida dimiqib ketdim, ko‘nglim ayniy boshladi. Hali hech qachon bunchalik mast bo‘lmagan edim. Yuzimdan sharros ter quyilardi. O‘zimni mashinada emas, go‘yo olg‘a tomon shiddat bilan tun bag‘rini yorib borayotgan ikkala chiroq nurlari o‘rtasida o‘tirib ketayotgandek his qilardim. Nurlar bilan birgama-birga men ham goh yorug‘lik tushib turgan chuqurlikka zarb bilan otilib tushar, goh titrab-qaltirab qoyalar ustida o‘rmalovchi nurlarga tirmashib yuqoriga ko‘tarilar, goh nurlar ketidan quvlab u yoqdan bu yoqqa yugurayotgandek bo‘lardim. Har daqiqa sayin holdan toyib boraverdim. Biroq har qancha og‘ir bo‘lsa ham to‘xtamasdim, chunki ruldanda qo‘limni uzdimmi, bas, mashinani endi boshqara olmasligimga aqlim yetib turardi. O‘sha paytda dovonning qaerida borayotganimni aniq eslayolmayman. Oh, Do‘lan, Do‘lan, Tyan-Shanning haybatli beli! Senda yurish bunchalar mushkul! Ayniqsa tunda, yana men singari kayfi oshgan shofyor uchun!

Mashina allaqanday balandlikka zo‘r-bazo‘r ko‘tarildi-yu, birdaniga pastlikka, tog‘ etagiga qarab sho‘ng‘idi. Ko‘z o‘ngimda tun gir-gir aylanib, hammayoq ag‘dar-to‘ntar bo‘lib ketdi. Qo‘llarim endi menga itoat qilmay qo‘ygandi, rul chambaragidan sirg‘alib tushar, tezlik richagini tuta olmas edi. Borgan sari mashinaning tezligi oshib, pastga tomon uchib borardi. So‘ng allanimaga urildi shekilli, taraqa-turuq, sharaqlagan ovozlarda eshitildi. Chiroqlar o‘chib, ko‘z o‘ngimni zim-ziyo qorong‘ilik bosdi. Qalbimning allaqaerida: «Mana, avariya ham uchrading!» — degan fikr yalt etib ketdi.

Shu ko‘yda qancha vaqt yotganligimni bilmayman. Bir payt qulog‘imga paxta tiqib qo‘yilgandek bir ovoz arang eshitildi. «Qani, yorit-chi!» Kimningdir qo‘llari yelkamni, boshimni va ko‘kragimni paypaslab ko‘rdi. «Tirik, ammo o‘lardek mast», — dedi o‘sha ovoz. Boshqasi esa: «Yo‘lni bo‘shatish kerak», — dedi unga.

— Qani, do‘stim, sal suril-chi, rulni menga ber, mashinani chetga olaylik! — haligi qo‘l yelkamga sekingina turtardi.

Men ingrab, ruldanda zo‘rg‘a boshimni ko‘tardim. Peshonamdan qon oqardi. Ko‘kragim ezilib shikastlangan ekan, qaddimni ko‘tarishga yo‘l qo‘ymasdi. Tepamdagi kishi gugurt chaqib, yuzimga qaradi. So‘ngra yana ikkinchi marta gugurt chaqib, yana tikildi-da, qo‘ng‘ir mo‘ylovlari ostidan hayratlanib jilmaydi.

— Do‘stim, senga nima bo‘ldi! Bu qanaqasi? — derdi u xafalanib g‘amgin ohangda qorong‘ilik orasidan.

— Mashina... qattiq shikastlanibdimi? — dedim xirillab qon aralash tuflab.

— Yo‘q, unchalik emas. Faqat borayotib zarb bilan surilib ketgan-u, ko‘ndalang bo‘lib qolgan, xolos.

— Unday bo‘lsa hozir jo‘nab ketaman, yo‘lda turmayman! — deb o‘zimga itoat qilmay qo‘ygan qaltiroq qo‘llarim bilan motorni yurgizmoqchi bo‘lib startyorni bosishga urindim.

— To‘xta! — deb u meni mahkam quchoqlab oldi. — Maynabozchilik yetar. Chiq bu yoqqa. Tong otguncha uxlab ol-chi, ertaga uyog‘ini yana ko‘rarmiz...

U meni kabinadan tortib chiqardi.

— Kamol, sen yo‘l tirband bo‘lib qolmasdan mashinani chekkaga chiqarib qo‘y, keyin nima bo‘lganini aniqlarmiz! — dedi u hamrohiga, o‘zi bo‘lsa qo‘llarimni bo‘yniga solib, qorong‘ida qayoqqadir yetakladi. Biz uzoq yurdik, u odam meni jimgina yetaklab borar-di, men iloji boricha o‘zim yurishga harakat qilardim, biroq tezda toliqib qolaverdim, shunda u odam yana qo‘ltig‘imga kirib yetaklashda davom etardi. Shu yo‘sinda biz allaqanday xonadonga yetib keldik. Boyagi kishi qo‘ltig‘imdan tutib turib, uyga kirishimga yordamlashdi. Kiraverishdagi xonada kerosin chiroq yonib turardi. U kishi meni taburetkaga o‘tqazib, ustimdan kalta po‘stinimni yecha boshladi. Shundagina men uning yuziga qaradim. Uni tanidim. Bu yo‘l tuzatuvchi usta, dovonda mashinani shatakka olganimda uchrashgan o‘sha Boytemir edi. Men juda uyalib ketdim, lekin shunga qaramay, sevindim ham, endi uzr so‘rab, tashakkur izhor etmoqchi bo‘lib og‘iz juftlagan ham edimki, shu payt polga bir nima taraqlab tushdi. Men qayrilib qaradim va yelkalarimdan ulkan tosh bosib turgandek o‘rnimdan xiyol ko‘tarildim. Ostonada, sochilib yotgan o‘tinlar oldida toshdek serrayib qotib qolgan Asal turardi.

— Bu nimasi? — deb pichirladi u. «Asal!» — deb qichqirib yuborishimga sal qoldi, ammo uning yaqinlashmay, begona qiyofada tikilib turganidan og‘iz ocholmay qoldim. Uyat va nomusdan o‘t bo‘lib yonib, boshimni quyi soldim. Xonaga bir zum yurakni yorib yuborgudek og‘ir sukunat cho‘kdi. Agar Boytemir bo‘lmaganida, bilmadim, nima bo‘lardi. U hech narsa bo‘lmagandek bamaylixotir meni o‘rnimga o‘tqazdi.

— Hech narsa bo‘lgani yo‘q, Asal, — dedi u xotirjamgina. — Shofyor bir ozgina shikastlanibdi, tuzalib ketadi... Sen, yaxshisi, yod bersang bo‘lardi bizga...

— Yod? — endi uning ovozi o‘z holiga qaytgan, mayinlashgan va tashvishli edi. — Yodni qo‘shnilar olib ketishgan edi... Hozir olib chiqaman! — deya Asal es-hushini yig‘ib oldi-da, yugurib tashqariga chiqib ketdi.

Men qimir etmay, lablarimni tishlaganimcha o‘tirardim. Kayfim tarqab, bir zumda hushimga kelib qoldim... Endi chakka tomirlarim lo‘qillab ura boshladi.

— Avval yuvish kerak, — dedi Boytemir peshonamdagi shilingan joylarni ko‘zdan kechirarkan, keyin chelakni ko‘tarib tashqariga chiqib ketdi. Qo‘shni xonadan ko‘ylakchan, yalangoyoq, besh yoshlar chamasidagi bir bola mo‘ralab qarardi. U yotgan joyidan turib kelgan bo‘lsa kerak, katta-katta sinchkov ko‘zlari bilan menga termilib boqardi. Men uni darhol tanidim. Qanday taniganimni o‘zim ham bilmayman, har qalay, o‘g‘lim ekanini sezdim, qalbim sezdi buni.

— Samad! — deb shivirladim kutilmagan uchrashuvdan ovozim bo‘g‘ilib va unga qarab intildim. Shu payt ostonada Boytemir paydo bo‘ddi, men uni ko‘rib, negadir bir cho‘chib tushdim. Chamasi, o‘g‘limning otini atab chaqirganimni eshitib qolgan bo‘lsa kerak. Xuddi o‘g‘irlik ustida qo‘lga tushgandek, o‘zimni juda noqulay seza boshladim. Xijolat tortayotganimni sezdirmaslikka intilib, peshonamdagi shilingan yerni qo‘lim bilan bekitganimcha:

— Bu sizning o‘g‘lingizmi? — deb so‘radim. Nega shunaqa deb savol berdim-a? Bu xatoim uchun o‘zimni hozirgacha kechira olmayman.

— Mening o‘g‘lim! — dedi mezbonga xos xushmuomalalik bilan Boytemir. U qo‘lidagi chelakni polga qo‘ydi-da, Samadni ko‘tarib oldi. — Mening o‘g‘lim, albatta, o‘z o‘g‘lim, shunday emasmi,

Samad! — derdi u o'g'lini o'pib va mo'ylovi bilan uning bo'ynilarini qitiqlab erkalab. Boytemirning ovozida va o'zini tutishida soxtalikdan asar ham yo'q edi. Uning barcha hatti-harakatlari shunchalik tabiiy ediki, go'yo mening o'rnimda mening rolimni ado etayotgandek edi. — Ha, toychog'im, nega uxlamayapsan? Hamma narsadan xabardor bo'lsang-a, qani, o'rningga chopqilla-chi!

— Oyim qani? — deb so'radi Samad.

— Hozir keladi. Ana kelyapti. Bor endi, o'g'lim, uxla.

Asal jimgina yugurib kirdi va bizga sergaklik bilan tezgina nazar tashlab chiqdi-da, yodli shishachani Boytemirga berib, o'g'lini olib ketdi.

Boytemir namlangan sochiq bilan yuzimdagi qonni artdi.

— Birpas chadaysan endi! — deb hazillashdi u shilingan joylarimga yod surarkan va jiddiy suratda:

— Bu ishing uchun seni o'tda kuydirsa ham bo'lardi-yu, mayli, endi, mehmonimizsan-da... Mana tamom, qutulding, bitib ketadi. Asal, bizga choy qo'yib yuborsang bo'lardi.

— Hozir! — dedi Asal o'g'lini allalay turib. Boytemir polga yoyilgan kigiz ustiga ikki qavat ko'rpacha solib, yosti qo'ydi.

— Buyoqqa o'tib o'tir, — dedi u menga. — Yonboshla, bir oz damingni ol...

— Hechqisi yo'q, rahmat! — deb g'o'ldiradim men.

— O'tir, o'tiraver, o'z uyingdek bermalol o'tiraver! — deb qattiq turib oldi u.

Bularning hammasi go'yo tushimda bo'layotgandek edi. Mana hozir hammasi oshkor bo'ladi, qani endi yer yorilsa-yu, yerga kirib ketsang, degan qo'rquv va tashvishdan yuragim tars yorilib ketayotgandek edi. Chunki men bu yerga naqadar ayanchli ahvolda: mast, iflos va qonga bo'yalgan holda kelganimni payqagan edim. Uf, onam nega tuqqan ekan meni-ya!

Asal bizga qaramaslikka harakat qilib, samovarni oldi-da, tashqariga olib chiqib ketdi.

— Men hozir senga yordamlashib yuboraman, Asal! — dedi Boytemir uning orqasidan. U Asalning ketidan endi chiqmoqchi bo'lib turgan edi, Samad yana o'rnidan irg'ib turdi. Uning mutlaqo uxlagisi yo'q edi.

— Senga nima bo'ldi, Samad! — deb mehribonlik bilan bosh chayqadi Boytemir.

— Amaki, siz to'ppa-to'g'ri kinodan chiqdingizmi? — deb so'radi o'g'lim jiddiy, oldimga yaqinroq kelib.

Men uning nima hakda gapirayotganini tushunmadim, Boytemir bo'lsa xaxolab kulib yubordi.

— Voy, tentag-ey, — deb kulardi Boytemir bolaning yoniga cho'kkalab o'tirganicha. — Toza ichaklarni uzding-ku. Biz kongga kino ko'rgani borib turamiz! — dedi u menga murojaat qilib. — U ham biz bilan birga boradi.

— Ha, men kinodan chiqdim! — deb umumiy kulgiga qo'shildim.

Ammo Samad qovog'ini solib oldi-da:

— Yolg'on! — dedi.

— Nega endi yolg'on bo'larkan?

— Bo'lmasa, anov urishadigan qilichingiz qani?

— Uyga tashlab keldim...

— Menga ko'rsatasizmi, amaki? Ertaga ko'rsatasizmi?

— Xo'p, xo'p, ko'rsataman. Qani, buyoqqa kel-chi, sening oting nima, Samad-a, to'g'rimi?

— Samad. Sizning otingiz nima, amaki?

— Menikimi... — deya nafasim ichimga tushib ketdi. — Mening otim Ilyos amaki, — dedim zo'r-bazo'r.

Boytemir shoshib qoldi:

— Sizlar bu yerda gaplashib o'tira turinglar, biz hozir choy qaynatib kelamiz. — U ostonada to'xtadi. — Sen, Samad, borib yot, kech bo'lib qoldi.

— Dada, yana ozgina o'tira qolay! — deb yolvordi Samad.

— Ha, mayli! — deb rozi bo'ldi Boytemir. Samad oldimga keldi. Men uning qo'llarini siladim: u

menga o‘xshardi, juda o‘xshardi. Hatto qo‘llari ham, kulgisi ham xuddi menikiga o‘xshardi.

— Katta bo‘lganingda kim bo‘lasan? — deb so‘radim men qanday bo‘lmasin, o‘g‘limni gapga solmoqchi bolib.

— Shofyor bo‘laman.

— Mashinada yurishni yaxshi ko‘lasanmi?

— Judayam... Qo‘l ko‘tarsam, hech kim meni mashinasiga chiqarmaydi...

— Ertaga men seni o‘ynatib kelaman. Bo‘ptimi?

— Bo‘pti. Men sizga o‘zimning oshiqlarimni beraman! — U oshiqlarni olib kelish uchun narigi xonaga chopib kirib ketdi.

Deraza ortida samovar karnayidan o‘t chiqib turardi. Asal bilan Boytemir allanimalar haqida gaplashishardi. «Samadimizning nima deganini eshitganingdami, ichaging uzilardi», — dedi Boytemir quvonch bilan tarasha yorayotib. Qiziq, Asal ham aytarli biron narsa bo‘lmagandek xotirjamgina javob berdi: «Ha! U shunaqa, nimani ko‘rsa, shuni gapiraveradi!»

Samad arxar terisidan yasalgan xaltachadagi oshiqlarini pishillab ko‘tarib keldi-da, oldimga sochib tashladi:

— Tanlab oling, amaki! — deb u rang-barang bo‘yoqlarga bo‘yalgan o‘z boyligini namoyish qila boshladi.

Men esdalik uchun bittasini olmoqchi bo‘ldim-u, ammo jur‘at eta olmadim. Eshik ochilib, qaynagan samovarni ko‘tarib Boytemir kirdi. Uning ketidan Asal ko‘rindi. U choy damlaguncha, Boytemir bizning oldimizga yumaloq xontaxtani keltirib qo‘ydi-da, dasturxon yozdi. Biz Samad bilan oshiqlarni yig‘ishtirib, ularni yana xaltachaga solib qo‘ydik.

— O‘z bisotini ko‘z-ko‘z qilayapti, ah, maqtanchoq! — deb sevib tortqiladi Boytemir Samadning qulog‘idan.

Oradan sal o‘tmay biz samovar atrofida o‘tirib choy icha boshladik. Biz bir-birimizni go‘yo hech qachon ko‘rmagandek va bilmaydigandek o‘tirardik. Shuning uchun bo‘lsa kerak, o‘zimizni xotirjam tutishga, kamroq gaplashishga tirishardik. Faqat Samadgina o‘zini erkin tutardi. U Boytemirning tizzasiga chiqib olib, pinjiga tiqilganicha boshini sarak-sarak qilib o‘ynardi.

— U-uh, doim mo‘ylovingiz odamni qitiqlaydi-ya, dada! — deb tipirchilardi u va o‘zi unga yopishib chakkasini mo‘yloviga tegizar edi.

— Ehtiyot bo‘l, choyga kuyib qolasan! — deb ogohlantirdi Boytemir.

Hali bu go‘dak atrofida o‘tirgan biz kattalarning har birimiz hozir o‘z o‘y-xayollarimiz bilan band ekanligimizni fahmlamas edi. Bizning takdirimiz bugun favqulodda to‘qnashib qolishi kimningxayoliga kelibdi deysiz. Bularning hammasi nima bilan tugallanarkan?..

Boshqa odamni «dada», deb erkalanayotgan o‘z o‘g‘lim bilan yonma-yon o‘tirish menga oson deysizmi? Visolida qanchalar azob va iztirob chekkanim Asal, mening aziz Asalim ro‘paramda o‘tirgan bo‘lsa-yu, ko‘zlariga tik qarashga jur‘at eta olmasam. Qanday qilib bu yerga kelib qoldiykin u. Sevib qolib turmushga chiqdimikin? Go‘yo men unga mutlaqo begona, mutlaqo notanish kishidek, u o‘zini tanimaslikka solayotgan bo‘lsa, men buni qayoqdan bilayin axir? Nahotki u mendan shu qadar nafratlangan bo‘lsa? Boytemir-chi? Nahotki u mening aslida kim ekanligimni payqamayotgan bo‘lsa? Samad ikkimiz bir-birimizga o‘xshashimizni nahotki sezmayotgan bo‘lsa? Nega u dovonda mashinani shatakka olganimizdagi uchrashuvimizni hatto eslamadi ham? Yo unutmikim?..

Uyquga yotganimizda men o‘zimni yanada og‘irroq sezdim. Menga shu yerning o‘ziga, kigiz ustiga o‘rin solib berishdi. Men devorga qarab yotardim, chiroq piligi xiyol pasaytirilgan. Asal bo‘lsa idish-tovoqlarni yig‘ishtirmoqda edi.

— Asal! — deb chaqirdi Boytemir sekingina qo‘shni xonaning qiya ochiq turgan eshigidan.

Asal uning oldiga bordi.

— Ko‘ylagini yuvib qo‘ysang bo‘lardi, — dedi u. Asal stuldan qonga belangan katak-katak ko‘ylagimni oldi-da, yuva boshladi. Biroq shu zahotiyuq yuvishdan to‘xtadi. Boytemir tomonga

o‘tgani eshitildi.

— Radiatorning suvini to‘kib qo‘ydilaringmi? — deb so‘radi u shivirlab. — Tag‘in muzlab qolmasin...

— To‘kilgan, Kamol to‘kib tashladi! — dedi Boytemir ham shivirlab. — Mashina deyarli lat yemagan... Ertalab yordamlashamiz...

Men esa mashina haqida o‘ylamabman ham: na radiator va na motor ko‘rinardi ko‘zimga.

Asal ko‘ylakni yuvib bo‘lib, uni pechka tepasiga yoyar ekan, chuqur xo‘rsinib qo‘ydi va chiroqni o‘chirib, chiqib ketdi.

Uyni qorong‘ilik qopladi. Hammamizning ham uxlamay yotganimizni sezib yotardim. Har birimiz o‘zimizcha yolg‘iz o‘y-xayollarimiz bilan edik. Boytemir o‘g‘li bilan bir karavotda yotibdi. U nimalardir deb Samadni erkalar, uyqusida tipirchilab tepkilansa, ko‘rpani ustiga tortib yopib qo‘yardi; Asal goho-goho og‘ir xo‘rsinib qo‘yardi. Uning qorong‘ida xuddi yomg‘irda qolgan toshdek yiltirayotgan ko‘zlari menga ko‘rinib turardi... Ular balki yosh bilan to‘ladir. Nima hakda, kim haqida o‘ylayotganikin? Endi u bir emas, uch kishi haqida qayg‘urishi kerak edi... Ehtimol, u ham xuddi men singari bir-birimizni bog‘lab turuvchi o‘sha o‘tmish kunlarni, lazzatli va iztirobli damlarni xotiridan bir-bir o‘tkazayotgandir. Ammo endi uning visoliga yetolmayman, shuningdek, uning o‘y-fikrlarini ham bilolmayman. Keyingi yillar ichida Asalning o‘zi ham, ko‘zlari ham o‘zgarib ketgan edi... Endi bu ko‘zlar avvalgi, ishonch bilan boqib, mehr, soddadillik bilan porlab turuvchi g‘uborsiz ko‘zlar emas edi. Ular vazmin va jiddiylashgan edi. Biroq Asal men uchun hamon o‘sha dasht quchog‘ida yayrab o‘sgan sarvqomatligicha qolgan edi. Uning har bir xislat, xususiyat va xatti-harakatlari men uchun tanish va qadrdon edi. Bu esa bir alamimni ikki qilib, qalbimni o‘rtab tirnardi. Alamimdan yostiqliq burchagini tishlaganimcha g‘ing demay yotardim. Tonggacha mijja qoqmadim.

Derazadan ko‘kda suzib yurgan oy bulutlar orasidan yog‘du sochar, dam-badam o‘z jamolini ko‘rsatib qo‘yardi.

Erta tongda Asal bilan Boytemir xo‘jalik ishlari bilan hovliga chiqib ketganlarida men ham o‘rnimdan turdim. Jo‘nash kerak edi. Sekin odimlab borib Samadni o‘pdim-da, tezda xonadan chiqib ketdim.

Asal hovlida tosh o‘choqqa o‘rnatilgan katta qozonda suv isitmoqda edi. Boytemir o‘tin yorardi. Biz u bilan birga mashina tomon ketdik. Jimgina papiros chekishib borardik.

Mashina kechasi yo‘l chekkasidagi betonli ustunchalarga urilgan ekan. Ulardan ikkitasi tag-tugi bilan qo‘porilib yotardi. Mashinaning chirog‘i singan, qanoti va oldingi qismi pachaqlangan, g‘ildiragi bir tomonga xiyol qiyshayib ketgandi. Biz bularning hammasini lom va bolg‘a bilan ozmi-ko‘pmi tuzatdik. So‘ng motorni yurgizolmay uzoq vaqt azob cheqdik. Motor dovonda muzlab qolgan edi. Karterni mash‘al yoqib qizdirdik, keyin ikki kishilashib ruchkani aylantira boshladik. Yelkalarimiz to‘qnashib, kaftimiz ruchka dastasini aylantiraverib qizib ketdi, bir-birimizning yuzimizga iliq nafasimiz urilardi, ikkalamiz ham bir ishni bajarar edik, ehtimol, o‘y-xayollarimiz ham bir yerdan chiqar.

Motorning o‘t olishi juda qiyin bo‘ldi. Ikkalamiz ham hansiray boshladik. Shu orada Asal ikki chelak issiq suv keltirdi va ularni jimgina oldimga qo‘ydi-da, o‘zini chetga olib turdi. Suvni radiatorga quydim. So‘ngra yana Boytemir bilan birgalikda ruchkani bir-ikki aylantirib yuborgan edik, nihoyat motor ishlab ketdi. Men kabinaga o‘tirdim. Motor notekis, uzilib-uzilib ishlardi. Svechalarni tekshirish uchun Boytemir kapot ostiga kirdi. Shu chog‘ paltochasining tugmalari qadalmagan Samad hansiraganicha chopqillab kelib qoldi va mashinaning atrofidan g‘izillab chopa boshladi. Chunki u mashinaga minib sayr qilish ishtiyoqida edi. Asal uni tutib oldi-da, qo‘lidan mahkam ushlab olganicha, kabinaning yoniga o‘tib turdi. U menga ta‘na qilgandek, shunaqa ham alam va achinish bilan termildiki, o‘z gunohimni yuvish va ularni yana o‘zimga qaytarish uchun shu damda lozim bo‘lsa har narsa qilishga tayyor edim. Men kabinaning ochiq eshigidan engashib qaradim:

— Asal! o‘g‘limizni olib o‘tir! O‘tgan galgidek mashinaga o‘tqazib olib ketaman, bir umrga olib

ketaman! O‘tir! — deb motor shovqini ostida yolvorardim unga.

Asal hech nima demadi, jiqqa yoshga to‘lgan ko‘zlarini jimgina chetga burib, «yo‘q», degandek bosh chayqadi.

— O‘tiraylik, oyi! — deya uning qo‘lidan tortqiladi Samad. — O‘ynab kelamiz!

U o‘g‘lini siltab tashladi va uni qo‘lidan qo‘ymay nariga yetaklab ketdi. U boshini quyi solganча atrofga nazar tashlamay borardi. Samad esa orqaga tortqilar, ketgisi kelmasdi.

— Tayyor! — deb qichqirdi Boytemir kapotni yopib, keyin, asbob-uskunalarni menga uzatdi.

Yo‘lga tushdim. Yana qo‘lim rulda, yana yo‘l, tog‘- Toshlar, mashina meni uchirib olib ketmoqda, uning men bilan qanchalik ishi bor...

Asal bilan o‘g‘limni dovonda ana shu yo‘sinda topdim, biz shu xilda uchrashdik va ajrashdik. Chegaraga bora-borguncha va qaytishda butun yo‘l bo‘ylab o‘ylab o‘yimga yeta olmadim. Cheki-chegarasi yo‘q o‘y-xayollardan charchab ketdim... Endi bu yerlardan boshim oqqan tomonga qarab bosh olib ketishim kerak edi, bu yerda qolishim mumkin emas edi.

Bunga men qat‘iy qaror qildim, shu xayollar bilan orqaga qaytdim. Dovondan oshib o‘tdim va yo‘l uchastkasidan o‘tib keta turib Samadni ko‘rib qoldim. U yo‘l yoqasida bir o‘g‘il bola va o‘zidan bir oz kattaroq bir qiz bola bilan o‘ynab yurgan edi. Ular toshqo‘rg‘on o‘ynashardi, ya‘ni toshlardan hovlichalar va mollar uchun qo‘ralar qurishmoqda edi. Ehtimol, ilgarilari ham ularni yo‘l yoqasida ko‘rgandirmanu, ammo taniy olmagandirman. Demak, deyarli har kuni o‘g‘ilchamning yonginasidan o‘tib-qaytib yurganimni o‘zim payqamay yurgan ekanman. Mashinani to‘xtatdim.

— Samad! — deb chaqirdim men toychog‘imni. Ko‘rgim kelib ketdi. Bolalar menga qarab chopqillab kelishdi.

— Amaki, bizni mashinada o‘ynatgani keldingizmi? — deb oldimga chopib keldi Samad.

— Ha, ozgina sayr qildirmoqchiman sizlarni! — dedim men.

Bolalar chuvillashib, hammasi birdaniga kabinaga chiqishdi.

— Bu bizning tanish amakimiz, — deb maqtanardi Samad o‘rtoqlariga.

Men ularni bir oz sayr qildirgandek bo‘ldim. Ammo shu bilan o‘zimni shu qadar quvnoq va shu qadar baxtiyor his qilardim, bolalarning o‘zlari ham bunchalik huzur qilmagan bo‘lsalar kerak. So‘ngra ularni mashinadan tushirdim.

— Qani endi uylaringga chopinglar! — Bolalar chopqillab ketishdi. Men o‘g‘limni to‘xtatdim:

— Shoshmay tur, Samad, senga ozroq gapim bor! — deb uni qo‘limga olib, boshim uzra yuqoriga ko‘tardim, yuziga uzoq tikilib turdim so‘ngra ko‘ksimga bosib, o‘pib-o‘pib oldim-da, pastga tushirdim.

— Qilich qani, olib keldingizmi, amaki? — dedi Samad esiga tushib qolib.

— E, yodimdan ko‘tarilib ketibdi-ku, o‘g‘lim, endi kelasi safar olib kelaman! — deb va‘da berdim unga.

— Endi esingizdan chiqarmaysiz-a, amaki? Biz boyagi joyda o‘ynab yuramiz.

— Yaxshi, qani endi tezroq chop!

Avtobazada duradgorlik ustaxonasida yog‘ochdan uchta o‘yinchoq qilich yasab, o‘zim bilan birga olib yurdim.

Bolalar haqiqatan ham meni kutib turishgan ekan. Men ularni mashinada yana bir oz aylantirdim. O‘g‘lim va uning o‘rtoqlari bilan do‘stligimiz ana shunday boshlandi. Ular menga tez ko‘nikib qolishdi. Uzoqdan ko‘zlari tushishi bilanoq bir-biridan o‘zishib chopib qolishardi.

— Mashina, mashinamiz kelyapti! — deb qichqirishardi.

Menga yana jon kirib, odambashara bo‘lib qoldim. Yo‘lda ketayotib ruhim tetik, dimog‘im chog‘ ketar va o‘zim bilan birga qandaydir noyob his-tuyg‘ularni eltib borardim. Yo‘l yoqasida meni o‘g‘lim kutib turganini bilardim. Loaqal bir-ikki minut bo‘lsa-da, u bilan yonma-yon o‘tirish men uchun katta baxt-ku. Endi butun fikr-u xayolim qanday bo‘lsa ham o‘g‘limning oldiga o‘z vaqtida yetib borish tashvishi bilan band edi. Men hamma vaqt dovondan kunduzi o‘tishni mo‘ljallardim. Iliq bahor kunlari edi, bolalar doim ochiq dalada o‘ynab yurishardi. Shuning uchun ham men ularni ko‘pincha yo‘l

yoqasida uchratardim. Azbaroyi shu uchungina yashayotgandek va ishlayotgandek tuyulardi menga: o'zimda yo'q baxtiyor edim... Ammo ba'zan yuragim qo'rquvdan orqasiga tortib ketardi. U yokda yo'l uchastkasidagilar bolalarni mashinada o'ynatib yurganligimni bilishadimi-yo'qmi, bilmadimu, ammo o'g'limning men bilan uchrashishini man etishlari, uni yo'l yoqasiga chiqarmay qo'yishlari mumkin edi. Men bundan juda qo'rqardim. Asal bilan Boytemirdan bunday qilmasliklarini, loaqal mana shu oniy uchrashuvlardan meni mahrum etmasliklarini dilimdan yalinib-yolvorib so'rardim. Ammo bir kuni xuddi shunday bo'ldi...

Birinchi May bayrami yaqinlashib kelmoqda edi, o'g'limga sovg'a qilmoqchi bo'lib, unga o'ziyurar mashina — xuddi menikiga o'xshash yuk mashinachasi sotib oddim. O'sha kuni avtobazada o'ralashib qolib, yo'lga kechroq chiqqanim uchun juda shoshilardim. Ehtimol, shuning uchun hammi, ko'nglim allanarsani oldindan sezayotgandek g'ash tortayotgan edi, bekordan-bekor haya-jonlanib, xavotirlanardim. Yo'l uchastkasiga yaqinlashib borar ekanman, Samadning qanchalik xursand bo'lishini ko'z oldimga keltirib, o'rog'liq o'yinchoq mashinani yonimga solib qo'ydim. Garchi uning bundan ko'ra yaxshiroq o'yinchoqlari bo'lsa ham, bu alohida sovg'a — shofyor bo'lishni orzu qilib yurgan jajjigina bolaga yo'lovchi tanish shofyorning sovg'asi edi. Ammo bu gal Samadni uchratolmadim. Bolalar usiz chopib kelishdi... Men kabinadan chiqdim:

— Samad qani?

— Uyda, kasal bo'lib qoldi, — dedi bir bola.

— Kasal bo'lib qoldi? Boshi og'riyaptimi yoki boshqa yerimi?

— Yo'q, u kasal emas! — dedi bilag'onlik bilan qizcha. — Oyisi buyoqqa yubormayapti!

— Nega?

— Bilmayman. Borma, deyapti.

Tarvuzim qo'ltig'imdand tushib, kayfiyatim buzildi. Mana shu bilan tamom, vassalom!

— Ma, olib borib ber, — deb o'rog'liq o'yinchoqni haligi bolaga uzatdim, biroq shu zahotiyoy fikrimdan qaytdim. — Yo'q, qo'ya qol, — o'yinchoqni qaytib olib, boshimni quyi solganimcha mashina tomon ketdim.

— Nega amakimiz bizni mashinaga chiqarmadi? — deb so'radi bola opasidan.

— Kasal bo'lib qoldi, — dedi opasi qovog'ini solib.

.Ha, qizcha to'g'ri topgandi. Bu xabar men uchun har qanday kasalliqdan ham ortiq edi. Butun yo'l davomi-da o'ylanib bordim... Nahotki Asal mendan shu daraja ko'ngli qolgan bo'lsa, nahotki u menga nisbatan shu qadar bag'ritoshlik qilsa? Men qanchalik yomon bo'lmay, nahotki uning zarracha ichi achimasa! Yo'q, ishongim kelmasdi... Asalning shu darajaga borishi mumkin emas, bu yerda boshqa bir gap bor... Xo'sh, nima bor? Men qayoqdan bilay... Shu chog', o'rtog'i aytganidek, o'g'limning bir oz tobi qochib qolgan bo'lsa kerak, deb o'zimni o'zim ishontirishga urindim. Nega unga ishonmasligim kerak ekan? Axir haqiqatan ham shunday bo'lishi mumkin-ku. Men bunga o'zimni shu darajada ishontirib qo'ygan edimki, keyin bu fikrimdan o'zim ham cho'chib ketdim. O'g'limning isitmalab va alahsirab, ilondek to'lg'anib yotgani bir-bir ko'z oldimdan o'taverdi... Balki biron yordam zarur bo'lib qolar, dori-darmon keltirish yoki kasalxonaga olib borish kerak bo'lib qolar. Axir ular shaharda emas, dovonda yashashadi! Juda qiynalib ketdim. Orqaga qaytishga shoshildim, qanday tadbir-chora qo'llash mumkin ekanligini tasavvur eta olmasdimu, biroq xayolimdan birgina narsa o'tardi: tezroq yetib borishu, agar, o'g'lim sog'-salomat bo'lsa, ko'rib ko'ngilni joyiga tushirish. Men uni uchratishimga ishonardim, buni qalbim aytib turgan edi. Xuddi qasddan qilgandek, bakda yonilg'i tamom bo'lib qoldi, mashinani dovondagi benzokolonka oldida to'xtatishga to'g'ri keldi.

* * *

Hikoyasining shu yeriga kelganda hamrohim Ilyos jimib qoldi. Qizib ketgan yuzlarini kafti bilan ishqalab, chuqur xo'rsinib qo'ydi-da, qiya ochilib turgan vagon derzasini oxirigacha surib, bilmadim,

nechanchi marta ekan, yana cheka boshladi.

Vaqt yarim kechadan oshgan edi. Bizdan boshqa yo'lovchilarning hammasi uxlab qolishgan bo'lsa kerak. G'ildiraklar relslarga «taq-taq» urilib, o'zlarining tuganmas qo'shig'ini kuylab borardi. Derazalar ortidan yozgi tun pardasi g'izillab o'tib turar, stantsiyalarning yer bag'irlab yonib turgan chiroqlari milt-milt etib o'tardi. Parovoz yelib borayotib qattiq chinqirdi.

— Xuddi mana shu paytda siz menga uchragan edingiz, og'a, men esa sizning iltimosingizni bajo keltirolmagan edim. Endi sizga hammasi ayon bo'lgan bo'lsa kerak, — deb hikoyasini davom ettirarkan, xomushgina jilmayib qo'ydi qo'shnim. — Siz benzokolonka oldida qolgan edingiz, so'ng «Pobeda»da mendan o'zib ketdinglar. Buni ko'rgan edim. Ayni, shu payt dovon etagiga yomg'ir yog'ib o'tgandi...

Ha, mashinani qattiq hayajon ichida haydab borardim. Nihoyat qalb sezgilarim meni aldamagan edi. Samad yo'l yoqasida kutib turardi. U mashinani ko'rishi bilanoq yo'lni kesib chopqillab qoldi:

— Amaki! Shofyor amaki!..

Demak, o'g'ilcham sog'-salomat! Eh, o'zimda yo'q suyunib ketdim, quvonchim ichimga sig'masdi!

Men mashinani shartta to'xtatib, kabinadan sakrab tushib, o'g'limga peshvoz yugurdim.

— Nima bo'ldi, og'ayni, kasal bo'lib qoldingmi?

— Yo'q, oyim yubormadi. Uning mashinasiga chiqmagin, deydi. Men yig'ladim, — deb arz qilardi Samad,

— Xo'sh, hozir qanday qilib kelding?

— Dadam, agar birov bolalarni mashinada o'ynataman desa, qo'yaver, o'ynataversin, dedi.

— Rostdanmi?

— Men shofyor bo'laman, dedim...

— Albatta shofyor bo'lasan, bo'lganda ham qanday de! Bilasanmi, men senga nima olib keldim?

— Men o'yinchoq mashinani oldim. — Bunga qara, o'ziyurar «ZIL»cha, kichkintoy shofyorlarga juda bop mashinada bu!

Bola og'zi qulog'iga yetib jilmaydi.

— Men doim, har doim siz bilan birga mashinada yuraman-a, amaki? — deb yolvoruvchi ko'zlari bilan termildi menga. Ko'nglim buzilib ketdi.

— Albatta, har doim! — deb ishontirdim uni. — Istanang, Birinchi may bayramida shaharga birga boramiz, mashinani bayroqchalar bilan yasatamiz, keyin seni yana olib kelib qo'yaman. — Nega men unga bu so'zlarni aytganligimni, bunga qanchalik haqqim borligini va ayniqsa, o'z so'zlarimga nega birdan o'zim ham ishonib qolganligimni hozir tushuntirish qiyin edi. Bu ham yetmagandek, yana so'zlarimga erk berib gapiraverdim. — Agar yoqsa butunlay menikida qolasan! — dedim o'g'limga juda jiddiy suratda. — Biz kabinada yashaymiz, men seni doim o'zim bilan birga olib yuraman. Bo'ptimi?

— Bo'pti! — jon-jon deb rozi bo'ldi Samad. — Mashinada yashaymiz! Ketdik, amaki, hozir ketamiz!..

Ba'zan kattalar ham bolalik qilib qo'yadi. Biz kabinaga o'tirdik. Men ishonqiramay motorni yurgizdim, startyorni bosdim. Samad juda xursand edi: meni tortqilar, erkalana, o'rindikda irg'ishlardi. Mashina qo'zg'aldi. Samadning quvonchi ichiga sig'masdi, tinmay kulardi, rulni, qarshisidagi knopkalarini ko'rsatib allanimalar deb bijirlab gapirardi. Unga qo'shib men ham xursand bo'lib ketdim. Ammo birdan es-hushimni yig'ib oldim. Butun vujudimni issiq alanga qoplab oldi; nima qilyapman o'zi?! Mashinaga tormoz berdim. Ammo Samad to'xtatishga ko'nmadi:

— Tezroq, amaki, tezroq haydang! — derdi u. Bolaning iltijo bilan baxtiyor boqishlarini qanday qilib rad eta olardim. Tezlikni yanada oshirdim. Endigina g'izillab uchib borayotgan edikki, yo'lga gudron yotqizib yurgan greyder ko'rinib qoldi. Greyder burildi-da, smolali suyuqlikni yo'lga yotqizganicha bizga tomon kelaverdi, uning ketidan esa suyuqliklar solingan ulkan qozonlar orqasida

Boytemir turgan ekan. U grabarka bilan yo'lga yotqizilgan gudronni tekislamoqda edi. Men dovdirab qoldim. Mashinani to'xtatmoqchi bo'ldimu, ammo kechikkan edim: Samad bilan allaqancha yerga kelib qolgan edik. Men boshimni pastroq egdim-da, jon-jahdim bilan gazni bosdim. Boytemir hech narsani sezmay qoldi. U boshini ko'tarmay ishlab yotgan edi: bu yerdan o'tib turgan mashinalar kam deysizmi? Qaysi biriga ham qarardi! Biroq Samad uni ko'rib qoldi:

— Ana dadam! Amaki, keling, dadamni ham chiqarib olamiz, maylimi? To'xtating, dadamni chaqiraman!

Men indamasdim. Endi to'xtatishning iloji yo'q edi, unga nima deyman axir? Samad birdan orqasiga qayrilib qaradi, qo'rqib ketdi-da, qichqirib yig'lab yubordi:

— Dadamga boraman! To'xtat, dadamga boraman! To'xtat, tushaman! O-o-yi-i!..

Muyulishdagi qoya orqasiga o'tib mashinani to'xtatdim. O'g'limni ovutishga urina boshladim:

— Yig'lama, Samad, yig'lama, qo'y! Hozir olib borib qo'yaman. Lekin yig'lama!

Ammo qo'rqib ketgan bola hech narsaga quloq solmasdi.

— Yo'q, tushaman! Dadamga boraman! Och! — deb kabina eshigiga yopishib taqillata boshladi.

— Och, dadamga boraman hozir! Och!

Ana xolos, juda g'alati ish bo'ldi-ku.

— Yig'lamagin-da, axir! — deb yalinib-yolvorib, uni ko'ndirishga urinardim. — Hozir ochaman, yig'lamasang bo'lgani! Dadangning oldiga o'zim olib borib qo'yaman! Qani, tush-chi, ketdik!

Samad yerga sakrab tushdi-da, yig'lagancha orqaga chopib ketdi. Men uni ushlab qoldim:

— Shoshma! Ko'zingni art. Yig'lama. Jon o'g'lim, yig'lamagin! Mashinang qoldi-ku, olmaysanmi? Mana qara! — Men shoshib o'yinchoqni oldim-da, qaltiroq qo'llarim bilan murvatini buradim. — Qara, senga qarab chopib ketyapti, qani tutib ol-chi! — Mashinacha yo'lda g'izillab yurib ketdi va toshga urildi-da, yo'l yoqasidagi ariqqa chirpirak bo'lib uchib tushdi.

— Kerak emas! — dedi u va yana battarroq yig'lab, orqasiga qaramay qochib ketdi.

Men bo'lsam dong qotib qoldim. Tomog'imga qaynoq dumaloq bir narsa qadalgandek bo'ldi. Men o'g'limga yetib olish uchun yana orqasidan chopdim:

— To'xtab tur, yig'lama, Samad! To'xta, men sening... men, men sening, o'zing bilasan-ku! — Biroq davomini aytishga tilim kelmasdi...

Samad orqasiga qayrilib qaramay chopib borardi, u muyulishdan o'tib ko'zdan yo'qoldi. Men qoyagacha chopib borib, qochib ketayotgan o'g'limning orqasidan qarab qoldim.

Uning yo'lda ishlayotgan Boytemir oldiga yugurib borib, unga o'zini tashlaganini kuzatib turdim. Boytemir Samadning oldida cho'qqayib o'tirdi-da, uni quchoqlab bag'riga bosdi. Bola ham men tomonga qo'rqib, xavfsirab qarab, uning bo'ynidan quchoqlab oldi.

Boytemir grabarkasini yelkasiga tashlab, Samadning qo'lidan ushladi. Ular yo'l bo'ylab uzun-qisqa yetaklashib ketishardi.

Men qoyaga suyanganimcha uzoq turdim so'ngra orqaga qaytdim. O'yinchoq mashinacha oldida to'xtadim. U ariqda to'ntarilib yotardi. Ko'z yoshlarim yuzimdan oqib tusha boshladi. «Mana, ishning pachavasi chiqdi!» — dedim mashinamga, uning kapotini siypalab. Motorning issiq tafti yuzimga gup etib urildi... Endi o'g'lim bilan so'nggi uchrashuvimizning shohidi bo'lgan mashinamga nisbatan ham qandaydir mehr-muhabbatim oshib ketgan edi...

* * *

Ilyos o'rnidan turib, eshikka tomon yurdi.

— Biroz sof havodan nafas olay, — dedi u.

Men kupeda qoldim. Yorishib kelayotgan sahar osmonining bir parchasi deraza ortidan oqarib, tebranib o'tib borardi. G'ira-shirada simyog'ochlar lip-lip o'tib turardi. Chiroqni o'chirsa ham bo'lardi.

Men Ilyos bilmagan, ammo menga ayon bo'lgan narsalarni unga aytib bersammikin, yo'qmikin,

deb chalqancha o‘ytab yotardim. Ammo u hadeganda kupega qaytib kelavermadi. «Mayli, dam olvolsin, ertaga aytarman», degan qarorga keldim. Aytmay yaxshi qilgan ekanman, chunki ertasiga yana o‘ylab ko‘rib, bu fikrimdan qaytdim.

Men yo‘l masteri Boytemir bilan deyarli o‘sha kezlarda — Ilyos Asal bilan o‘g‘lining dovonda yashayotganligidan xabar topgan chog‘larda tanishgan edim. Pomirda Qirg‘iziston yo‘l ishchilarining o‘zaro tekshirish va tajriba almashish bo‘yicha delegatsiyasini kutishayotgan edi. Shu munosabat bilan Tojikiston respublika gazetasi qirg‘izistonlik tog‘ yo‘li ishchilari haqida ocherk yozib berishimizni iltimos qilgan edi.

Delegatsiya orasida eng yaxshi yo‘l masterlaridan biri Boytemir Qulov ham bor edi.

Men Boytemir bilan tanishish maqsadida Do‘larga keldim.

Biz u bilan qo‘qqisdan uchrashib qoldik va bu uchrashuv men uchun juda muvaffaqiyatli bo‘ldi. Dovonga yetay-etay deb qolganimizda avtobusimizni qo‘lida qizil bayroqcha tutgan ishchi to‘xtatdi. Bilsak, yo‘lda hozirgina tog‘ o‘pirilishi yuz berib, yo‘l tuzatuvchilar uni tozalayotgan ekan. Men avtobusdan chiqib, o‘pirilish yuz bergan joyga qarab ketdim. Tog‘ tepasida pastga qarab tosh aralash yer ko‘chib, yo‘lga qulab tushibdi-da, o‘zi bilan birga yo‘lning bir chekkasini to‘sib qo‘yilgan beton ustunchalarni ham qo‘shib tik qiyalik bo‘ylab jarlikka qarab o‘pirib ketibdi. Yo‘lning bu qismi taxta qoliplar yordamida qaytadan tiklanayotgan edi. Buldozer uyilib qolgan tuproqni pastlikka surib tushirardi. Buldozer yurolmaydigan joylarni esa ishchilar belkuraklar bilan tozalab, shibbalashardi. Brezent plash va kirza etik kiyib olgan kishi buldozer bilan yonma-yon yurib, traktorhiga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatmoqchi edi:

— Xiyol chaproqqa bur! Yana biroz ichkariga! Taxta qoliplar ustidan hayda! Ha, shunday! To‘xta! Orqaga!..

Yo‘l deyarli tozalab bo‘lingan edi. Shofyorlar ikkala tomondan tinmay signal berishib, soqchi ishchilarni so‘kib, yo‘lni ochishni talab qilishardi, ammo plashli kishi bularga parvo qilmasdi. U buldozerni mo‘ljallangan yerdan yurishga va qoliplar ichidagi tuproqni yaxshilab shibbalashga qayta-qayta majbur etardi. «Boytemir deganlari shu bo‘lsa kerak. U o‘z ishining ko‘zini bilarkan!» — degan qarorga keldim men. Ha, yanglishmabman, bu ayni shu kishining o‘zi ekan. Nihoyat, yo‘l ochilib, mashinalar harakatga tushib qolishdi.

— Siz nima qilib turibsiz, avtobusingiz ketib qoldi-ku? — dedi menga Boytemir.

— Men siz bilan uchrashgani keldim. Boytemir taajjublanmadi ham. Men bilan oddiygina qo‘limni mahkam qisib ko‘rishdi.

— Mehmondan qochmaymiz, xursand bo‘lamiz.

— Sizda ishim bor edi, bake, — dedim uni hurmatlab. O‘zimni ham tanitdim. — Yo‘l tuzatuvchilarimizning Tojikistonga borishidan sizning xabaringiz bormi?

— Ha, eshituvdim.

— Gap bunday. Pomirga ketishingiz oldidan siz bilan gaplashib olmoqchi edim.

Men kelishdan maqsadimni asta-sekin tushuntirar ekanman, borgan sayin Boytemirning qovog‘i osilib, dag‘al va qo‘ng‘ir mo‘ylovini o‘ychan silay boshladi.

— Kelganingiz-ku juda yaxshi bo‘libdi, — dedi u menga, — lekin Pomirga men bormayman, mening xususimda yozib o‘tirishingizning hojati ham yo‘q.

— Sababini bilsak bo‘ladimi? Ishlar ko‘pmi? Yoki uyda biron kori hol bo‘ldimi?

— Ish ham yetarli, har qalay yo‘l-da, o‘zingiz ko‘rib turibsiz. Uyda deysizmi? — u papiros ola turib biroz jimib qoldi. — Uyda ham... albatta, hamma oilalarda bo‘ladiganidek ozmi-ko‘pmi ishlar bor... Ammo Pomirga bormayman.

Men unga o‘xshagan yo‘l tuzatuvchilarning delegatsiya sostavida borishining qanchalik muhim ekanligini tushuntirishga va ko‘ndirishga kirishdim. Ammo Boytemir ko‘proq hurmat yuzasidangina menga quloq solar edi, men uni har qancha tashviqot qilsam ham bari bir ko‘ndira olmadim.

Men juda xafa bo‘ldim va birinchi galda o‘zimdan o‘pkaladim. Jurnalistlik sezgirligim bu safar ish

bermadi, chunki men unga to‘g‘ri yondasholmagandim. Men dovondan redaksiyaning topshirig‘ini ham, qo‘shni respublika gazetasining iltimosini ham bajara olmay quppa-quruq ketadiganga o‘xshab qoldim.

— Xo‘p, mayli, bake, kechirasiz, endi men ketay. Hozir biror yo‘lovchi mashina kelib qolar.

Boytemir menga osoyishta va sergak ko‘zlarini qadab, diqqat bilan tikildi-da, miyig‘ida kulib qo‘ydi.

— Shaharlik qirg‘izlar urf-odatlarimizni unutib qo‘yyaptilar-da. Mening uyim, oilam, dasturxonim va tunaydigan joyim bor. Meni deb kelgan ekansiz, yo‘ldan qaytmasdan, bugun uyimga tushib, ertaga ketarsiz. Yuring, men sizni xotinim va o‘g‘limning oldiga qoldirib qaytay: ko‘nglingizga olmaysiz, albatta. Qorong‘i tushmasdan yo‘lni bir aylanib chiqishim kerak. Tezda qaytaman. Ishimiz shunaqa...

— Bake! — deb to‘xtatdim uni. — Men siz bilan birga yo‘lni aylanib chiqa qolay.

Boytemir mening shaharlik qiyofamga bir nazar tashlab oldi-da, ayyorona ko‘z qisib qo‘ydi:

— Qalay bo‘larkan, men bilan birga kezib yurishingiz sizga noqulay bo‘lmasmikin? Masofa uzoq, buning ustiga yo‘l ham yaxshi emas.

— Mayli, hechqisi yo‘q, — deb qat‘iy turib oldim men.

Shunday qilib, biz yo‘lga tushdik, har bir ko‘prik va muyulish oldida, o‘pirilgan joylar va osilib turgan qoyalar qarshisida yo‘l-yo‘lakay to‘xtab, ularni ko‘zdan kechirib borardik. Bularning hammasi yo‘l masterining ziyrak va o‘tkir nazaridan o‘tardi. Biz o‘z-o‘zidan gapga kirishib ketdik, albatta. Hali-haligacha nima uchun, qaysi so‘zim bilan, nimam bilan va qay yo‘sinda Boytemirning ishonchini qozonganligimni o‘zim ham bilolmayman. Azbaroyi shu ishonchi tufayli u menga o‘z taqdiri haqida va oilasining taqdiri haqidagi qissani so‘zlab berdi.

Faqat endigina, Ilyosning hikoyasini oxiriga qadar tinglab bo‘lgach, jurnalist sifatida omadim juda o‘ngidan kelganini tushundim. Zohiran xotirjam va osoyishta ko‘ringan Boytemir o‘sha kunlari o‘zi bilan g‘am-g‘ussa, tashvish va o‘y-xayollarning ulkan yukini ko‘tarib yurar edi. Qandaydir, tasodifan, ko‘nglini yozish uchundir, Boytemir bir-ikki og‘iz aytib yubordi-yu, keyin gapini to‘xtata olmay, qalbidagi dard-hasratlari qo‘zg‘alib, daryo kabi oshib-toshib ketdi...

YO‘L MASTYERINING HIKOYASI

Mana siz, nega Pomirga borgingiz yo‘q, deb so‘radingiz. O‘zim pomirlik qirg‘izman. Tug‘ilgan elim Pomir bo‘lsa ham men buyoqlarda, Tyan-Shanda yuribman.

Juda yoshlik chog‘larimdanoq Pomir yo‘l qurilishida ishlay boshladim. U yoqqa komsomol chaqirig‘i bilan borgan edim. Qurilish xalq qurilishi edi, mexanizmlar yetishmasdi, ish qanchalik og‘ir bo‘lmasin, biz, ayniqsa yoshlar, ishtiyoq bilan, g‘ayrat va shijoat bilan ishlardik. G‘ayrat ko‘rsatmay bo‘larmidi: asrlar bo‘yi inson qadami yetmagan Pomirga yo‘l solinyapti-ya! Men zarbdorlar qatoriga o‘tib oldim, dam-badam mukofot va in‘omlar olib turardim. Buni maqtanib emas, shunchaki kezi kelgani uchun aytyapman.

U yerda, qurilishda men bir qizni uchratib, uni jon-dilimdan sevib qoldim. O‘zi ham juda chiroyli, aqlli qiz bo‘lib, qurilishga ovuldan kelgan edi; bu esa o‘sha paytlarda oddiy qirg‘iz qizi uchun katta qahramonlik edi. Uyog‘ini surishtirganda, o‘zingizdan qolar gap yo‘q, hatto hozir ham qizlarning ishlab chiqarishga borib ishlashlari unchalik oson emas — bunga urf-odatlarimiz to‘sqinlik qiladi. Gulbara bilan tanishganimizga bir yilcha bo‘ldi. Yo‘l qurilishi oxirlab qolgan edi. Yo‘lni ishga solib yuborish uchun o‘z kadrlarimiz bo‘lishi zarur edi. Yo‘l qurilishi ishning bir tomoni, uni birgalashib, umumiy kuch bilan bajara olish mumkin, shuning bilan birga, unga ko‘z-quloq bo‘lib, nazorat ham qilib turish kerak-da. Bizda Husainov degan bir yosh injener bor edi, u hozir ham yo‘l sohasida ishlaydi, ministr bo‘lib xizmat qilmoqda. Biz u bilan do‘stlashib qoldik. Menga yo‘l ishlari kurslariga borib o‘qishga maslahat bergan ham shu kishi bo‘ldi. Men o‘qishni bitirib kelgunimcha Gulbara kutib turolmas, uni ovulga olib ketib qolishar, deb o‘ylagan edim, yo‘q, u qaytishimni kutdi. Nihoyat birga

turmush qurib, o'sha yerda, yo'l uchashtasida qolib ishlay boshladik. Biz juda ahil va bir-birimizga mehribon edik... Shuni ham aytish kerakki, ayniqsa tog' va dovonlarda yashovchi yo'l tuzatuvchilar uchun mustahkam oila — yaxshi xotin osh-nondek zarur. Men buni keyinroq o'z hayotimda sinab ko'rdim. Agar men o'z ishimni bir umrga jon-dilimdan sevib qolgan ekanman, bunda xotinimning xizmati ham oz emas. Biz qiz ko'rdik, keyin ikkinchisi dunyoga keldi, xuddi shu kezlarda to'satdan urush boshlanib qoldi.

Pomir yo'li sharros quyib bergan jaladan keyingi daryo kabi chayqalib, to'lqinlanib ketdi. Butun xalq ana shu daryo singari pastga tomon oqa boshladi — ular armiyaga ketayotgan edi.

Nihoyat menga ham navbat keldi. Ertalab hammamiz boshlashib uydan yo'l yoqasiga chiqdik. Kichkina qizchamni qo'limda ko'tarib borardim, kattasi esa barimdan ushlab olganча yonma-yon borardi. Gulbaram, bechora Gulbaram! Uning qo'lida mening safar xaltam, o'zini dadil tutishga va meni ham ovutib, tinchitishga urinardi. Ammo kimsasiz tog'u toshlardagi yo'l uchashtasida ikki yosh bola-yu, yana xuddi o'ziga o'xshash ikki qo'shni ayol bilan qolish unga naqadar og'ir ekanligini butun qalbimdan sezib turardim. Men ularni ovulga: qarindosh-urug'larim oldiga jo'natmoqchi bo'ldim, ammo Gulbara istamadi. Kunimizni bir amallab o'tkazarmiz, seni kutamiz, yo'lni ham qarovsiz qoldirib bo'lmaydi-ku, axir, derdi u. Men rafiqam va farzandlarim bilan so'nggi marta yo'l yoqasida turib xayrlashdim. Biz Gulbara bilan u vaqtda hali juda yosh, hayotga endigina qadam qo'ygan edik...

Men sapyorlar batal'oniga tushdim. Moskva ostonalaridagi ko'pgina tankka qarshi qurilgan to'siqlarga mening ham qo'lim tekkan. Keyin esa Don va Visla daryolarini kechib o'tib, Dunayga qarab ketdik. Urush maydonlarida biz qanchadan-qancha yo'llar, kechuv joylari, ko'priklar barpo etdik. Qilgan ishlarimizni sanab sanog'iga yetib bo'lmaydi! Ba'zan shunday paytlar ham bo'lardiki, goh muzday suvda titrab-qaltiraysan, goh tutun va olov ichida yonasan, atrofingda snaryadlar betinim portlaydi, kechuv joylarni ostin-ustin qiladi, qanchadan qancha odamlar qiriladi, tinka-madoring qurib, o'lishingga ham ming marta rozi bo'lasan. Biroq shunday paytlarda tog'-toshlarda yashab, xuddi Xizrni yo'qlagandeq meni intizorlik bilan kutayotgan bola-chaqamni eslasam va Pomirdek joydan bu yerda, ko'prik ostida bekordan bekorga o'lib ketgani kelmaganimni o'ylasam, kuch-qudratim shu qadar ortib ketardiki, bir-biridan ajralib ketayotgan simlarni hatto tishlarim bilan burardim, hayotdan voz kechгим, taslim bo'lgim kelmasdi. Ana shu kuch bilan Berlin ostonalarigacha yetib bordim.

Xotinim tez-tez xat yozib turardi, yaxshiyamki, pochta ularning yonginasidagi yo'ldan o'tardi. U hamma narsa haqida, shu jumladan, yo'l haqida ham batafsil yozardi — u mening o'rnimga master bo'lib qolgan edi. Unga juda og'ir ekanligini bilardim: yo'l ham uncha-muncha yo'llardan emas, Pomirda-ya! Buning ustiga, qo'shnilar ham duch kelgan tomonga qarab ko'chib ketishibdi.

Qirq beshinchi yilning bahoriga kelib to'satdan xat kelmay qo'ydi. Front pochtasida har xil hodisalar bo'lishi mumkin-ku, deb o'ylab, o'zimni o'zim ovutardim. Kunlardan birida meni polk shtabiga chaqirib qolishdi. Xo'sh, gap shunaqa, starshina, urushib bo'lding, yaxshi jang qilding, tashakkur va mukofotlar ham olding. Endi uyingga qaytasan, u yerda sen hozir ko'proq keraksan. Ammo birinchi navbatda harbiy komissariatga kir, hujjatlaringni topshir, keyin uyingga jo'na... Men kutilmagan bu xabardan quvonib ketdim, albatta. Hatto uyga telegramma ham yubordim.

Men qarddon joylarimga yetib keldim. Harbiy komissariatga esa kirib o'tirmadim, ulguraman hali, qayoqqa qochib ketardim! Uyga! Tezroq uyga yetib boray! Yo'lovchi polutorka mashina uchrab qoldi, men unda Pomir yo'li bo'ylab jo'nab ketdim.

Qani endi qanotim bo'lsa-yu, uchib borsam, frontdagi «Studebeker»larda yurib o'rganib qolibman, kabinaga engashib shofyorga qichqirardim:

— Tezroq hayda, oshna, shaldiroq aravangni muncha ayamasang! Uyimga ketyapman!

Mana, yaqinlashib ham qoldim. Muyulishdan o'tish bilan mening uchashtam. Sabr-toqatim chidamadi. Mashinaning yurib ketayotganiga qaramay, sakrab tushdim-da, safar xaltamni yelkamga tashlab, yugurib ketdim. Shunday qilsam tezroq yetib boraman, deb o'yladim. Chopyapman, chopyapman, muyulishdan ham o'tdim... O'tdim-u, hech narsani taniyolmadim. Go'yo hamma-

hammasi o‘z joy-joyida turgandek: tog‘lar ham o‘z urnida, yoi ham o‘sha, ammo na uy-joy, na hovli va na biron tirik jon zoti ko‘rinardi. Faqat tosh uyumlarigina qalashib yotardi. Bizning hovlimiz xiyol chetroq-da, naq tog‘ning tagginasida edi. Tog‘ etagidagi joylar juda tor edi. Toqqa ko‘zim tushdi-yu, darhol dong qotib angrayib qoldim. Balandlikdan qor qatlari ko‘chib, o‘zi bilan birga yo‘lda uchragan hamma narsani tep-tekis qilib supurib ketgan, go‘yo o‘tkir tinoqli temir pan-jalari bilan tog‘ yonbag‘irlarini qo‘porib, pastlikka ag‘anatib uloqtirgan-u chuqur va ulkan jarlikning sahnini qo‘sh qo‘shgandek ag‘dar-to‘ntar qilib tashlagan edi. Xotinim o‘zining so‘nggi xatida juda qalin qor tushganini, so‘ngra kutilmaganda yomg‘ir yog‘a boshlaganini yozgan edi. Demak, qor uyumini qulamasidan ertaroq portlatib, pastga qulatib yuborish zarur edi, biroq bu ayol kishining qo‘lidan kelarmidi.

Ana shunday qilib, oilam bilan ham uchrashdim. Ming bor o‘lim bilan yuzma-yuz kelib, tiriklayin do‘zaxga tushib qaytsam-u, bu yerda bola-chaqamdan nom-nishon bo‘lmasa. Tinka-madorim qurib, qotib turardim. Tog‘-toshlarni larzaga keltirib hayqirgim, dod degim kelardi-yu, nafasim bo‘g‘zimga tiqilib, ovozim chiqmasdi. Go‘yo butun vujudim toshga aylanib qotib qolgandek edi. Faqat yelkamdagi safar xaltamning sirg‘alib oyog‘im ostiga tushib borayotganini sezib turardim, xolos. Men uni o‘sha yerga tashlab ketdim, unda qizlarimga, xotinimga sovg‘alar olib kelgan edim, yozda gimnastyorkamni novvotga ayirboshlab oluvdim. Men turgan yerimda go‘yo biror mo‘‘jizani kutayotgandek uzoq turib qoldim. Keyin orqamga qayrildim-da, yo‘ldan ketaverdim. Bir zum to‘xtab, ortimga qayrilib qaradim, tog‘lar sarak-sarak bo‘lib tebranib, butun og‘irliklari bilan ustimga bostirib kelayotgandek bo‘ldi. Yuragim qinidan chiqayozgandek qichqirib yubordimda, qocha boshladim. Qoch! Bu la‘nati joylardan qoch! Ana shunda dahshatli ovoz bilan ho‘ngrab yig‘lab yuborgan edim.

Qayoqqa va qay tarzda borayotganligimni eslayolmayman, uchinchi kuni stantsiyaga kelib qolibman. G‘ala-g‘ovur xalq to‘lqini ichida adashgan kishidek daydib yurardim. Nomimni atab bir ofitser meni chaqirib qoldi. Qarasam — injener Husainov. Harbiy xizmatdan bo‘shab, uyiga qaytayotgan ekan. Men boshimga tushgan kulfat haqida unga ikki og‘izgina so‘zlab berdim. Endi qayoqqa bormoqchisan, deb so‘radi u. «O‘zim ham bilmayman», deb javob berdim. Yo‘q, dedi u, bunday qilish yaramaydi, chidash kerak. Bir o‘zingning sandiroqlab yurishingga yo‘l qo‘ymayman. Qani, yur, Tyan-Shanga ketdik, yo‘lni qurib tugallash kerak. U yog‘ini yana ko‘rarmiz.

Men bu yerga ana shunday qilib kelib qolganman. Dastlab yo‘lda ko‘priklar qurib yurdim. Vaqt o‘tib borardi, biror ishning boshini tutish kerak edi. O‘sha kezlarda injener Husainov ministrlikda ishlayotgandi. U mening oldimga tez-tez kelib turar va har kelganida avvalgi ishimga, uchastka yo‘l masteri bo‘lib o‘tishga maslahat berardi. Bunga yuragim dov bermasdi. Eslassam, yuragim orqaga tortib ketardi. Qurilishda yakka o‘zim emasman, ko‘pchilik bilan ishlash oson bo‘ladi. U yoqda-chi, kim biladi, yolg‘izlikdan yuragim yorilib ketsa kerak. Oradan necha yillar o‘tib ketdi. Biroq men hamon o‘zimni o‘nglolmas, boshimga tushgan tashvishlarni unutilmasdim. Go‘yo shu bilan hayotim tamom bo‘lgan-u, bundan bu yog‘iga hech narsadan umidim yo‘kdek edi. Uylanishni xayolimga ham keltirmasdim. Gulbaram va bolalarimni haddan tashqari sevar edim. Hech kim, hech qachon ularning o‘rnini bosa olmaydigandek tuyulardi menga. Faqat kun kechirish uchungina va shunchaki uylanish esa — ish emas. Bundan ko‘ra so‘qqabosh bo‘lib yurgan ma‘qulroq.

Nihoyat, uchastkaga master bo‘lib borishga qaror qildim, ishlab ko‘raman, agar yoqmasa, yana biron yoqqa ketaveraman-da, deb o‘yladim. Menga bu yerda dovonning naq o‘zidagi uchastkani berishdi. Yomon bo‘lmadi, asta-sekin kirishib, ko‘nikib ketdim. Ehtimol bunga uchastkaning juda sertashvishlilikligi sabab bo‘lgandir: dovon-da, har qancha desangiz ham ish topiladi. Ammo bu menga og‘irlik qilmadi, aksincha, yaxshi bo‘ldi. Vaqt o‘tishi bilan qalbimdagi dard-alamlar so‘na boshladi, ularni asta-sekin unuta bordim. Ba‘zi-ba‘zida o‘sha mudhish kun tushimga kirib chiqardi: o‘sha yer yuzidan supurilib ketgan hovli qarshisida toshdek qotib, yelkamdagi safar xaltamning sirg‘alib oyog‘im ostiga tushib borayotganini sezib turaman. Keyin qayrildim-da, orqamga qarab qaytib ketardim. Uyg‘onib ketib qarasam, ko‘zimda g‘ilt-g‘ilt yosh bo‘ladi. Bunday paytlarda sahardayoq

oʻrnimdan turib ishga joʻnardim, shu ketganimcha to tunga qadar uyga qaytmasdim. Shu tariqa men soʻqqabosh boʻlib qolgandim. Toʻgʻri, ahyon-ahyonda: «Ehtimol, hali yana baxtli kunlarga erisharman», degan hazin oʻy xayolimga kelib qoldi.

Nihoyat juda ogʻir, iztirobli va cheksiz mashaqqatli bu baxt men kutmagan bir paytda kelib qoldi.

Bundan toʻrt yilcha muqaddam tugab borayotgan qish kunlarining birida qoʻshnimning bemor onasini oblast kasalxonasiga olib borgan edim. Qoʻshnimning oʻzi boʻlsa uydan boʻshab chiqqan olmasdi. Bir yoqda ish, oila, bir yoqda bolalari... Kampirning ahvoli esa kun sayin ogʻirlashib bormoqda edi. Men uni vrachlarga koʻrsatishga ahd qildim. Shu kun uchastkamizga yoʻl boshqarmasidan mashina kelib qoldi. Unda nimadir keltirishgan edi. Biz ana oʻsha mashinada oblast markaziga bordik. Kampirni vrachlarga koʻrsatdim. Vrachlar kampirni kasalxonaga yotqizish kerak, yotqizilma-sa boʻlmaydi, deb maslahat berishdi. Kampir kasalxonaga birinchi marta tushganidan, yotmayman, deb qaysarlik qilib turib oldi, oʻlsam oʻlamanki, ammo kasalxonada qolmayman, derdi u. Qaytarib olib ket, boʻlmasa qargʻishimga qolasan. Shuncha qilsam ham uni koʻndira olmadim. Yana qaytarib olib ketishga toʻgʻri keldi. Turli-tuman doridarmonlar olib, orqaga qaytdik. Vaqt allamahall boʻlib qolgan edi. Avtobazaning dovondagi bazasidan oʻtib ketdik. Bir payt shofyor mashinasini shartta toʻxtatdi, men uning:

— Qayoqqa borasiz? — deb soʻrayotganini eshitdim.

Allanima deb mujmalgina javob qaytargan ayol kishining ovozi quloqqa chalindi va uning nari ketayotgan odim sharpasi eshitildi.

— Chiqqan qoling! — dedi shofyor unga. — Nega unday qilasiz? — deb mashinani unga yaqinroq haydab bordi.

Qoʻlida bola, tuguncha koʻtarib olgan yoshgina ayol mashina bortiga yaqinlashdi. Men ayolning kuzovga chiqib olishiga yordamlashdim, kabina orqasidagi shamol tegmaydigan pana joyni unga boʻshatib berib, oʻzim burchakka oʻrnashib oldim.

Biz yoʻlga tushdik. Kun sovuq, rutubatli shamol esardi. Bola yigʻlay boshladi. Ayol bolani ovutishga har qancha urinmasin, u sira tinchlanadiganga oʻxshamasdi. Toza chatoq boʻldi-ku! Kabinaga oʻtqazay desak, u yerda chalajon kampir oʻtirardi. Shunda men ayolning yelkasidan sekingina turtdim:

— Qani, menga bering-chi, ehtimol, tinchib qolar, oʻzingiz sal egilibroq oʻtiring, shamol tegmasin.

Men bolani kalta poʻstinim bilan oʻrab oldim-da, bagʻrimga bosdim. U tinchib, pishillab nafas ola boshladi. Juda doʻmboq, oʻziyam oʻn oylik chamasi jajjigina bola ekan. Men uni chap bagʻrimga olib oʻtirardim. Birdan yuragim gupillab, xuddi otib tushirilgan qush kabi tipirchilay boshladi. Nega ekanligini oʻzim ham bilmayman. Qalbim ham qaygʻu, ham quvonchli tuygʻularga toʻlgan edi. «Eh, nahotki hech qachon otalik baxtiga muyassar boʻlolmasam-a», deb oʻylardim men. Bola esa bagʻrimda issiqqina yotardi. Unga boshqa hech narsaning keragi ham yoʻq edi.

— Oʻgʻilmi? — deb soʻradim.

Ayol bosh irgʻab qoʻydi. Koʻrib turibman, bechora sovuqotib qolgan, egnida yupqa palto. Men boʻlsam qishda ham kalta poʻstin ustidan plash kiyib yuraman: bizning ish sharoitimizda busiz mumkin emas. Bolani bir qoʻlimda ushlab turib, unga ikkinchi yengimni choʻzdim.

— Plashimni yeching. Bunaqada shamollab qolasiz.

— Yoʻgʻ-e, qoʻying, ovora boʻlmang, — deb koʻnmadi u.

— Torting, tortavering! — deb turib oldim men. — Yopinib oling.

U plashga oʻralib oldi, shamol kirmasin deb etaklarini oyogʻi ostiga qistirib qoʻydim.

— Biroz isidingizmi? — deb soʻradim men.

— Ha, isidim.

— Yoʻlga namuncha kech chiqdingiz?

— Shunday boʻlib qoldi, — dedi u ohistagina. Shu payt biz daradan ketayotgan edik. Bu yerda konchilar posyolkasi joylashgan edi. Hamma uyquga ketgan, derazalarda bironta chiroq koʻrinmasdi.

Itlar vovillab mashina ketidan chopishardi. Shunda birdan, bu ayol qayoqqa borarkin, degan fikr xayolimga keldi. Men, nima uchundir, u konga kelayotgan bo'lsa kerak, chunki u yokda boradigan joy yo'q, dovon, undan keyin esa bizning uchastka, deb o'ylardim o'zimcha.

— Siz yetgan bo'lsangiz kerak? — dedim unga va kabinani taqillatdim. — Biz ham yetay deb qoldik, dovonga kelyapmiz. Mashina nariga bormaydi.

— Bu yer qanaqa joy? — deb so'radi u.

— Kon. Siz bu yerga kelayotganingiz yo'qmi?

— Men... men shu yerga kelayotgandim, — dedi u qimtinib. Keyin «dik» etib turdi-da, menga plashni berib, qo'lga bolani oldi. Bola hiqillay boshladi. Men bortga yaqinroq kelib, unga yordamlashish uchun yerga sakramoqchi bo'ldim. Biroq bu bechoraga bir gap bo'lgan, boshiga biron musibat tushgan ko'rinadi, deb o'ylab qoldim. Sovuq tunda yolg'iz o'zini tashlab ketsak qanday bo'larkin?

— Sizning boradigan joyingiz yo'q! — dedim men unga ro'yirost. — Yomon xayollarga bormang, tag'in. Bolani buyoqqa bering! — deb qo'lidan go'dakni shartta oddim. — So'zimni qaytarmang. Tunni biznikida o'tkazasiz, keyin ixtiyor o'zingizda. Ketdik! — qichqirdim shofyorga.

Mashina qo'zg'aldi. U boshini quyi solib, jimgina o'tirardi, bilmadim, ehtimol yig'layotgandir.

— Xavotir olmang! — deb tinchlantirdim uni. — Men sizga hech qanaqa yomonlikni ravo ko'rmayman. Men yo'l masteri Boytemir Qulov bo'laman. Menga bemalol ishonavering.

Ularni o'z xonamga joylashtirdim. O'zim unga taqab qurilgan bo'sh uychamizga kirib, yog'och karavotga yotdim.

Allamahalgacha uxlay olmadim. O'ylar girdobida qoldim. Tinchimni yo'qotdim. So'rab-surishtirib o'tirish juda noqulay edi. O'zim ham buni yoqtirmayman, ammo baribir ayrim narsalarni so'rashga to'g'ri keldi. Ehtimol u bechoraga mening yordamim kerakdir. U savollarimga istar-istamas qisqa-qisqa javob qaytarardi. Biroq men aytilmay, uning yuragida qolib ketayotgan gaplarni ham anglab turardim. Agar insonning boshiga musibat tushsa, uning har bir so'zining tagida yana aytilmay qolgan o'nlab so'z yotadi. U erini tashlab, uyidan chiqib ketibdi. Takabburroq bo'lsa kerak, azob chekayotgani, kuyunayotgani sezilib turibdi-yu, ammo hech taslim bo'lmoqchi emasdi. Nima ham deyish mumkin, har kimning ixtiyori o'zida. Nima qilsa o'zi biladi. Shunday bo'lsa ham bu yoshgina ayolga juda rahmim kelardi. U hali o'n gulidan bir guli ochilmagan qizchaga o'xshardi, qaddi-qomati kelishgan, chehrasidan nur balqib turardi. Odatda u mehribon, shirinso'z edi, ehtimol, samimiy ayoldir. Shunday juvonne hamma narsadan mahrum etib, bosh olib ketishga majbur etgan qanaqa inson ekan-a? Bunga sira tushunolmasdim. Keling, menga nima, bu ularning ishi. Ertaga biror mashinaga o'tkazib qo'yarman.

O'sha kuni o'ylayverib charchab ketdim, ko'zim ilinishi bilan o'zimni mashinada ketayotgandek his qildim. Kalta po'stinim ostiga jajji bolani o'rab olganmishman. Go'dakning badaniga issiq yugurib, ko'ksimda maza qilib yotganmish.

Tongotarda o'rnimdan turdim. Yo'llarni ko'zdan kechirib kelgani ketdim, ammo tez orada qaytdim. Mehmonlarim nima qilishayotgan ekan, degan o'y miyamdan ketmasdi. Ularning uyqusini buzmaslik uchun ehtiyotlik bilan old xonadagi pechkaga o't yoqib, samovar qo'ydim. Ammo u allaqachon uyg'onib, ketishga hozirlik ko'rayotgan ekan. U menga minnatdorhilik bildirdi. Ularni choy ichirmay jo'natmadim, bir oz kutib o'tirishga majbur qildim. Tungi kichkintoy hamrohim ajoyib bola ekan, odamga sira tortinmay kelaveradi, hech narsa bilan ishi yo'q. U bilan o'ynashib huzur qildim, xumordan chiqdim: u bilan darhol ko'nikishib, apoq-chapoq bo'lib ketdim. Choy ustida ayoldan so'radim:

— Qayoqqa borishingiz kerak? Yo'lovchi mashina to'xtataymi?

U bir oz o'ylanib turdi-da:

— Ribachega, — dedi.

— U yerda qarindoshlaringiz bormi?

— Yo‘q. Qarindosh-urug‘larim ovulda, To‘so‘rning narigi yog‘ida.

— E-e, unda siz ana o‘sha tomonga boradigan boshqa mashinaga o‘tirishingiz kerak. Bo‘lmasa qiynalib qolasiz.

— Men baribir u yoqqa bormayman. Borishimiz ham mumkin emas, — dedi u o‘g‘liga o‘ychan boqib. — o‘zimiz aybdormiz...

Men uni ota-onasining roziligisiz turmushga chiqqan bo‘lsa kerak, deb o‘zimcha taxmin qilardim. Keyin bilsam, haqiqatan ham shunday ekan.

U ketishga tayyorlana boshladi, biroq men uni bolasi bilan shamolda turib qolmasin deb bir oz uyga kirib kutib turishga ko‘ndirdim. Mashinani bir o‘zim to‘xtatsam ham bo‘ladi-ku, axir.

Yuragim ezilib, yo‘lga chiqdim. Ularning ketishini, o‘zimning esa yolg‘iz qolishimni o‘ylasam negadir yana qayg‘um oshib, xayolim parishon bo‘lardi.

Avval yo‘lovchi mashinalar kelavermadi. Keyinchalik bo‘lsa bittasini ko‘ra turib atayin o‘tkazib yubordim, qo‘l ko‘tarmadim. Ammo bu qilmishimdan o‘zim cho‘chib ketdim. Nega bunday qilyapman? Ana shundan boshlab meni dard-alamlarim iztirobga solib qiynay boshladi. Mashinalar birin-ketin o‘tib borardi, men esa ularning birortasini ham to‘xtatmay, g‘ayriixtiyoriy ravishda vaqtni cho‘zardim. Endi kelganini to‘xtataman, derdim-u, ammo qo‘lim yana ko‘tarilmasdi. Uyatdan yuzlarim laxcha cho‘g‘ bo‘lib yonib, terlab ketdim. Bu nima qilganim: birovni aldab, yo‘lidan qoldiryapman-ku! Qanday haqqim bor bunga? Uyda u menga ishonib umid bilan kutib o‘tiribdi. Yo‘l bo‘ylab u yokdan-bu yoqqa yura boshladim. O‘zimdan o‘zim cho‘chirdim. Menga bir balo bo‘layotgandek edi. Qandaydir bahonayu sabablar qidirib topardim. Goh oynasi siniq ekan, kabina sovuq bo‘ladi, deyman; goh mashina ko‘ngildagidek bo‘lmasdi; goh shofyori yoqmasdi — olatasirchi ko‘rinardi, ehtimol, ichib ham olgandir. Kabinasi band mashinalar o‘tganda esa xuddi yosh bolalardek quvonib ketardim. Ishqilib, ular hozir ketmasaydi, yana bir oz, yana besh-o‘n minut uyimda o‘tira turishsa yaxshi bo‘lardi. «Axir u qayoqqa ham boradi? — deb o‘ylardim men. — O‘zi aytdi, ovulga borishi mumkin emas. Boshqa joylarda ularning hech kimi yo‘q. Ribache yo‘l ustidagi serqatnov shaharcha, u yerda har xil odam yashaydi. Bolasi bilan qaerga boradi? Durustroq joy topguncha, qish paytida o‘g‘lidan ajralib qoladi! Yaxshisi, shu yerda bir oz yashab turishsin, yana u yoq-bu yoqni o‘ylab ko‘rsin, ehtimol, erinikiga qaytib borar. Yo u xotinini izlab kelib qolar...»

E, sho‘rpehona, yaxshisi, tentirab yurmasdan uning o‘zini yo‘l yoqasiga boshlab kelib, jo‘nata qolsam bo‘lmasmidi! Uch soatlar chamasi yer depsab vaqtni bekor o‘tkazdim. O‘zimdan-o‘zim nafratlandim: nega, nima uchun bunday qilyapman-a? Yo‘q, hozir uni bu yerga boshlab kelaman-da, o‘zining oldida mashina to‘xtataman. Bo‘lmasa, hech narsa qilolmay turaveraman. Men uyga qaytdim. U endi eshikdan chiqib kelayotgan ekan, kutaverib toqati toq bo‘libdi. Men uyalib ketdim, xuddi biror gunoh qilib qo‘ygan yosh boladek unga javdirab qaradim.

— Kutib qoldingiz-a? — deb g‘o‘ldiradim men. — Yo‘lovchi mashinalar uchramadi, to‘g‘rirog‘i, uchradi-yu, ammo ko‘ngildagidek emas ekan. Kechirasiz, tag‘in yomon xayollarga borib yurmang. Xudo haqqi, uyga kirib biroz o‘tira turing. O‘tinib so‘rayman!

U taajjublanib, menga ma‘yusgina boqdida, indamay uyga qaytib kirib:

— Siz menga achinyapsizmi? — dedi.

— Yo‘q, uning uchun emas. Bilasizmi... Siz uchun tashvishlanyapman. Qiynalib qolasiz. Qanday qilib kun kechirmoqchisiz?

— Ishlayman. Suyagim mehnatda qotgan.

— Qaerda ishlaysiz?

— Biror yerga joylasharman. Ammo uyga qaytmayman, ovulga ham bormayman. Mehnat qilib kun kechiraman.

Men indamadim. Hammasi tushunarli edi. U hozir hech narsa haqida o‘ylamasdi, ko‘ziga ham hech narsa ko‘rinmasdi.

Alam, g‘urur uni noma‘lum tomonlarga haydamoqda edi. Ammo «mehnat qilib kun kechiraman»,

deyish aytishgagina oson, axir. Ishlab kun kechirish to'g'ri-ku, lekin hadeguncha unga erisha qolmaysan kishi. Insonni o'z erkiga, xohishiga qo'ymaslik ham yaxshi emas.

Bola menga qarab talpindi. Uni ko'tarib oldim. Uning yuzidan o'parkanman: «Eh, do'mbog'im, sendan ajralishga to'g'ri kelyapti-ku. Qaniydi sen bilan bir umrga ajrashmasak. O'z o'g'limdek qadrdon va aziz bo'lib qolgan eding menga», deb o'tkazdim ko'nglimdan.

— Ha, mayli, yuring, — dedim keyin sekingina. O'rnimizdan turdik. Men bolani ko'tarib oldim, biroq eshik oldiga borganda to'xtab:

— Ish bo'lsa bizda ham topiladi, — dedim yana unga. — Shu yerda ishlangiz ham bo'ladi. Kichikroq xona ham bor. Rost, qola qoling. Shoshilmang. Ketishga har vaqt ulgurasiz. Yana o'ylab ko'ring...

U avval indamay turdi. Ammo men hozircha bu yerda ishlab turishning afzalligini, so'ng nima qilish zarurligini hayot o'zi ko'rsatishini, ketgisi kelsa xohlagan vaqtida keta olishi mumkin ekanligini aytib, unda ishonch hosil qildim.

Shunday qilib, Asal va Samad, o'g'lining ismi shunday ekan, bizning yo'l uchastkamizda qolishdi.

Hovlidagi qo'shimcha qurilgan uycha sovuq edi, shuning uchun Asalni o'g'li bilan mening xonamda yashashga ko'ndirdim, o'zim bo'lsam o'sha hujraga ko'chib o'tdim. Menga shu uycha ham yetardi.

Shu paytdan boshlab mening hayotim o'zgarib ketdi. Bir qarashda-ku, hech narsa o'zgarmagandek ko'rinardi, hamon avvalgidek so'qqabosh edim, ammo men o'zimni yana inson his qila boshladim, uzoq yillik yolg'izlikda sovigan qalbim tag'in iliy boshladi. Men endi yakka o'zim yashamasdim... Odamlar bilan kishilar orasida yashash, ishlash, do'stlashish, umum ishini ado etish, yordamlashish va yordam olish naqadar yaxshi. Kuning bitib, vaqt-soating yetib o'lganingda ham boshqalardan kam qilib ko'mishmaydi... Ammo shunga qaramay, hayotning bir tomoni borki, uni sevgilingga bo'lgan mehr-muhabbatdan bo'lak hech narsa bilan almashtirib, to'ldirib bo'lmaydi... Men kichkintoyga juda o'rganib qoldim. Uchastkaga aylanib chiqqan paytlarda ham uni issiqqina qilib o'rab olib, o'zim bilan birga ko'tarib yurardim. Xullas, bo'sh vaqtimning hammasini u bilan o'tkazardim. Shu paytgacha qanday qilib yashab kelganimni tasavvur eta olmayman. Qo'shnilarim ham ancha durust kishilar edi. Ular Asalga ham, Samadga ham mehribon edilar. Bolani kim sevmaydi deysiz. Asalning o'zini olsak dilkash, samimiy, ochiq ko'ngilli ayol, shuning uchun ham u uchastkadagilar bilan til topishib, aralashib-quralashib ketdi. Mening esa kichkintoyga ham, Asalga ham mehru muhabbatim yanada oshib ketdi. Bolaga mehrim onasiga bo'lgan mehr-muhabbat bilan payvasta edi. Rostini aytsam, har qancha urinsam ham his-hayajonlarimni o'zimdanda o'zim yashira olmadim. Asalni sevib qolgan edim. Bir umrga butun qalbim bilan yolg'izlikda o'tkazilgan hijronli yillar, barcha azob-uqubatlari evaziga uni behad sevib qoldim. Barcha judoliklarim, g'am-hasratlarim bu muhabbatga mujassamlashgan edi. Ammo buni unga oshkor etishga haqqim yo'q edi. Asal hamon erini kutardi. Kutishga uzoq kutardi-yu, biroq hech sir boy bermasdi. Biz yo'lda ishlayotgan kezlarda uning har bir yo'lovchi mashinani intizor va umidvor ko'zlari bilan kutib olishi va kuzatib qolishini ko'pincha sezardim. Ba'zan o'g'lini ko'tarib yo'l yoqasiga chiqar va u yerda necha soatlab o'tirardi. U ko'rini qolmasdi. U kim va qanaqa odam ekanligini bilmayman, buni so'ramasdim ham, Asal ham buni hech kimga so'zlamasdi.

Vaqt o'tib borardi. Samad ham ulg'ayib qoldi. Oh, u juda sho'x, jajji toychoq ediki, bilmayman, birov o'rgatganmi yoki o'rganganmi, harholda u meni dada, deya boshladi. Ko'rdimi, bas: «Dada!» «Dada!» — deb bo'yninga osiladi. Asal Samadga qarab o'ychan jilmayib qo'yardi. Men bo'lsam ham quvonardim, ham yuragim o'rtanib azob chekardim. Unga ota bo'lishga ming bor rozi edimu, ammo nima ham qila olardim...

O'sha yili yoz kunlaridan birida biz yo'l tuzatayotgan edik. Mashinalar bizni chetlab o'tib borardi. Asal qo'qqisdan shofyorlardan biriga qarab qichqirdi:

— Hey, Jontoy, to'xta!

Mashina bizdan biroz o'tdi-yu, taqqa to'xtadi. Asal shofyor tomon chopib ketdi. Ularning nima

hakda gapirishganlarini bilmadimu, ammo Asalning to'satdan kabinaga qarab qichqira boshlaganini eshitib qoldim:

— Aldayapsan! Yolg'on! Ishonmayman! Yo'qol bu yerdan! Hoziroq yo'qol!

Mashina yo'lga ravona bo'ldi. Asal esa yo'lni kesib o'tib, uyga qarab otildi. Aftidan, u yig'layotgan edi.

Lattadek bo'shashib, qo'lim ishga bormay qoldi. Kim bo'ldi u? Asalga nima dedi? Shunga o'xshagan shubha va taxminlar qamrab oldi meni. Chidab tura olmay, uyga yurdim. Asal o'g'li bilan uyda o'tirar edi. Axiri bo'lmadi, kechqurun uning oldiga kirdim.

— Samad qani? Uni juda sog'inib qoldim! — dedim men.

— Mana, bu yoqda, — dedi Asal ma'yusgina.

— Dada! — deb menga talpindi Samad. Uni qo'limga ko'tarib, erkalatdim. Onasi esa g'amga botib, indamay o'tirardi.

— Nima bo'ldi, Asal? — deb so'radim. Asal chuqur xo'rsinib qo'ydi.

— Men ketaman, bake, — dedi u. — Bu yerda turmushim yomon bo'lganidan emas, albatta, sizdan ming marta minnatdorman. Biroq nega, qayoqqa ekanligini o'zim ham bilmayman-u, boshim oqqan tomonga ketaman...

U bu gaplarni shunchaki aytgani yo'q, buni ko'rib turibman, g'am-alam ichida ketib qolishi mumkin. Haqiqatni aytishdan bo'lak ilojim qolmagan edi.

— Nima ham derdim, Asal, seni bu yerda ushlab turishga haqqim yo'q. Ammo sen ketgach, bu yerda yashay olmayman, men ham bosh olib ketishim kerak. Vayron bo'lgan uy-joyimni bir marta tashlab ketganman. O'shandan buyon bir oz ko'nikib qolgandek bo'ludim... Tasodifmi bu yoki takdirmi, faqat sen va o'g'ilchang bilan birga bo'lib, g'am-g'ussalarimni unuta boshlagan edim. Buni gapirib o'tirishning hojati ham yo'q, o'zing bilasan, Asal. Agar sen hozir ketadigan bo'lsang, bu yer ham Pomirda qolib ketgan uyim kabi men uchun haromga aylanadi. O'ylab ko'r, Asal... Mabodo u qaytib kelsa va qalbing unga undaydigan bo'lsa, sizlarga zarracha xalal bermayman, doim erking o'zingda, Asal...

Men shu so'zlarni aytib Samadni ko'tarib oldim-u, yo'lga chiqdim. U yerda Samadni anchagacha ko'tarib yurdim. Bu toychog'im hech narsani tushunmasdi.

Asal shu ko'yi vaqtincha yashab qolaverdi. Ammo uning nimalar haqida o'ylab yurgani, qanday qarorga kelgani menga qorong'i edi. Bu kunlar ichida men ozib-to'zib qorayib ketdim.

Bir kuni tush paytida allaqanday ish bilan hovliga kirib qoldim. Qarasam, Samad ajabtovur yurishga intilyapti. Asal uni, tag'in yiqilib tushib lat yemasin, deb qo'rqib, sal ushlab turardi. Men to'xtadim.

— Bake, qara, o'g'ling endi yuradigan bo'lib qoldi! — dedi quvonch bilan jilmayib.

Nima dedi u? O'g'ling! Men yelkamdagi belkurakni irg'itib yubordim-da, cho'nqayib o'tirib, toychog'imni chaqira boshladim:

— Toy-toy-toy, bo'talog'im! Qani, menga kel-chi, oyoqlaring bilan yerni tepkilab yur-chi, dadilroq bos!

Samad qulochini yozib yubordi.

— Dada! — deb oyoqchalarini entak-tentak bosib, menga qarab chopdi. Men uni ushlab oldim-da, boshim uzra baland ko'tarib, bag'rimga qattiq bosdim.

— Asal! — dedim men unga. — Ertaga bir bolalar bayramini o'tkazaylik-a. Sen oq va qora jundan to'qilgan chilvir tayyorlab qo'y.

— Xo'p, bake! — deb kulib yubordi u.

— Ha, ha, albatta oq va qora jundan to'qilgan bo'l-sin.

Men otga mindim-u, chorvador do'stlarim oldiga jo'nadim, u yoqdan qimiz va yangi so'yilgan go'sht olib keldim. Ertasiga esa biz kichkina bayramimiz — «chilvir kesish» bayramiga qo'shnilarimizni taklif etdik.

Men Samadni yerga o'tqazdim-da, oyoqlarini oq-qora chilvir bilan tushovladim, yoniga qaychini keltirib qo'ydim. So'ng hovlining narigi chekkasida turgan bolalarga qarab buyruq berdim:

— Kimki birinchi bo'lib chopib kelib chilvirni kessa, o'shanga birinchi bo'lib mukofot beriladi, qolganlarga esa navbat bilan ulashiladi. Qani, boshlanglar, bolalar!— deb qo'l siltadim.

Xuddi poygaga qo'yilgan arg'umoqlar singari bolalar bizning «hoy-huv» va shovqin-suronimiz ostida qiyqirishib chopa ketishdi.

Chilvir kesilib bo'lgandan keyin Samadga qarab:

— Qani, o'g'lim, chopqillayver endi! — dedim. — Uni qo'lidan ushlab olib yuringlar, bolalar!

Ular Samadning qo'lidan tutishdi, u ham bolalar bilan chopib ketdi. Men esa ularning orqasidan, hech kimga murojaat qilmasdan, beixtiyor gapirib yuboribman:

— Odamlar! Mening toychog'im chopqillab yurib ketdi! U tulpordek ildam bo'lsin!

Samad bolalar ketidan chopqillab bora turib, orqaga qayrilib: «Dada!» dedi-da, dumalab tushdi. Biz Asal bilan ikkimiz baravariga unga tomon tashlandik. Men Samadni yerdan ko'tarib olganimda, Asal birinchi marta menga:

— Jonim! — dedi.

Shu kundan boshlab biz er-xotin bo'lib qovushdik.

Qishda o'g'ilchamizni olib ovulga, chol-kampirlar oldiga borib keldik. Ular bizdan juda xafa edi, biroq keyinchalik kechirishdi, duo qilishib fotiha berishdi.

Kunlar birin-ketin sezilmay o'tib borardi. Samad besh yoshga to'ldi. Biz Asal bilan juda ahil, juda inoq yashardik, faqat birgina narsa haqida og'iz ochmas va eslamas edik. Asal u hakda o'ylarmidi, yolg'iz qolganda uni eslab o'y-xayollarga berilarmidi, buni bilmayman, biroq biz go'yo gap-so'zsiz dilimizda o'zaro shartlashib qo'ygandek edik: biz uni tanimaymiz, biz uchun u odam yo'q va bo'lmaydi ham...

Ammo inson ko'ngli nimalarni istamaydi deysiz. Buning ustiga yana shunday narsalar ham borki, ulardan qochib qutula olmaysan. U yaqindagina bu yerlarda paydo bo'lib qoldi.

Bir kuni kechasi yo'lda avariya bo'lib qoldi. Yordamchim bilan ikkovimiz nima bo'lganini bilish uchun yugurdik. Ehtimol, biror baxtsizlik yuz bergandir. Yetib keldik. Allaqanday yuk mashinasi yo'l chekkasidagi ustunlarga tumshug'i bilan kelib urilibdi. G'irt mast shofyor hushidan ketib taxtadek qotib yotardi. Men uni tanidimu, ammo ismini eslayolmadim. U bir kuni bizni falokatdan qutqargan va mashinamizni shatakka olib, dovonga olib chiqib qo'ygan edi. Do'landa esa mashinani shatakka olib yurish hazilakam ish emasdi. Ilgarilari bu yerda bunday ish qilish u yoqda tursin, hatto hech kimning xayoliga ham kelmasdi. Bu shofyor bo'lsa, tirishqoq, dovyurak yigit ekan, har qancha og'ir bo'lsa ham mashinamizni uchastkagacha sudrab olib keldi. U menga juda yoqib qoldi, ko'nglimdagidek yigit ekan. O'sha voqeadan keyin allakim birinchi bo'lib dovondan pritssep bilan o'tmoqchi bo'lib-di, maqsadiga erishishiga oz qolgan ekanu, ammo uddalay olmasdi. Pritsepni yo'l yoqasidagi ariqqa tushirib yuboribdi-da, tashlab ketib qolibdi. Men o'shanda o'sha dovyurak yigitning ishi emasmikin, deb xayoldan o'tkazgan edim. Mard kishining o'z maqsadiga erisha olmaganiga juda achingan edim. Ammo o'sha voqeadan keyin dovondan pritsep bilan o'tadigan bo'lishdi. Yigitlar mashina va pritseplarni sharoitga moslashtirib juda to'g'ri ish qilgan edilar.

Vijdonan aytsam, bu yigit Asal tashlab ketgan kishi ekanini bilmasdim. Agar bilganimda ham baribir shunday qilgan bo'lardim. Men uni uyga sudrab olib keldim, shunda hammasi oydinlashdi-qo'ydi. Eshikdan o'tin ko'tarib kirib kelgan Asalning ko'zi unga tushdi-yu, qo'lidagi o'tinlari polga sochilib ketdi. Ammo go'yo birinchi marta uchrashayotgandek, birortamiz ham sir boy bermadik. Ayniqsa men o'zimni qo'lga olishim kerak edi, chunki ehtiyotsizlik qilib biron noo'rin so'z aytib yoki nojo'ya harakatim bilan ularning ko'ngliga tegib ketmaslikka intilardim va ularning bir-birovlarini tushunib olishlariga xalal bermaslik uchun o'zimni tutishga harakat qilardim. Endi men hech narsani hal eta olmasdim. Endi hamma gap ularning o'zlarida qolgandi: ular orasida o'tmish kechmishlari, men bag'rimga bosib va erkalab karavotda olib yotgan o'g'illari bor edi.

O'sha tuni birortamiz ham mijja qoqmadik, har kim o'z o'ylari bilan band edi. Shu jumladan, men ham.

Asal o'g'li bilan ketib qolishi ham mumkin edi. Bu albatta ularning ishi. Mayli, ular yurak amri va aql-idroklari buyurganini qilishsin. Men, men esa... nima ham derdim, bunga mening nima daxlim bor, masalani hal etish menga bog'liq emas, ularga xalaqit bermasligim kerak...

U hozir ham shu yerda, mana shu yo'ldan qatnaydi. Shuncha yillar davomida qaerlarda bo'lganiykin u, nima bilan shug'ullandiykin? Ammo buning ahamiyati yo'q... Bu ularning ishi...

Biz Boytemir bilan yo'lni aylanib chiqib, orqaga qaytdik. Qosh qorayib qolgan zdi. Tyan-Shanning muzli cho'qqilari ustidagi osmon-u falak bahor oqshomining binafsha rang tusiga kirib borayotgandi. Mashinalar yo'ldan ikki tomonga qarab g'iz-g'iz o'tib turardi.

— Mana, hayot qanchalik murakkab, — dedi Boytemir biroz sukutdan so'ng o'ychan. — Men hozir uydan ketishim kerak emas. Mabodo Asal ketish xayolida bo'lsa, mayli. Faqat menga ketayotganini bir og'iz aytsa bo'lgani, o'g'li bilan so'nggi bor xayr-xo'shlashib, oq yo'l tilab qolaman. Axir Samad men uchun o'z o'g'limday bo'lib qolgan-ku. Biroq uni o'z otasidan zo'rlab tortib ololmayman. Shuning uchun men ham hech qayoqqa bormayman. Ayniqsa Pomirga... Men buni sizga gazeta uchun hikoya qilib berayotganim yo'q, albatta. Shunchaki, inson insonga o'z dardini aytib berayotgandek gapirib beryapman-da...

XOTIMA O'RNIDA

Biz Ilyos bilan o'shda ajralishdik. U Pomirga jo'nadi, men bo'lsam o'z ishlarim bilan ketdim.

— Borib Alibekni topaman. Yangicha hayot boshlayman! — dedi u yo'l-yo'lakay. — Meni endi tuzalmas, tamom bo'lgan odam deb o'ylamang. Kelajagim, hayotim hali oldinda. Kunlar o'tar, men ham uylanarman, boshqalarga o'xshab bola-chaqali, uy-joyli bo'larman. Ishlayman, do'st, yor-birodarlar ortiraman. Lekin faqat birgina narsa: umrbod, manguga yo'qotgan narsamni qaytara olmasam kerak... O'tgan ishni hech qachon qaytarib bo'lmaydi... Ammo hayotimning so'nggi kunlariga qadar, to so'nggi nafasimgacha Asalni va oramizda bo'lib o'tgan hamma shirin damlarni saqlab o'taman.

Yo'lga chiqish oldidan ko'lga, o'sha tik tepalikka. bordim. U yerda men Tyan-Shan bilan vidolashdim, Issiqko'l bilan xayrlashdim. Xayr, Issiqko'l, tugallanmay qolgan orombaxsh kuylarim! Moviy to'lqinlarning va oltin qirg'oqlarning bilan birga qo'shib seni o'zim bilan birga olib ketardim-u, ammo sevgilimning sevgisini olib keta olmaganimdek, seni ham olib ketish qo'limdan kelmaydi. Alvido, Asal! Alvido, qizil durrachali sarvqomatim! Alvido, sevgilim! Baxtiyor bo'lgil...

Men Boytemirdan eshitganlarimni Ilyosga so'zlab bermadim. Axir bu odamlarning ko'rkamligi va qadr-qimmatini ham ularning bir-biri haqida hech narsa bilmasdan turib, bir-biriga shu qadar oliyjanoblik qilishi-da, insoniy munosabatda bo'lishida emasmi! Shunday ekan, bu gaplarni unga so'zlab nima ham qilardim...

Chingiz Aytmatovning «Tanlangan asarlar»i 1-jildidan olindi.

(«Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, Toshkent – 2009)